

Raport diagnostyczny

Portret partnerstwa Zagłębie Ambitnej Turystyki

GMINA
BESKO

GMINA
BUKOWSKO

GMINA
DĘBOWIEC

MIASTO I GMINA
DUKLA

MIASTO I GMINA
IWONICZ-ZDRÓJ

GMINA
KOMAŃCZA

GMINA
KREMPNA

GMINA
NOWY ŻMIGRÓD

POWIAT
OSIEK JASIEŃSKI

MIASTO I GMINA
RYMANÓW

GMINA
ZARZYZYN

Raport diagnostyczny

**Portret partnerstwa
Zagłębie Ambitnej Turystyki**

Raport diagnostyczny

Portret partnerstwa tu wpisz swoją nazwę partnerstwa

Opracowanie

Związek Miast Polskich

Zespół autorski

Marek Gabzdyl, Kamil Niklewicz, Justyna Wieczorkiewicz – Molendo, Łukasz Strutyński, Bogusław Szweda

Kierownik projektu CWD

Jarosław Komża

Projekt „Pilotaż Centrum Wsparcia Doradczego” poprzez bezpośrednie doradztwo ZMP w strategicznym planowaniu rozwoju 38 partnerstw samorządowych, ma na celu popularyzowanie idei partnerstwa międzysamorządowego, wzmocnienie zdolności gmin i powiatów do podejmowania przemyślanej i celowej współpracy oraz planowania kompleksowych przedsięwzięć aktywizujących potencjał obszaru partnerstwa i budujących jego rozwój.

Dzięki współpracy Związku Miast Polskich, samorządów lokalnych i regionalnych oraz Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, dla ponad 370 partnerskich gmin i powiatów z obszarów borykających się z problemami rozwojowymi przygotowywane są diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczo-przestrzennej, a następnie strategie terytorialne oraz pakiety przedsięwzięć podnoszące jakość życia mieszkańców.

Projekt „Pilotaż Centrum Wsparcia Doradczego” realizowany jest w okresie od września 2020 do marca 2022 roku w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014-2020.

2021 © Związek Miast Polskich

Skład Partnerstwa

Gmina Besko, Gmina Bukowsko, Gmina Dębowiec, Gmina Dukła, Gmina Iwonicz Zdrój, Gmina Jaślicka, Gmina Komańcza, Gmina Krempna, Gmina Nowy Żmigród, Gmina Osiek Jasielski, Gmina Rymanów, Gmina Zarszyn.

Skład Rady Partnerstwa

• Mariusz Bałaban	Wójt Gminy Besko
• Marek Bańkowski	Wójt Gminy Bukowo
• Marcin Bolek	Wójt Gminy Dębowiec
• Andrzej Bytnar	Burmistrz Gminy Dukła
• Witold Kocaj	Burmistrz Gminy Iwonicz Zdrój
• Adam Dańczak	Wójt Gminy Jaślicka
• Roman Bzdyk	Wójt Gminy Komańcza
• Kazimierz Miśkiewicz	Wójt Gminy Krempna
• Grzegorz Bara	Wójt Gminy Nowy Żmigród
• Andrzej Stachurski	Wójt Gminy Osiek Jasielski
• Wojciech Farbaniec	Burmistrz Gminy Rymanów
• Magdalena Gajewska	Wójt Gminy Zarszyn

Przewodniczący Partnerstwa – Adam Dańczak – Wójt Gminy Jaślicka

Skład Grupy Roboczej

• Mariusz Bałaban	Gmina Besko
• Kazimierz Wolański	Gmina Besko
• Diana Błażejowska	Gmina Bukowsko
• Katarzyna Osika	Gmina Dębowiec
• Paweł Puchalik	Gmina Dukła
• Dorota Świstak	Gmina Iwonicz Zdrój
• Piotr Urban	Gmina Jaślicka
• Anna Wiszniewski-Tchoryk	Gmina Komańcza
• Kazimierz Miśkiewicz	Gmina Krempna
• Sylwia Sudyka	Gmina Nowy Żmigród
• Marta Łaba	Gmina Osiek Jasielski
• Grzegorz Wołczański	Gmina Rymanów
• Bogdan Golowski	Gmina Zarszyn

Koordynator Grupy Roboczej – Mariusz Bałaban – Wójt Gminy Besko,

Spis treści

1.	Wstępna charakterystyka partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystki.....	10
1.1.	Podstawowe informacje o Partnerstwie	10
1.2.	uwarunkowania zewnętrzne	13
1.3.	Inne wybrane informacje uznane przez Państwa za istotne np. powiązania historyczne obszaru, informacje o Euroregionie, LGD	16
1.4.	Charakterystyka poszczególnych uczestników Partnerstwa	24
1.4.1.	Gmina Besko.....	24
1.4.2.	Gmina Bukowsko.....	27
1.4.3.	Gmina Dębowiec	29
1.4.4.	Gmina Dukla	31
1.4.5.	Gmina Iwonicz Zdrój.....	33
1.4.6.	Gmina Jaślicka	35
1.4.7.	Gmina Komańcza.....	38
1.4.8.	Gmina Krempna.....	40
1.4.9.	Gmina Nowy Żmigród.....	42
1.4.10.	Gmina Osiek Jasielski	43
1.4.11.	Gmina Rymanów	45
1.4.12.	Gmina Zarszyn	47
1.5.	Powiązania i funkcje w obszarze Partnerstwa.....	49
1.5.1.	Analiza powiązań funkcjonalnych na obszarze partnerstwa oraz określenie wiodących funkcji na obszarze	49
1.5.2.	Wiodące funkcje w obszarze partnerstwa	53
1.5.3.	Podsumowanie	54
1.6.	Współpraca z kluczowymi partnerami instytucjonalnymi	57
1.6.1.	Inne obszary funkcjonalne,	57
1.7.	Analiza aktualnych polityk rozwoju gmin/partnerów	60
2.	Portret statystyczny obszaru partnerstwa	60
2.1.	Analiza wskaźnikowa w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowo-przestrzennym.....	63

2.2.	Analiza wskaźnikowa pogłębiona dla obszaru partnerstwa.....	63
2.2.1.	Sytuacja demograficzna	70
2.2.2.	Popyt na usługi (publiczne i rynkowe) oraz na infrastrukturę techniczną i społeczną w kontekście zmian demograficznych.....	79
2.2.3.	Potencjał społeczny i ekonomiczny społeczności na terenie partnerstwa, potencjał ekonomiczny podmiotów prawnych, potencjał partnerów.....	86
2.2.4.	Rynek pracy, potencjał i konkurencyjność lokalnej gospodarki.....	98
2.2.5.	Stan i jakość środowiska na obszarze oraz zagospodarowanie przestrzenne .	104
2.2.6.	Zasób atrakcyjności turystycznej.....	110
3.	Analiza potencjałów, barier i potrzeb rozwojowych obszaru partnerstwa	117
3.1.	Potencjał obszaru partnerstwa.....	117
3.2.	Bariery, problemy, deficyty obszaru partnerstwa	139
3.3.	Determinanty potrzeb rozwojowych obszaru partnerstwa	153
3.4.	Kluczowe wyzwania, kierunki strategicznej interwencji i współpracy	157

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie syntetycznej diagnozy społeczno-gospodarczej obszaru Partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki z zachowaniem przestrzennych uwarunkowań środowiskowo-infrastrukturalnych oraz identyfikuje główne kierunki rozwojowe, będące podstawą jego konkurencyjności.

Dokument został opracowany w ramach projektu Centrum Wsparcia Doradczego na zlecenie Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej. Materiał został opracowany we współpracy Związku Miast Polskich z członkami Partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki.

Celem dokumentu jest ukazanie problemów Partnerstwa ograniczających jego rozwój oraz zidentyfikowanie potencjałów wewnętrznych będących podstawą dla ukierunkowania rozwoju. Diagnoza jest dokumentem identyfikującym kluczowe bariery hamujące rozwój społeczno-gospodarczy Partnerstwa, jednocześnie otwierającym pracę nad dokumentem określającym możliwe kierunki rozwojowe, poprawę jakości życia jej mieszkańców, a także wzrost konkurencyjności Partnerów.

Kompleksowa diagnoza ma na celu odpowiednio przygotować Partnerstwo do opracowania **strategii rozwoju** na najbliższy okres – **na lata 2021-2027**. Diagnoza ma charakter obszarowy i każdorazowo kończy się podsumowaniem i wnioskami. W opracowaniu uwzględniono dostępne dane źródłowe, statystyczne **pozyskane z krajowej statystyki publicznej** (dane Głównego Urzędu Statystycznego, dane właściwych miejscowo Urzędów Skarbowych) i zasobów informacyjnych jednostek samorządu terytorialnego wchodzących w skład Partnerstwa.

Analiza danych statystycznych została uzupełniona w trakcie procesu opracowania raportu diagnostycznego poprzez **wywiady z władzami i pracownikami jednostek samorządu terytorialnego**, wchodzących w skład Partnerstwa, **liderami lokalnymi** (społecznymi, gospodarczymi), a także ankietowymi **badaniami mieszkańców i młodzieży**.

Przygotowano również matrycę logiczną (drzewo problemów i drzewo wzywań) oraz krótkie rekomendacje w zakresie zidentyfikowanych obszarów interwencji, które odpowiadają wymaganiom interwencji zintegrowanej w ramach instrumentów opisanych w założeniach Umowy Partnerstwa na lata 2021-2027.

1. Wstępna charakterystyka partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki

Ambitna Turystyka - turystyka polegająca na przemieszczaniu się siłą własnych mięśni i świadomej pracy nad sobą w środowisku zorganizowanym według zasad "sharing economy", gdzie klienci z różnych portfeli dochodowych i cenowych "konsumują" nie tylko wspólną infrastrukturę i te same obiekty oraz podobne produkty w różnym czasie ale również te same produkty o różnych cenach, w tym samym czasie. To połączenie intensywnej klasycznej rekreacji rowerem, rowerem hybrydowym, konno, taborowo, pieszo, kajakiem, żaglówką, na nartach zjazdowych, skiturowych i biegowych z nowoczesnymi formami rekreacji i edukacji w oparciu o współczesne technologie.

"Najbardziej twórczą ze wszystkich prac jest praca nad sobą, która pozwala odnajdywać urok młodości" - Karol Wojtyła

Celem Partnerstwa Zagłębie Ambitnej Turystyki jest stworzenie nowego rodzaju turystyki komercyjnej, połączonej organizacyjnie lub funkcjonalnie z istniejącym i planowanym zapleczem edukacyjno-wychowawczym w Beskidzie Niskim (z potencjałem rozwoju w kierunku Słowacji). ZAT ma indukować wzrost gospodarczy tej części Podkarpacia, a także Małopolski przez rozwój różnorodnych form turystyki (w tym ich sieciowanie) i przyciągnięcie środków finansowych zarówno państwowych jak i prywatnych. Sygnatariusze mają prowadzić ciągłą kampanię w tym zakresie. Ponadto mają zaangażować odpowiednie finansowanie w okresie przechodzenia projektu na finansowanie komercyjne oraz prowadzić działania zmierzające do wykształcenia spójnej - dla obszaru całego Zagłębia - infrastruktury: drogowej (skoncentrowanej wokół Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych), ochrony środowiska, retencji z funkcją rekreacyjną i pozostałej, niezbędnej dla rozwoju przemysłu edukacyjno-wychowawczego, w obszarze ZAT.

1.1. Podstawowe informacje o Partnerstwie

Bazą dla wydzielenia, w grudniu 2019 r., Partnerstwa "Zagłębie Ambitnej Turystyki" jest adekwatne Porozumienie w sprawie sposobów działania dla osiągnięcia długoterminowego celu rozwojowego w postaci Zagłębia Ambitnej Turystyki

funkcjonującego na obszarze pięciu gmin: Besko, Rymanów, Jaśliska, Bukowsko i Zarszyn zostało podpisane 29 lipca 2017 roku w Puławach Górnych.

Sygnatariuszami Porozumienia są gminy oraz komercyjne podmioty prywatne bądź państwowe. Porozumienie ma charakter otwarty co oznacza, że z upływem czasu do Porozumienia mogą przystąpić kolejne samorządy bądź podmioty gospodarcze. Decyzje w ramach Porozumienia zapadają na zasadzie konsensusu lecz wyrażenie zgody i /lub przystąpienie do określonych działań w przyszłości, zgodnych z postanowieniami porozumienia, przez samorząd bądź podmiot gospodarczy jest dorozumiane. Porozumienie funkcjonuje jak niesformalizowany klaster i na obecnym etapie nie przewiduje się przekształcania go w sformalizowany byt formalno - prawny, posiadający osobowość prawną.

Zawarcie Porozumienia Zagłębie Ambitnej Turystyki było i jest wyrazem wiary stron, iż szczegółowo opisany w licznych opracowaniach "Zagłębia Ambitnej Turystyki" sposób na lokalny wzrost gospodarczy w południowej części Podkarpacia, przez turystykę posiada poparcie Sygnatariuszy i ma szanse praktycznej realizacji, również przez przyciągnięcie do tego konceptu rozwojowego środków finansowych zarówno państwowych jak i prywatnych gdyż w procesie inwestycyjnym dla utworzenia Zagłębia Ambitnej Turystyki niezbędna jest koegzystencja komercyjnych inwestycji prywatnych oraz niekomercyjnych inwestycji w turystyczną infrastrukturę nie poddającą się komercjalizacji.

Koncepcja Zagłębia Ambitnej Turystyki jest próbą skonstruowania swoistego "narzędzia wychowawczego" w sposób oszczędzający koszty w ujęciu makro - ekonomicznym:

- przez połączenie funkcji komercyjnych dla turystów indywidualnych
- -w sezonie wysokim i funkcji wychowania fizycznego dla grup zorganizowanych - w sezonie niskim.

Sygnatariusze współpracują ale jednocześnie konkurują o klientów, co jest standardem w działalności klasycznych klastrów zobowiązują się jednak do koncentrowania wspólnych wysiłków w celu wytworzenia określonego efektu nawet wówczas gdy jest on zlokalizowany nie na terenie czy też obszarze działania Sygnatariusza.

Obecnie, to jest od 19 maja 2019 r., do Porozumienia należy 12 gmin, w tym 9 gmin wiejskich oraz 3 gminy miejsko-wiejskie.

Najważniejszym wyzwaniem warunkującym rzeczywiste utworzenie Zagłębia Ambitnej Turystyki jest:

- wspólna sieć drogowa: samorządowa, gospodarki leśnej, rolnictwa oraz turystyki rowerowej (turystyka piesza, konna i narciarska mają niższe wymagania w tym zakresie) ale również:
- wystarczające inwestycje samorządowe w istniejącą sieć dróg lokalnych, dróg PRN (dla turystyki pieszej, rowerowej i narciarskiej) oraz infrastrukturę komunalną, kulturalną, około-turystyczną;
- adekwatne kryteria wsparcia dla samorządów i inwestorów w najbliższej i kolejnych perspektywach budżetowych;
- wypracowanie propozycji programowej dla przemysłu edukacyjno-wychowawczego ale również bardzo konkretnym efektem prac ma być - w sferze gospodarki przestrzennej - powstanie Dokumentu Planistyczno-Urbanistycznego wyznaczającego kierunki rozwoju Zagłębia Ambitnej Turystyki, zgodnie z zawartym Porozumieniem, uwzględniającego wstępną lokalizację kluczowych przedsięwzięć inwestycyjnych oraz ich uwarunkowania środowiskowe, techniczne i prawne.

Historia współpracy gmin Partnerstwa z już widoczny, obecnym celem Partnerstwa rozpoczęła się od tzw. Porozumienia 5. kwietnia (2013 r.), na podstawie którego - między innymi - powstała strona internetowa PrzełomyWisłoka.pl publikująca rozmaite materiały "klastrowe". Wkrótce potem ogłoszony został pomysł tzw. Rowerowego ABC - pierwowzoru systemu dróg służących poruszaniu się na rowerze - z definicji na planie plastra miodu. Wspólną inicjatywą było również tzw. Sprzątanie Przełomów Wisłoka oraz wspólne starania o remont drogi powiatowej Pastwiska - Puławy (przecinającej ulubione miejsca wypoczynku kardynała Karola Wojtyły i małżeństwa Półtawskich w Pastwiskach i Rudawce Rymanowskiej. Wcześniej - bo już od 2011 roku był prowadzony eksperymentalny produkt rekreacyjno-wychowawczy pod nazwą Narty Dzieciom, który to eksperyment miał z założenia pokazać, że - na zasadzie ekonomii współdzielenia - da się połączyć w jednym miejscu i czasie podobne produkty o różnych cenach, skierowane do różnych grup odbiorców. Sukces tego eksperymentu prowadzonego wyłącznie za środki prywatne i głównie w oparciu o środki generowane przez samo świadczenie usług dla zorganizowanych grup szkolnych, stał się podstawą do zawarcia Porozumienia Zagłębie Ambitnej Turystyki a następnie poszerzenia grona Sygnatariuszy o kolejne gminy, aż ich liczba osiągnęła 12 i wyczerpała zasób gmin województwa podkarpackiego położonych w Beskidzie Niskim. Kolejne 2 gminy z województwa małopolskiego, które kompletują pełny skład gmin w Beskidzie Niskim - Sękowa i Uście Gorlickie - pozostają w kontakcie z Zagłębiem Ambitnej Turystyki. W okresie, o którym mowa rozpoczęła się również historia profesjonalnego wyścigu kolarstwa szosowego dla amatorów - obecnie 2 wyścigi, zawsze w ostatni weekend lipca: Zagłębie Ambitnej Turystyki - Przełomy Wisłoka -

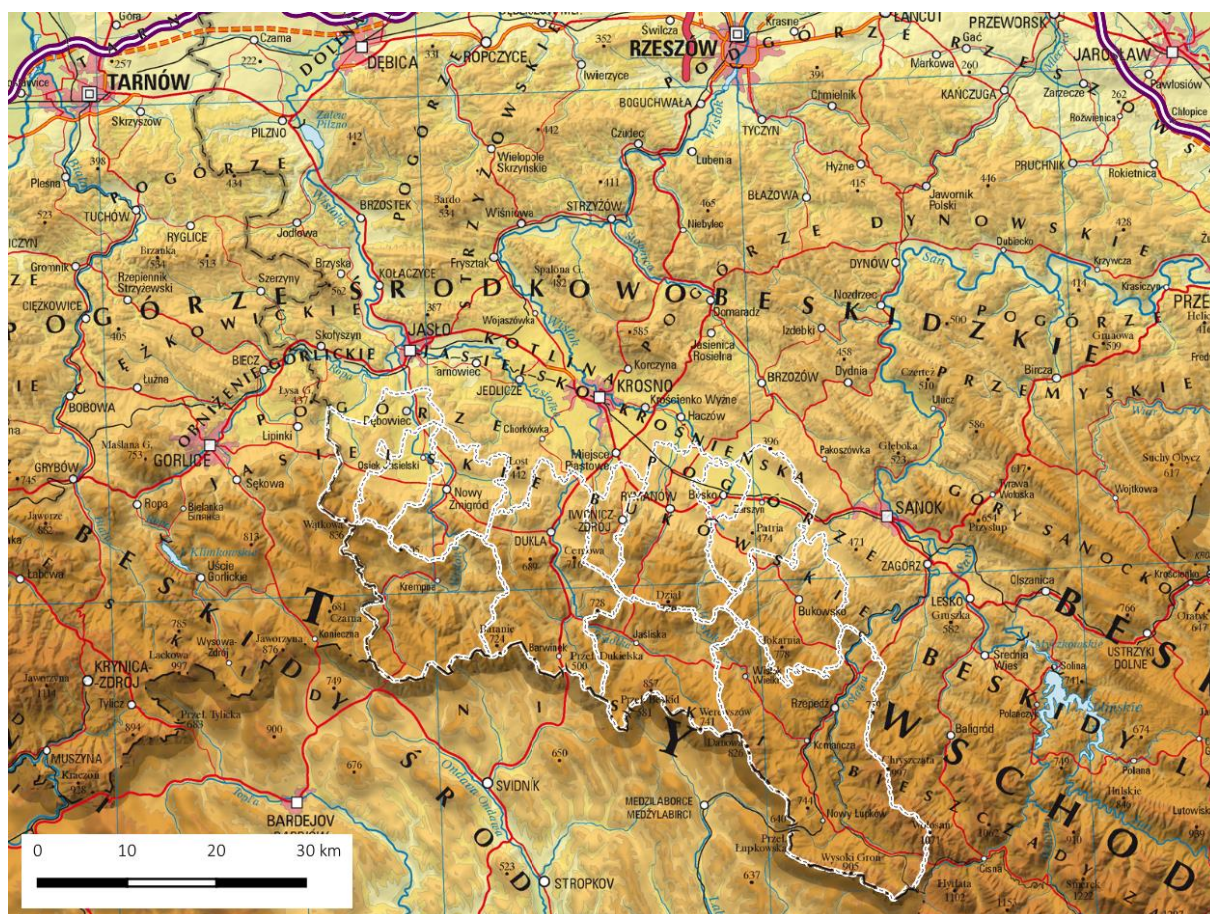
Road Maraton oraz Zagłębie Ambitnej Turystyki - Pętla Magurska - Road Maraton. Wyścigi solidarnie przecinają swoimi trasami obszar wszystkich gmin zas w 2021 roku pod egidą Zagłębia zostaną również rozegrane Mistrzostwa Polski Amatorów (z licencją PZKol) oraz drugi wyścig - bez licencji, z metą w Krempnej, która ma obecnie realnie najlepsze warunki w Polsce do trenowania kolarstwa (dzięki niedostępnej dla samochodów drodze Krempna Zalew - Ożenna, położonej na terenie MPN). Zagłębie wytworzyło - jako swoisty "think - tank" cały szereg dokumentów, z których najważniejszym jest Wniosek do Planu Urządzenia Lasu Nadleśnictwa Rymanów (o koncepcyjnym znaczeniu co najmniej ogólnokrajowym), koncepcja PESG Podkarpackie Ekologiczne Szlaki Greenways - Wielofunkcyjne Drogi Turystyczne, Memorandum ws Zgodności Koncepcji Zagłębia z Planem na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju i wiele innych. Pod egidą Zagłębia Ambitnej Turystyki odbyły się co najmniej trzy znaczące konferencje, z których konkluzje i materiały również stanowią pokaźny wkład pracy Zagłębia w ogólną koncepcję cywilizacyjną Polski i Europy.

1.2. uwarunkowania zewnętrzne

Gminy wchodzące w skład partnerstwa zajmują łącznie 1619 km², co stanowi 9,1% powierzchni województwa podkarpackiego. Liczba ludności wynosi 92820 (4,4% ludności województwa). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 57,23 os/km² i jest prawie dwa razy mniejsza niż średnia wojewódzka (119,2 os/km²).

Obszar gmin leży w południowo - zachodniej części województwa podkarpackiego. Graniczy od południa z Słowacją, a od zachodu z województwem małopolskim.

Ryc. 1 Położenie geograficzne Zagłębia Ambitnej Turystyki

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Pod względem fizycznogeograficznym obejmuje Zewnętrzne Karpaty Zachodnie oraz makroregion Pogórze Środkowobeskidzkie (Kotlina Jasielsko – Krośnieńska, Pogórze Jasielskie, Pogórze Bukowskie), makroregion Beskidy Środkowe (Beskid Niski) (ryc.1).

Rzeźba obszaru partnerstwa jest urozmaicona - średnie wysokości bezwzględne wahają się od 400 do ponad 750 m.np.m. Ważną rolę, głównie komunikacyjną, pełnią kotliny i przełęcz, którymi wiodły szlaki handlowe, łączące południe i północ Europy.

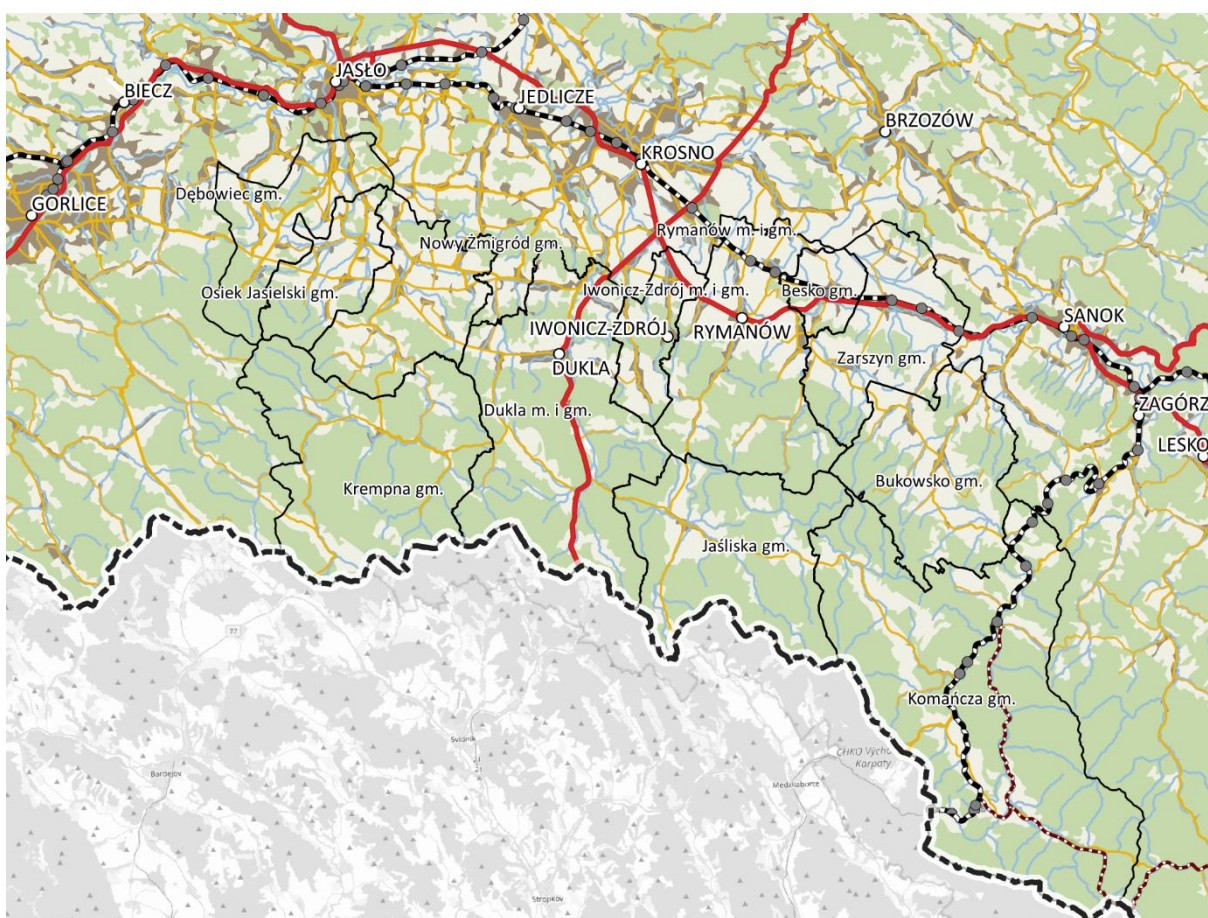
Cenne i unikatowe walory przyrodnicze są chronione w Magurskim Parku Narodowym (obszary leśne zajmują ponad 90% parku), Jaśliskim Parku Krajobrazowym, obszarach Natura 2000 oraz w kilku rezerwach przyrody (m.in. Cergowa, Wadernik, Źródlika Jasiołki).

Występują tu także złoża leczniczych wód mineralnych (Iwonicz –Zdrój, Rymanów Zdrój, Rudawka Rymanowska) oraz złoża ropy naftowej.

Dziedzictwo kulturowe obejmuje liczne kościoły i cerkwie drewniane, krzyże przydrożne, kapliczki, pozostałości kultury żydowskiej (synagoga, kirkuty) i łemkowskiej. Na uwagę zasługuje swoisty uzdrowskiy duopol Iwonicza i Rymanowa, małomiasteczkowy charakter Jaślik, klasztor Nazaretanek w Komańczy, w którym przebywał "w areszcie" kardynał Stefan Wyszyński a przede wszystkim duchowa, mistyczna, filozoficzna i materialna obecność w tym terenie Św. Jana Pawła II lub - bardziej swojsko - ks. Karola Wojtyły.

Obszar partnerstwa posiada bardzo dobre warunki do rozwoju różnych form turystyki m.in. turystyki narciarskiej, pieszej, wodnej, konnej oraz rowerowej.

Ryc. 2 Szkielet układu komunikacyjnego Partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Obszar Zagłębia Ambitnej Turystyki jest dobrze skomunikowany (stopień skomunikowania wzrośnie znacznie po wybudowaniu magistrali Via Carpatia oraz drogi dwujezdniowej Pilzno - Jasło - Krosno - Sanok) z resztą kraju i niezależnie od ich stanu technicznego - również drogami wojewódzkimi i powiatowymi (ryc.2). Istotny jest także wymiar transgraniczny - nasze Zagłębie naturalnie łączy się przez Palotę i Czeremchę z rejonem Medzilaborec i Certyznego oraz Bardejova przez Ożenną

a turystyczny ruch transgraniczny będzie miał realną szansę zaistnieć tutaj naprawdę. Biorąc pod uwagę wielkość obszaru wymaga on relatywnie niewielkich nakładów na jego skomunikowanie w stopniu znakomitym przy jednoczesnej możliwości eksploracji rozległej, w dużej części już istniejącej sieci dróg PRN. Długość różnych wariantów tras można oszacować na ponad 150 różnych pętli o przeciętnej długości 40 km każda. Umożliwia to kilkukrotny czy nawet kilkunastokrotny przyjazd na kilka dni w celu eksploracji terenu rowerem czy na nartach śladowych/skiturowych i w dalszym ciągu turysta nie wyczerpie wszystkich możliwych kierunków wycieczek. Jednak na dziś drogi te - nawet w relacji do standardu unikalnej koncepcji tzw. Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych (patrz załączniki) - są pod względem technicznym w stanie niedostatecznym dla rozwoju rekreacji rowerowej czy też przemysłu edukacyjno-wychowawczego o wymiarze istotnej branży dla miejscowej gospodarki. W zasadzie umożliwiają skuteczne przemieszczanie się w okresach po kilku czy kilkunastu dniach suchej, bezdeszczowej pogody.

1.3. Inne wybrane informacje uznane przez Państwa za istotne np. powiązania historyczne obszaru

Wszystkie gminy ZAT przynależą do grupy gmin "zakorzenionych" w ośrodkach powiatowych i strukturze osadniczej zarówno z okresu zaboru Austriackiego jak i PRL. Zastrzeżenie to dotyczy również gmin częściowo autonomicznych pod względem funkcji społeczno-gospodarczych, posiadających własną, częściowo autonomiczną gospodarkę czyli Iwonicza-Zdroju i Rymanowa. (Autonomia jest ograniczona przez zależność od świadczeń zdrowotnych NFZ RP, co aż nadto uwidoczniło się w czasie pandemii i w okresie zamknięcia sanatoriów). Z kolei podsystem gospodarczy Rymanowa (strefa przemysłowa i drobny przemysł) - ma rolę typową lokalną, nie jest w stanie samodzielnie przetrwać i oddziaływać na cały obszar ZAT.

Z kolei - w zakresie podsystemów gospodarczych leśnictwa i rolnictwa: mają one duże znaczenie potencjalne i systemowe, w tym znaczenie gospodarcze, zarówno leśnictwo jak i rolnictwo ale bardziej z przyczyn leżących po stronie pozytywnej interakcji lasu produkcyjnego z bio-różnorodnością i atrakcyjnością turystyczną a tylko częściowo oraz w pełni autonomicznie ale w sposób ograniczony i zdeterminowany zasadami gospodarki leśnej z liczbą trwałych i nowoczesnych miejsc pracy na terenie ZAT.

Natomiast rolnictwo może mieć pewną perspektywę rozwojową: zarówno typ pasterski ekstensywny, na znacznych powierzchniach, powiązany z ochroną

dziedzictwa kulturowego i kształtowaniem zrównoważonego środowiska przyrodniczego jak i intensywna hodowla mleczna, która rozwija się w kilku rejonach ZAT. Zdaniem samej społeczności ZAT w związku z główną i jedyną jednoznaczną perspektywą posiadania wewnętrznego zasobu, wystarczającej liczby autonomicznych, trwałych miejsc pracy w ZAT czyli perspektywą przemysłu edukacyjno-wychowawczego, istnieje też miejsce na intensywną produkcję ogrodniczą pod dachem (częściowo w oparciu o posiadane źródło ciepła odpadowego z istniejącej biogazowni przy PGR w Odrzechowej), dla odwiedzających klientów przemysłu edukacyjno-wychowawczego i turystów klasycznych (Rolniczo-Gastronomiczny Kompleks Rekreacyjny w Odrzechowej).

Jednak perspektywy rolnictwa zależą w dużej mierze od trendów makro- i równie dobrze można wyobrazić sobie odwrót od hodowli w ogóle i od intensywnej pracy w ogrodnictwie. Gminy ZAT posiadają (może za wyjątkiem Krempnej i Iwonicza) silne podstawy do rozwoju inteligentnego rolnictwa ale zbyt wiele zależy tutaj od przyszłych zasad prowadzenia rolnictwa w ogóle aby gminy ZAT mogły identyfikować rolnictwo jako podstawę zasobu trwałych miejsc pracy.

Geograficznie i pod względem rzeźby terenu gminy są zakorzenione w nizinnej części Dołów Jasielsko-Sanockich (lub Pogórza Bukowskiego względnie Jasielskiego) swoją, głównie zamieszkałą, częścią przestrzeni - zwykle jest to część północna i jednocześnie - swoją częścią często większą ale znacznie słabiej zaludnioną - w Beskidzie Niskim.

Będące pewnym wyjątkiem gminy Krempna, Jaślicka i Komańcza, w całości położone geograficznie w Beskidzie Niskim, też są bardzo wyraźnie skomunikowane drogami powiatowymi (wojewódzkimi) w kierunku północnym, wzdłuż głównej rzeki powiatu (Wisłoka, Jasiołka, Wisłok, Osława, Osławica) i mimo że pozornie różniące się od gmin pozostałych pod względem samego położenia geograficznego, w identyczny sposób są skomunikowane z centrami powiatowymi, i w identyczny sposób, zarówno historycznie jak i obecnie, przebiegają w nich procesy społeczno-gospodarcze i codzienna, sezonowa i strukturalna (głównie zła, niekorzystna) migracja związana z brakiem autonomicznego zasobu miejsc pracy.

Oczywiście jest jasne, że obszar ZAT, w przeszłości równie intensywnie zaludniony w częściach północnych (przy-powiatowych) gmin był bardziej zaludniony w częściach Beskidu Niskiego a samo rolnictwo, potencjał pogłowia bydła a wcześniej również koni był w tym terenie bardzo znaczący i podstawowy dla miejscowej oraz powiatowej gospodarki.

Mega-trendy rozwojowe (czy też wzrostowe, bądź po prostu trendy zmian w czasie, bez wartościowania ocenami - gdyż tutaj zasadny byłby ostry nawet spór co do ich

oceny) w okresie "od-transformacyjnym" polegały na przystosowaniu się mieszkańców do raptownie spadającej liczby miejsc pracy w lokalnych centrach powiatowych gdyż Jasło, Krosno i Sanok były liczącymi się ośrodkami przemysłowymi z zatrudnieniem w przemyśle przekraczającym 20 tys. mieszkańców, w każdym z tych ośrodków a mieszkańcy gmin ZAT stanowili podstawowy zasób pracowniczy w PRL w tych powiatach. Dojazd do pracy odbywał się komunikacją PKS w układzie stolica powiatu - najdalsza część gminy. Wyjątkowo np. do gminy Krempana dojeżdżał PKS nie tylko ze stolicy powiatu Jasła (kilkanaście kursów dziennie) ale i z Krosna. Pewne "krossowe połączenia" nie były jednak regułą. Z kolei komunikacja między-powiatowa odbywała się (i odbywa) drogą DK 28.

Najzdolniejsi synowie i córki lokalnych mieszkańców migrowali do Krakowa (przed II wojną światową - do Lwowa i Krakowa). Jednak głównie aktywni i ambitni młodzi ludzie zasilali lokalne centra powiatowe i zostawali w Regionie (ZAT). Migracja ta była procesem rozwojowym, który wzmacniał cały region właściwego Podkarpacia w rozumieniu Dołów Jasielsko-Sanockich, Pogórzy i Beskidu Niskiego.

W okresie po-transformacyjnym migracja gwałtownie przyspieszyła z przyczyn ujawnienia się różnych megatrendów ale w dużej mierze - z powodu upadku przemysłu w Jasle, Krośnie a później również w Sanoku. Przyczyny tego upadku i braku inwestycji nowego przemysłu (w latach 90-tych i I dekadzie lat 2000) są złożone ale z pewnością znaczenie miała marginalizacja komunikacyjna regionu Jasło - Krosno - Sanok, gdzie na linii Pilzna region został odcięty od szybkiej komunikacji z drogą A4. Było to wprost efektem decyzji państwa - które z tego punktu widzenia jest "coś" a może i więcej winne obszarowi powiatów Jasło - Krosno - Sanok.

Cały obszar ZAT posiada niezwykle bogate dziedzictwo przyrodnicze ale przede wszystkim kulturowe (w rzetelnych opracowaniach naukowych obszar ten posiada pod tym względem najwyższe oceny w skali województwa a nawet całego kraju) i również w zakorzenieniu w kulturze i własnej tradycji zaradności i obowiązku wobec Ojczyzny (mało znany jest fakt, że to gminy ZAT były główną areną konfederacji barskiej) należy upatrywać autonomicznego sukcesu gmin ZAT w zakresie usług publicznych mimo ich faktycznego zmarginalizowania w III RP. Na pewno nie bez znaczenia było tradycyjne dobre skomunikowanie całego obszaru drogami, których relatywnie gęsta sieć, ukształtowana jeszcze w zaborze austriackim odzwierciedlała żywą gospodarkę i kulturę Pogórzy i Beskidu Niskiego.

I tak w sferze sieci dróg publicznych, szkolnictwa, ochrony zdrowia, gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadowej i wreszcie dostępu do kultury i aktywności społecznej gminy ZAT na pewno należą do krajowej czołówki - mimo

funkcjonowania w większości z nich obiektywnych wskaźników trwałej marginalizacji.

Jedynym zasobem, którego gminy ZAT nie posiadają - za to posiadają znakomite warunki do jego wytworzenia - jest zasób trwałych, autonomicznych, nowoczesnych miejsc pracy. I to - mimo sukcesów w sferze jakości życia lokalnych mieszkańców przy pomocy wysokiej jakości usług publicznych - brak tego zasobu wystarczy by migracja zamieniła bardziej oddalone obszary ZAT w bezludną pustynię a siedziby gmin - w stopniowo wyludniające się sypialnie również wyludniających się ośrodków miejskich: Jasła, Krosna i Sanoka.

Wdrożenie ZAT jako stolicy przemysłu edukacyjno-wychowawczego będzie również miało wielki wpływ na zatrzymanie wyludniania stolic powiatów, w których w dalszym ciągu nie następuje powrót choćby części potencjału przemysłowego (stworzenie ZAT zwiększy szanse i na to).

Wybór przemysłu edukacyjno-wychowawczego jako sprężyny rozwojowej obszaru Partnerstwa wynika z prostej przyczyny: jest to jedyna branża gospodarki, do której obszar Partnerstwa posiada lepsze fundamenty niż jakikolwiek inny region w kraju (przyroda, kultura, miejscowy sentyment, tradycje, sieć drogowa, sieć rzeczna, gospodarka leśna PGL Lasy Państwowe) i jedna z niewielu branż, w której występuje deficyt podaży usług nad popytem i to obecnym popytem, gdzie popyt potencjalny na usługi edukacyjno-wychowawcze i budowanie rodzinnej więzi społecznej dopiero się budzi).

Swoiste "zajęcie" terenu pod przemysł edukacyjno-wychowawczy jest też jedynym sposobem zachowania dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego gmin ZAT. Jeśli bowiem plan implementacji tego przemysłu w obszarze ZAT nie powiedzie się, teren Beskidu Niskiego stanie się z czasem obszarem na poły zamkniętym z przyczyn źle rozumianej ochrony przyrody a na poły polem spekulacji ziemią i lokalizacji wielkich, pseudo-turystycznych inwestycji deweloperskich (gdy samoistny proces "turystycznego uatrakcyjnienia" przekroczy pewną granicę masy krytycznej i wyczerpią się inne rezerwuary spekulacji nieruchomościami).

Obszar ZAT posiada unikalną cechę na tle potencjalnych zagłębi przemysłu edukacyjno-wychowawczego w całym kraju: jest to biegnąca horyzontalnie, wybitnie efektywna komunikacyjnie (omija centra miejscowości, idealnie wpasowana w morfologię terenu) droga Gorlice - Komańcza, stanowiąca idealne narzędzie komunikacji wewnątrz Zagłębia (w kierunku Gorlic sięga ona do dwóch gmin nieformalnie stowarzyszonych z ZAT (Sękowej i Uścia Gorlickiego).

Zagłębie posiada pewne deficyty w zakresie retencji połączonej z funkcją rekreacyjną - łatwe do nadrobienia z uwagi na posiadane idealne warunki naturalne w tym kierunku oraz dotyczące wykorzystania potencjału posiadanej sieci drogowej - w kierunku Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych, stanowiących głównie - obok "campów młodzieżowych" - narzędzie ambitnej turystyki.

Zagłębie posiada położone wzdłuż "drogi horyzontalnej" cztery wyciągi narciarskie - stanowiące znakomite wykorzystanie dla bazy noclegowej "campów" na okres zimy (kolejne ośrodki narciarskie na obszarze Sękowej i Uścia Gorlickiego).

Warto również wspomnieć o pewnych próbach w zakresie przemysłu edukacyjno-wychowawczego w okresie PRL. Klasycznym jego przejawem było wytworzenie bazy kolonijno-wczasowej przez podkarpackie powiaty w miejscowości Wysowa, dziś w gminie Uście Gorlickie, w Województwie Małopolskim. Jednak warunki technologiczne i społeczne przemysłu edukacyjno-wychowawczego w latach 70-tych XX w. były nieporównanie mniej sprzyjające niż w obecnej dobie.

Ryc. 3 Koncepcja Zagłębia Ambitnej Turystyki

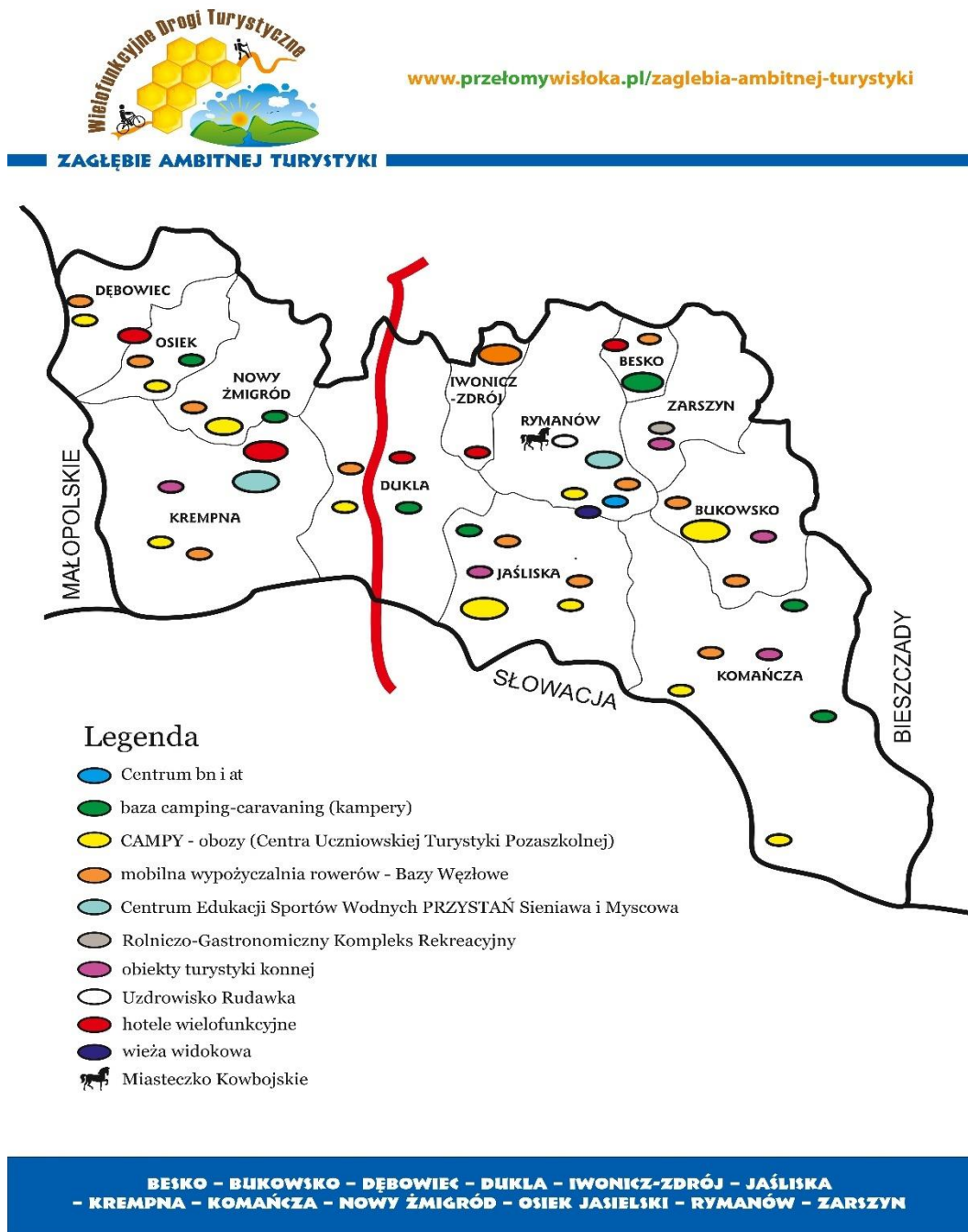
Źródło: Opracowanie własne Partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki

Zasobem ZAT są również bazy materialne i rynkowe uzdrowisk bowiem urządzenia uzdrowiskowe są gotowym uzupełnieniem oferty ZAT w zakresie pracy nad własnym zdrowiem, również w układzie kompozycji wiekowej i rodzinnej klientów przemysłu

edukacyjno-wychowawczego a z kolei produkty i usługi ZAT umożliwią uzdrowiskom (i prywatnej bazie noclegowej na ich obszarze) jej wykorzystanie poza typowo sanatoryjny sezon.

Analogicznie - powoli ale systematycznie rozwijająca się inteligentna sieć miejsc pobytowych wewnątrz Zagłębia - nie napotka konkurencji ale uzupełnienie oferty produktów i usług turystycznych ze strony "campów młodzieżowych". Pewnym optimum organizacyjnym i prakseologicznym byłoby inwestowanie w budowę "campów" przez grupy miejscowych mikro-podmiotów turystycznych.

Ryc. 4 Mapa produktów i usług turystycznych Zagłębia Ambitnej Turystyki

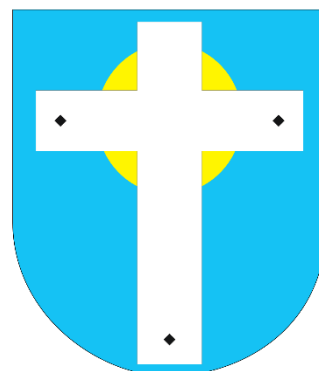

Źródło: Opracowanie własne Partnerstwa Zagłębia Ambitnej Turystyki

1.4. Charakterystyka poszczególnych uczestników Partnerstwa

1.4.1. Gmina Besko

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	sanocki
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1817022
Ludność:	4527 os.
Powierzchnia:	27,2 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	2 wsi
Liczba sołectw	3 sołectw

Herb Gminy Besko

Charakterystyka ogólna

Gmina Besko leży w województwie podkarpackim, w powiecie sanockim i stanowi odrębną jednostkę samorządu terytorialnego. Gmina składa się z dwóch jednostek administracyjnych, tworzą ją: wieś Besko i wieś Mymoń. Zamieszkuje ją 4 527 mieszkańców. Gmina Besko sąsiaduje z gminami: Rymanów, Zarszyn i Haczów.

Geograficznie Gmina Besko położona jest w południowo - wschodniej Polsce w obrębie Karpat Zachodnich, a dokładniej na styku dwóch jednostek geograficznych: górzystego Pogórza Bukowskiego i nizinno-pagórkowatej Kotliny Jasielsko-Krośnieńskiej. W podziale geologicznym Gmina Besko położona jest w obrębie Karpat Wschodnich, które są fragmentem łuku karpackiego tzw. Karpaty Fliszowe.

Na terenie gminy Besko umiejscowione są Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego oraz Obszary Natura 2000 - „Las Hrabeński” oraz „Wisłok Środkowy z dopływami”.

Sieć transportową gminy tworzy system transportu drogowego, który w sposób pośredni jest w pełni powiązany z układem krajowym i międzynarodowym, co stwarza dogodne warunki do rozwoju powiązań komunikacyjnych z całym województwem podkarpackim i Polską. Dostępność komunikacyjna realizowana jest też przez transport kolejowy. Besko zlokalizowane jest w odległości 69 km od autostrady A4 (Rzeszów), 16,1 km od drogi krajowej DK 19 (Miejsce Piastowe).

Na terenie gminy sieć komunikacyjną stanowią:

- droga krajowa,

- droga wojewódzka,
- drogi powiatowe,
- drogi gminne.

Istniejąca sieć zapewnia połączenia w poszczególnych miejscowościach i pomiędzy nimi, a poprzez połączenia z drogami powiatowymi, wojewódzką i krajową zapewnia połączenie z regionalnymi i ponadregionalnymi ośrodkami gospodarczymi.

Przez Gminę Besko przebiegają, droga krajowa Nr 28 relacji Zator – Medyka (granica państwa), droga wojewódzka Nr 889 relacji Sieniawa – Bukowsko, drogi powiatowe nr 2060R Wzdów-Besko, nr 2006R Haczów-Besko, nr 2201R Besko-Mymoń oraz drogi gminne.

Długość poszczególnych kategorii dróg wynosi:

- droga krajowa – 4,826km;
- droga wojewódzka – 1,147km
- drogi powiatowe – 14,825km,
- drogi gminne – 27,41 km.

Na terenie gminy funkcjonuje również sieć wodociągowa i kanalizacyjna i korzysta z niej odpowiednio 87 % i 92 % gospodarstw domowych zlokalizowanych na terenie gminy Besko. Szacuje się, że około 85 % gospodarstw domowych posiada dostęp do internetu a cały obszar gminy pokryty jest dostępem do sieci szerokopasmowej.

Przez gminę przebiega około 4 km Zielonego Szlaku Turystycznego PTTK wiodącego do źródeł Wisłoka relacji Besko (PKP) - Komańcza. Ponadto ponad 90 km malowniczo położonych dróg gminnych i komunalnych daje możliwość intensywnego rozwoju turystyki rowerowej. Podstawową infrastrukturę turystyczną uzupełnia baza hotelowa w postaci 2 obiektów hotelowych posiadających 37 miejsc noclegowych i 4 gospodarstw agroturystycznych mogących przyjąć 45 gości.

W gminie Besko kwitnie życie kulturalne, którego animatorem, od blisko 10 lat jest Gminny Ośrodek Kultury w Besku. Pod jego auspicjami lub we współpracy z nim działają grupy muzyczne, śpiewacze, taneczne, obrzędowe i rękodzielnicze.

Na terenie Beska prowadzą działalność instytucje mające pod swoją opieką osoby niepełnosprawne i seniorów. Są to, Dienne Centrum Aktywności mogące wesprzeć 24 osoby z niepełnosprawnościami, głównie intelektualnymi oraz dzienny dom pobytu „Senior+” sprawujący opiekę nad 15 osobami w wieku powyżej 60 roku życia. Z kolei nad zdrowiem mieszkańców gminy czuwają dwa zakłady opieki

zdrowotnej. Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Besku i niepubliczny zakład SUCH MED.

Potrzeby edukacyjne mieszkańców zaspokajają Szkoła Podstawowa w Besku (z filią w Mymoniu) oraz Niepubliczne przedszkole prowadzone przez siostry Felicjanki. Do szkoły podstawowej uczęszcza blisko 350 dzieci z kolei do przedszkola sióstr Felicjanek uczęszcza ponad 90 dzieci.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Besko do roku 2024 zostały opracowane cele strategiczne w 3 głównych wyznaczonych wcześniej obszarach funkcjonowania Gminy.

1. Poprawa standardu i jakości życia mieszkańców.
2. Dobrze rozwinięta infrastruktura Gminy umożliwiająca zrównoważony rozwój.
3. Zrównoważony ład przestrzenny.
4. Czyste środowisko.
5. Zachowane i wykorzystane zasoby dziedzictwa kulturowego.
6. Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego.
7. Wzrost potencjału gospodarczego Gminy

1.4.2. Gmina Bukowsko

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	sanocki
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1817032
Ludność:	5608 os.
Powierzchnia:	136,9 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	17 wsi
Liczba sołectw	12 sołectw

Herb Gminy Bukowsko

Charakterystyka ogólna

Obszar gminy wynosi 13 693 ha z czego 7 232 ha to użytki rolne, a 6 009 ha to grunty leśne oraz zakrzewione i zadrzewione. Gminę Bukowsko tworzy 17 miejscowości, z czego 4 to miejscowości historyczne już nieistniejące (Kamienne, Bełchówka, Ratnawica oraz Przybyszów), istniejące miejscowości to: Pobiedno, Zboiska, Dudyńce, Wolica, Bukowsko, Wola Piotrowa, Płonna, Karlików, Tokarnia, Nagórzany, Nowotaniec, Nadolany oraz Wola Sękowa. Gminę zamieszkuje łącznie 5 540 mieszkańców (w tym 2 809 mężczyzn oraz 2 731 kobiet), na 1 km² przypada 40 osób. Gmina Bukowsko sąsiaduje z gminą Komańcza, Zarszyn, Sanok, Zagórz i Jaślika.

Pod względem fizycznogeograficznym gmina Bukowsko położona jest na terenie Karpat Zachodnich, w obrębie Dołów Jasielsko – Sanockich i Beskidu Niskiego, na południowy zachód od Sanoka, na terenie powiatu sanockiego (gmina Bukowsko stanowi 11,2% powierzchni powiatu) w województwie podkarpackim. Doły Jasielsko – Sanockie obejmujące północną część gminy to region, na którym wysokości bezwzględne wahają się w granicach od 230 – 300 m n.p.m. do 300 – 380 m n.p.m. w obrębie pogórzy.

Na terenie gminy Bukowsko występują obszary sieci ochronnej Natura 2000: Beskid Niski, Dorzecze Górnego Sanu, Ostoja Jaślika oraz Rymanów. Najbliższe przejście graniczne ze Słowacją znajduje się 21 km od Bukowska.

Gmina Bukowsko jest gminą rolniczą, o czym świadczy między innymi struktura użytkowania gruntów na jej obszarze. Użytki rolne stanowią ponad 55% całego obszaru gmin, a lasy i grunty leśne stanowią blisko 41,3 %.

Obecnie na terenie gminy Bukowsko znajdują się 3 Zespoły Szkół.

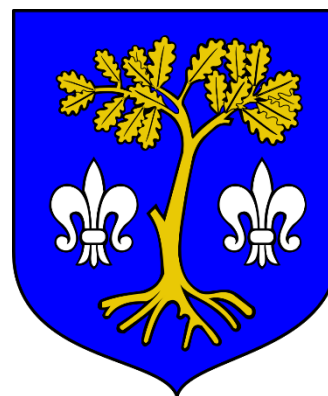
Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Bukowsko do 2026 roku zostały zawarte następujące cele strategiczne:

1. Poprawa poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkańców gminy.
2. Poprawa stanu rozwoju infrastruktury technicznej gminy.
3. Uporządkowana gospodarka przestrzenna gminy i zachowana estetyka przestrzeni publicznych.
4. Poprawa stanu środowiska naturalnego gminy.
5. Wzmocniony potencjał ludzki w gminie
6. Zachowany i wykorzystany potencjał kulturowy gminy
7. Wzmocnienie potencjału gospodarczego gminy

1.4.3. Gmina Dębowiec

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	jasielski
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1805032
Ludność:	8 972 os.
Powierzchnia:	86,5 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	13 wsi
Liczba sołectw	13 sołectw

Herb Gminy Dębowiec

Charakterystyka ogólna

Gmina Dębowiec leży w powiecie jasielskim. Powierzchnia gminy liczy 86,5 km². W skład gminy Dębowiec wchodzi trzynaście miejscowości: Cieklin, Dębowiec, Dobrynia, Duląbka, Dzielec, Folusz, Majscowa, Łazy Dębowieckie, Radość, Pagórek, Wola Cieklińska, Wola Dębowiecka, Zarzecz. Liczba ludności gminy wynosi 8972 os, co daje 86,5 os/km².

Gmina Dębowiec posiada dobrze rozwiniętą infrastrukturę techniczną. Jako pierwsza na Podkarpaciu wprowadziła innowacyjny sposób oczyszczania ścieków w postaci budowy przyzagrodowych oczyszczalni ścieków. Na przełomie ostatnich lat w gminie Dębowiec zrealizowano wiele ważnych inwestycji m.in: budowę nowoczesnej sali gimnastycznej przy Szkole Podstawowej w Zarzecz, budowę Wiejskich Domów Kultury w Cieklinie, Woli Cieklińskiej oraz Woli Dębowieckiej, przebudowę rynku w Dębowcu, budowę kanalizacji sanitarnej, parkingów, placów zabaw w prawie wszystkich miejscowościach gminy.

Przez teren gminy przebiegają dwie drogi wojewódzkie: Nr 992 Jasło – Nowy Żmigród – Granica Państwa, oraz Nr 993 Gorlice – Nowy Żmigród – Dukla. Sieć dróg powiatowych liczy 17 dróg o łącznej długości 52,706 km. Sieć dróg gminnych składa się z 32 publicznych dróg gminnych o łącznej długości 31,937 km oraz wielu dróg wewnętrznych

Na terenie Gminy Dębowiec występuje Natura 2000, która obejmuje 5 obszarów.

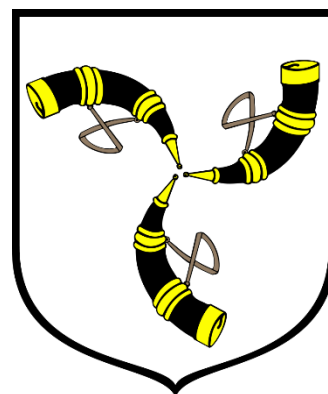
Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

Ważnym przesłaniem Strategii jest:

1. wyrównanie dysproporcji rozwojowych między poszczególnymi obszarami regionu o różnym stopniu rozwoju.
2. zatrzymanie dysproporcji rozwojowych między Podkarpaciem a bogatszymi regionami
3. wzrost PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca
4. zmiany pozycji województwa na liście rankingowej z punktu widzenia poziomu społeczno- gospodarczego rozwoju
5. budowanie potencjału rozwojowego regionu, utrzymanie dobrego stanu środowiska, bezpieczeństwa energetycznego i racjonalne wykorzystanie energii.

1.4.4. Gmina Dukła

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	krośnieński
Typ gminy:	Miejsko-wiejska
Kod TERYT:	1807023
Ludność:	14 388 os.
Powierzchnia:	235,14 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	21 wsi
Liczba sołectw	22 sołectw

Herb Gminy Dukła

Charakterystyka ogólna

Gmina Dukła położona jest w Beskidzie Niskim, w jego środkowo-wschodniej części, zwanej Beskidem Dukielskim, nad rzeką Jasiołką. Jest to obszar należący do Zewnętrznych Karpat Zachodnich i zbudowany jest z tzw. fliszu karpackiego. Charakterystycznym zjawiskiem dla terenów zbudowanych z fliszu jest występowanie osuwisk, stanowiących istotne ograniczenie dla inwestycji na znacznych obszarach.

Zajmuje obszar o powierzchni 235,14 km². Administracyjnie stanowi część powiatu krośnieńskiego w województwie podkarpackim. Atutem jest przygraniczne położenie – na południowym krańcu gminy znajduje się przejście graniczne z Republiką Słowacką w Barwinku.

Dukła sąsiaduje z gminami: Krempana, Nowy Żmigród, Chorkówka, Miejsce Piastowe, Iwonicz - Zdrój, Rymanów i Jaśliska. Centrum administracyjnym i handlowym oraz głównym ośrodkiem życia społecznego jest miasto Dukła, w którym mieści się siedziba władz gminy. Gmina jest podzielona na 22 sołectwa: Barwinek, Cergowa, Chyrowa, Głójsce, Iwła, Jasionka, Lipowica, Łęki Dukielskie, Mszana, Myszkowskie, Nadole, Nowa Wieś, Olchowiec, Równe, Teodorówka, Trzciana, Tylawa, Wietrzno, Zawadka Rymanowska, Zboiska, Zyndranowa i Osiedle Dukła.

Bogactwem naturalnym gminy są piaskowce eksploatowane są w kamieniołomie w Lipowicy, ropa naftowa i gaz ziemny (kopalnia w Wietrznie). W dnach dolin zalegają utwory akumulacji rzecznej - żwiry eksploatowane są w Trzcianie.

Górski charakter rzeźby terenu (grzbiety górskie o stromych stokach, dość gęsto rozcięte dolinami) zdecydowanie ogranicza rolnicze wykorzystanie terenu.

W naturalny sposób rzeźba terenu predestynuje teren gminy Dukla do rozwoju aktywnych form turystyki oraz do prowadzenia gospodarki leśnej. Południowa granica gminy (pokrywająca się z granicą państwową) przebiega wzdłuż głównego grzbietu karpackiego, stanowiącego na tym odcinku europejski dział wód między zlewiskami Morza Bałtyckiego i Czarnego. W jego obrębie znajduje się Przełęcz Dukielska (500 m) - najniższe zagłębienie w głównym grzbiecie Karpat.

Przez teren Gminy prowadzi droga krajowa nr 19, która na tym odcinku stanowi fragment międzynarodowej drogi E371, wiodącej z Polski na Słowację i dalej na południe Europy.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Dukla 2015-2020 zostały zawarte następujące cele strategiczne:

Cel strategiczny nr 1 – INFRASTRUKTURA I ŚRODOWISKO

Cel strategiczny nr 2 – SILNA I KONKURENCYJNA GOSPODARKA,

Cel strategiczny nr 3 – WYSOKI POZIOM ŻYCIA MIESZKAŃCÓW

1.4.5. Gmina Iwonicz-Zdrój

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	krośnieński
Typ gminy:	Miejsko-wiejska
Kod TERYT:	1807033
Ludność:	11 064 os.
Powierzchnia:	45,5 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	3 wsi
Liczba sołectw	3 sołectwa

Herb Gminy Iwonicz-Zdrój

Charakterystyka ogólna

Gmina miejsko-wiejska Iwonicz Zdrój zajmuje obszar 4550 ha, leży w województwie podkarpackim, w powiecie krośnieńskim. Siedziba Gminy to Iwonicz-Zdrój.

Obejmuje 3 sołectwa: Iwonicz, Lubatowa i Lubatówka oraz miasto Iwonicz-Zdrój. Gmina stanowi 4,93% powierzchni powiatu.

Gmina zajmuje obszar ok 45,5 km², użytki rolne: ok 66%, leśne: ok 22%. Obszar gminy Iwonicz-Zdrój obejmuje fragmenty dwóch makroregionów fizycznogeograficznych: Beskidu Środkowego i Pogórza Środkowobeskidzkiego (Zewnętrzne Karpaty Zachodnie) zbudowanych z utworów fliszowych.

Uzdrowisko Iwonicz-Zdrój jest jednym z najstarszych uzdrowisk w Polsce. Iwonicki zakład zdrojowy znany jest od XVII wieku. Statut Uzdrowiska Iwonicz-Zdrój nadany został 19 czerwca 1973 r. Strefy A, B i C ochrony uzdrowiskowej zostały ustalone w celu ochrony czynników leczniczych i naturalnych surowców leczniczych, walorów środowiska i urządzeń uzdrowiskowych.

Z budową geologiczną gminy Iwonicz-Zdrój wiąże się występowanie surowców mineralnych. Są to złoża wód mineralnych, ropy naftowej i gazu ziemnego. Krajobraz gminy Iwonicz-Zdrój wzbogacony jest charakterystycznymi urządzeniami zwanymi kiwonami (żurawie pompowe lub kiwaki).

Obszar gminy Iwonicz-Zdrój charakteryzuje zmienność glebowa. Ma to związek ze zróżnicowaną rzeźbą tego terenu. Występują tu gleby wietrzeniowe o składzie granulometrycznym glin, pyłów i iłów.

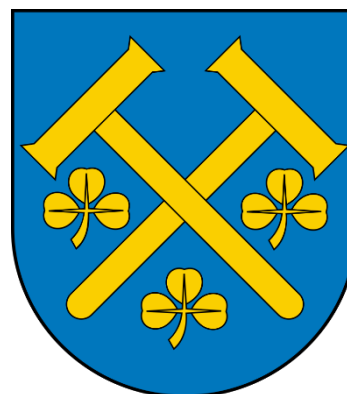
Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2016-2022 zostały zawarte następujące cele strategiczne:

- Gmina Iwonicz-Zdrój jako ważny ośrodek leczniczo-turystyczny o wysokim standardzie ochrony powietrza w regionie
- Gospodarka gminy oparta na ofercie uzdrowiskowo-turystycznej i wspierającej przedsiębiorczość mieszkańców gminy
- Wsparcie tradycji uzdrowiskowej gminy i organizacja wydarzeń cyklicznych w gminie
- Budowa i rozwój infrastruktury komunikacyjnej i turystycznej w gminie
- Wspieranie inicjatyw społecznych w gminie

1.4.6. Gmina Jaśliska

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	krośnieński
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1807102
Ludność:	2180 os.
Powierzchnia:	165,93 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	13 wsi
Liczba sołectw	6 sołectw

Herb Gminy Jaśliska

Charakterystyka ogólna

Gmina Jaśliska jest gminą wiejską znajdującą się w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego oraz w południowej części powiatu krośnieńskiego. Od południa Gmina graniczy z Republiką Słowacką, od wschodu z gminami Komańcza i Rymanów, natomiast od zachodu z gminą Dukla. Siedzibą władz gminnych jest miejscowość Jaśliska.

Pod względem administracyjnym Gmina dzieli się na sołectwa:

- Jaśliska, w tym Lipowiec i Czeremcha;
- Posada Jaśliska;
- Wola Niżna, w tym Wola Wyzna;
- Daliowa;
- Szklary;
- Moszczaniec, w tym Darów, Surowica, Polany Surowiczne, Rudawka Jaśliska, Jasiel.

Gmina Jaśliska jest terenem wiejskim o łącznej powierzchni 165,93 km² i liczbie ludności 2180 osób. Średnia gęstość zaludnienia dla całej Gminy wynosi 90 os./km². Największy obszar zajmuje miejscowość Daliowa (11,38% powierzchni gminy), a najmniejszy Rudawka Jaśliska (2,59%) i Jaśliska (3,69%). Najwięcej osób mieszka w Posadzie Jaśliskiej, co stanowi 36,17% wszystkich mieszkańców gminy, a najmniej w miejscowościach Czeremcha, Lipowiec i Darów, gdzie mieszka zaledwie po kilka osób. W tych miejscowościach występuje najniższa gęstość zaludnienia, najwyższa gęstość wyróżnia Jaśliska 75 os./km² oraz Posadę Jaśliską 57 os./km². Miejscowości

Surowica, Polany Surowiczne, Rudawka Jaśliska i Jasiel należą do obszarów niezamieszkałych.

Bogata historia i kultura obszaru gminy Jaśliska potwierdza Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Jaśliska. Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa podkarpackiego również zawiera obiekty z terenu Gminy Jaśliska. Z zasobu drewnianego budownictwa małomiasteczkowego koniecznie trzeba wymienić jego wyjątkowo interesujące zespoły lub enklawy występujące w Jaśliskach. Ponadto miejscowość ze względu na zabytki w postaci kościołów leży na polsko-słowackim szlaku świątyn karpackich Stropkov-Krosno, który został pomyślany jako nowy transgraniczny produkt turystyczny.

Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa podkarpackiego na swej liście zawiera m.in. następujące obiekty: zespół kościelny, kościół par. p.w. św. Katarzyny , plebania „stara”, 1890, piwnice ratusza, Rynek 59, 2 poł. XVI/XVII, domy drewn. nr 24, 26, 28, 30 drewn., 2 poł. XIX w., dom ze stajnią, nr 126, drewn., XVIII/XIX w., 1930, kamienne piwnice przyrynkowe w Jaśliskach, XV-XVI w., kurhan szwedzki z 1669r, oraz kapliczka słupowa na kurhanie szwedzkim z 1669r oraz w Daliowej cerkiew greko-kat. p.w. św. Paraskewii.

Nieliczne miejscowości zachowały swój dawny charakter małomiasteczkowy, którego wyznacznikiem była głównie niska, na ogół drewniana, stypizowana zabudowa skoncentrowana głównie wokół prostokątnego placu rynkowego. W gronie tego typu miejscowości wymienić można m.in. Jaśliska.

Obszar gminy Jaśliska charakteryzuje się mnogością zabytków w postaci: przydrożnych krzyży, kapliczek przydrożnych, cmentarzy grekokatolickich, rzymskokatolickich, żydowskich, ale także drewnianych budynków czy kamiennych piwnic przyrynkowych.

Na terenie gminy oznaczone są 34 stanowiska archeologiczne z czego 23 znajduje się w granicach sołectw, objętych procesem rewitalizacji. Najważniejsze z nich to Zespół staromiejski w granicach murów obronnych w miejscowości Jaśliska.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Gminnym Programie Rewitalizacji Gminy Jaśliska 2016-2023 zostały zawarte następujące cele:

1. Wzmocnienie integracji i aktywności społeczno-zawodowej mieszkańców Gminy
 - 1.1 Odnowienie więzi społecznych i aktywna integracja mieszkańców
 - 1.2 Działalność edukacyjna w zakresie lokalnej kultury i dziedzictwa

- 1.3 Poprawa dostępności obiektów kulturalno-turystycznych
- 1.4 Rozwój działalności gospodarczej
- 1.5 Poprawa dostępności edukacyjnej
- 2. Wzrost funkcjonalności przestrzeni publicznych obszaru rewitalizacji
 - 2.1 Poprawa stanu zagospodarowania centralnej części miejscowości Jaśliśka
 - 2.2 Poprawa stanu zagospodarowania i estetyki terenów zielonych
 - 2.3 Rozwój infrastruktury kulturalnej
 - 2.4 Rozwój infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej
- 3. Poprawa i dostosowanie infrastruktury technicznej do potrzeb ludności
 - 3.1 Modernizacja istniejącej infrastruktury drogowej i komunikacyjnej
 - 3.2 Budowa sieci kanalizacyjnej
 - 3.3 Stworzenie dogodnych warunków infrastrukturalnych dla zabudowy i działalności gospodarczej

1.4.7. Gmina Komańcza

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	sanocki
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1817042
Ludność:	4 542 os.
Powierzchnia:	387,99 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	22 wsie
Liczba sołectw	14 sołectw

Herb Gminy Komańcza

Charakterystyka ogólna

Gmina Komańcza położona jest w południowej części województwa podkarpackiego, w powiecie sanockim, na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczad, przy granicy ze Słowacją. Powierzchnia gminy obejmuje obszar 387,99 km² i zamieszkuje ją 4 542 osoby. W skład gminy wchodzi 22 wsie i 14 sołectw.

Gmina Komańcza posiada bogactwo zabytków kulturowych i atrakcji turystycznych, do których zaliczamy między innymi: 7 zabytkowych cerkwi – w tym cerkiew w Turzańsku wpisana na listę UNESCO oraz Klasztor Sióstr Nazaretanek z Pokojem Pamięci Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Na terenie gminy znajduje się też Izba Pamięci Kultury Łemkowskiej. Z walorów przyrodniczych warto zwrócić uwagę m.in. na Jeziorka Duszałyńskie, źródło Radoszyce

Gmina Komańcza jest skanalizowana w około 40 % i posiada sieć wodociągową w około 22 %. Na terenie Gminy Komańcza funkcjonują 4 szkoły (2 gminne i 2 należące do stowarzyszeń), Ośrodek Zdrowia, apteka, zakład przemysłu drzewnego Nowy Styl, Nadleśnictwo, placówka Poczty Polskiej, biblioteki, ośrodki kultury i inne.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Komańcza do roku 2030 zostały zawarte następujące cele:

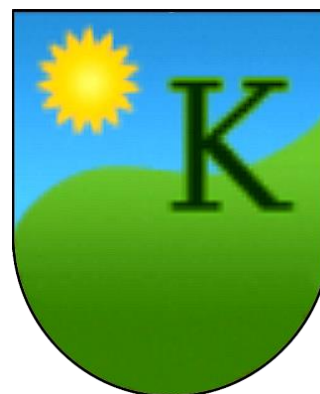
Cel główny: Turystyczna Gmina Komańcza
Cel szczegółowy 1.1 Tworzenie warunków do rozwoju przemysłu turystycznego na terenie gminy

Cele szczegółowe:

1. Tworzenie warunków do rozwoju przemysłu turystycznego na terenie gminy.
2. Ochrona i udostępnienie dziedzictwa naturalnego i kulturowego.
3. Cel główny: Aktywna społecznie i przedsiębiorczo Gmina Komańcza
4. Cele szczegółowe:
5. Tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego.
6. Tworzenie warunków do rozwoju aktywności społecznej.

1.4.8. Gmina Krempna

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	jasielski
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1805062
Ludność:	1 887 os.
Powierzchnia:	203,58 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	14 wsi
Liczba sołectw	9 sołectw

Herb Gminy Krempna

Charakterystyka ogólna

Gmina Krempna to gmina wiejska w województwie podkarpackim, w powiecie jasielskim. Tworzy ją 14 miejscowości: Krempna, Grab, Ożenna, Kotań, Świątkowa Mała, Świątkowa Wielka, Myscowa, Polany, Wyszowatka, Ciechania, Huta Polańska, Żydowskie, Świerzowa, Rozstajne. Sąsiaduje z gminami: Dukła, Nowy Żmigród, Osiek Jasielski, Dębowiec, Sękowa oraz Słowacją na południu.

Powierzchnia gminy wynosi 203,58 km², z czego aż 75% stanowią obszary leśne. Pod względem fizycznogeograficznym gmina leży na obszarze Beskidu Niskiego.

Liczba ludności gminy wynosi 1887 os, co daje 9 os/km².

Przez gminę przebiega droga wojewódzka Jasło- Nowy Żmigród – Grab, która biegnie dalej na Słowację

Na terenie gminy znajdują się następujące placówki oświatowe: Zespół Szkół w Krempnej: Szkoła Podstawowa w Zespole Szkół w Krempnej, Publiczne Przedszkole w Zespole Szkół w Krempnej.

65% powierzchni gminy zajmuje Magurski Park Narodowy, utworzony w 1995 roku. To unikatowy obszar, który chroni przejściowy, między Karpatami Zachodnimi, a Karpatami Wschodnimi, charakter flory i fauny oraz rzadkie gatunki roślin (cebulica dwulistna, modrzyk górski, lilia złoto głów) i zwierząt (niedźwiedź, wilk, orlik krzykliwy, myszołów zwyczajny, krogulec zwyczajny). Ponad 90% powierzchni parku stanowią lasy.

Do najważniejszych atrakcji turystycznych gminy należą drewniane cerkwie grekokatolickie (Polany, Świątkowa Mała, Świątkowa Wielka, Krempna, Kotań, Myscowa), cmentarze wojenne (Ożenna, Krempna, Grab), wyciąg narciarski „Mareszka”, punkt widokowy „Wysokie”, zbiornik wodny oraz Ośrodek Edukacyjno - Muzealny MPN im. Jana Szafrńskiego w Krempnej.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

Na dzień dzisiejszy Gmina nie ma przyjętego dokumentu strategicznego.

1.4.9. Gmina Nowy Żmigród

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	jasielski
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1805072
Ludność:	9 110 os.
Powierzchnia:	100 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	wsi
Liczba sołectw	19 sołectw

Herb Gminy Nowy Żmigród

Charakterystyka ogólna

Gmina Nowy Żmigród leży w południowo – zachodniej części województwa podkarpackiego, na terenie powiatu jasielskiego. Siedziba gminy jest miejscowość Nowy Żmigród, która znajduje się w odległości 19 km na południe od Jasła. Jest to miejscowość usytuowana na skrzyżowaniu ważnych w przeszłości traktów handlowych prowadzących z północy przez Jasłoi Przełęcz Beskid do Bardejowa oraz z zachodu przez Gorlice, Biecz do Dukli, a stąd dalej na wschód. Obecnie są to często używane szlaki turystyczne i komunikacyjne.

Urozmaicona rzeźba terenu, rozległe strefy niczym niezmaconej ciszy, obszary chronionej przyrody to niewątpliwe walory gminy. Charakterystyczne dla krajobrazu są okrągłe pagórki, porozdzielane licznymi dolinami potoków i głębokimi przełęczami.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

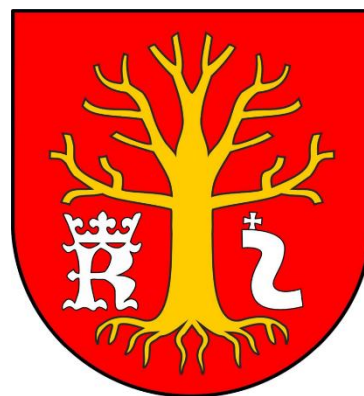
W Strategii Rozwoju Gminy Nowy Żmigród 2014-2020 zostały zawarte następujące cele strategiczne:

1. Wzrost innowacyjności i konkurencyjności lokalnej gospodarki.
2. Poprawa i rozwój stanu infrastruktury technicznej na terenie gminy
3. Poprawa jakości życia mieszkańców gminy poprzez inwestycje w infrastrukturę społeczną oraz wszechstronny rozwój kapitału społecznego.
4. Wysoka jakość i ochrona środowiska przyrodniczego na terenie gminy.

Obecnie trwają prace nad Strategią Rozwoju gminy Żmigród na lata 2021-2029.

1.4.10. Gmina Osiek Jasielski

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	jasielski
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1805082
Ludność:	5 355 os.
Powierzchnia:	60,47 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	8 wsi
Liczba sołectw	8 sołectw

Herb Gminy Osiek Jasielski

Charakterystyka ogólna

Gmina Osiek Jasielski położona jest w województwie podkarpackim na terenie powiatu jasielskiego. Obejmuje obszar 60,47 km² położony w dorzeczu górnej Wisłoki. Siedziba władz gminy mieści się w Osieku Jasielskim. Południe gminy stanowią zalesione góry Beskidu Niskiego, zaś jej północna część jest położona na obszarze pogórza Środkowo-Beskidzkiego w obrębie Pogórza Jasielskiego. Południowa część gminy Osiek Jasielski znajduje się na terenie Magurskiego Parku Narodowego.

W skład gminy wchodzi 8 sołectw: Czekaj, Mrukowa, Osiek Jasielski, Pielgrzymka, Samokłęski, Świerchowa Załęże oraz Zawadka Osiecka.

Liczba ludności wynosi 5355 osób, co daje 89os/km²

Przez teren Gminy Osiek Jasielski przebiegają dwa szlaki turystyczne: żółty - Mrukowa- Kotań - Krempna, zielony - zaczyna się w Nowym Żmigrodzie - biegnie do Mrukowej i Folsza. Idąc tym szlakiem podziwiamy rozległą panoramę Magury Wątkowskiej i otoczenie doliny Wisłoki.

Przez teren Osieka Jasielskiego przebiega ścieżka rowerowa, która rozpoczyna się w Gminie Krempna we wsi Ożenna i biegnie przez Świętkowa Wielka – Desznica – Jaworze - Brzezowa - Nowy Żmigród - Mytarz - Osiek Jasielski – Załęże - Wola Dębowiecka – Dębowiec – Jaśło oraz sieć tras do uprawiania Nordic Walking

Gmina Osiek Jasielski posiada wiele walorów krajobrazowych i turystycznych.

W Gminie Osiek Jasielski znajdują się także trzy kompleksy sportowo-rekreacyjne, w Osieku Jasielskim, Załężu i Samoklęskach. Ważnym układem odniesienia dla gminy jest położenie powiatu jasielskiego w sąsiedztwie ze Słowacją oraz położenie na szlaku drogowym i kolejowym prowadzącym na Ukrainę. Otwarta granica polsko-słowacka sprzyja wzmocnieniu międzynarodowej współpracy. Położenie, zasoby i uwarunkowania geograficzne gminy są korzystne dla rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnej, tranzytowego transportu międzynarodowego oraz funkcji rolniczej i leśnej

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

Gmina nie ma aktualnej strategii rozwoju gminy. Ostatnia Strategia Rozwoju była opracowana na lata 2007-2015. Obecnie Gmina realizuje następujące cele strategiczne:

1. Poprawa infrastruktury drogowej i stanu środowiska naturalnego jako głównego elementu kształtującego rozwój obszarów wiejskich gminy oraz źródła dochodu dla lokalnej społeczności
2. Rozwój usług turystycznych oraz agroturystycznych w oparciu o walory terenów, przygraniczne położenie, walory krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe gminy i regionu
3. Modernizacja rolnictwa w celu zwiększenia dochodów ludności rolniczej z zachowaniem troski o naturalne warunki środowiskowe
4. Stałe doskonalenia oraz kształtowanie warunków pracy i życia mieszkańców gminy dla umożliwienia im realizacji celów ekonomicznych i społecznych
5. Rozwój bazy edukacyjnej szkolnictwa poprzez remont szkół i placów przyszkolnych
6. Usprawnienie funkcjonowania gminnych instytucji publicznych poprzez budowę i modernizację obiektów publicznych, w tym przystosowanie ich dla osób niepełnosprawnych

1.4.11. Gmina Rymanów

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	krośnieński
Typ gminy:	Miejsko-wiejska
Kod TERYT:	1807083
Ludność:	15 982 os.
Powierzchnia:	16 662 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	1 miasto 20 wsi
Liczba sołectw	3 osiedla 16 sołectw

Herb Gminy Rymanów

Charakterystyka ogólna

Gmina Rymanów to gmina miejsko-wiejska w województwie podkarpackim, w powiecie krośnieńskim. Siedzibą gminy jest miasto Rymanów.

Położone są w dolinie rzeki Tabor, dopływie Wisłoka, lokalnie w górnym biegu zwanej Tabą, a w dolnej Morwawą. Miasto Rymanów, a także Rymanów Zdrój leżą w północnej, zewnętrznej, brzeżnej strefie Beskidu Niskiego, stokami spływającego w rozległą Kotlinę Dołów Jasielsko –Sanockich.

Miasto Rymanów, stanowiące siedzibę gminy, oddalone jest o 15 km od Krosna. W centrum gminy krzyżują się ważne dla kraju arterie komunikacyjne (droga krajowa 28 Wadowice –Przemyśl –Medyka oraz drogi wojewódzkie : nr 887 Brzozów –Rymanów -Daliowa, nr.889 Sieniawa-Bukowsko-Szczawne). Układ komunikacyjny uzupełniony jest przez linię kolejową Stróże –Jasło –Krosno –Sanok –Zagórz, ze stacją osobowo –towarową we Wróbliku Szlacheckim, oddalonym od Rymanowa o 5 km.

Gmina Rymanów wyróżnia się specyficznym mikroklimatem i atrakcyjnym położeniem. Oferuje szeroki wachlarz usług sanatoryjnych, atrakcyjną ofertę usług turystycznych i kulturalnych. Ze względu na liczne walory przyrodnicze i uzdrowiskowe, gmina pełni funkcję jednostki typowo uzdrowiskowo -turystycznej o charakterze wypoczynkowym i zdrowotnym. Poprzez wykorzystanie potencjału, gmina w dalszym ciągu może rozwijać się w tym kierunku.

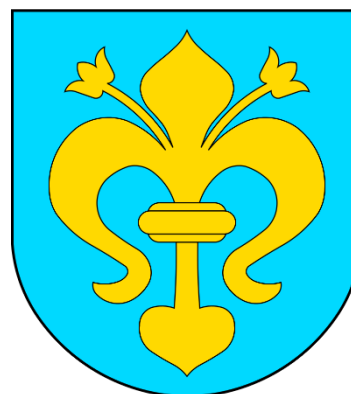
Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W Strategii Rozwoju Gminy Rymanów 2012-2020 zostały zawarte następujące cele strategiczne i wyzwania rozwojowe:

- Zmniejszenie stopy bezrobocia poprzez zapewnienie stabilności istniejących miejsc pracy oraz poszerzenie rynku pracy. Wyzwanie to może zostać zrealizowane poprzez stwarzanie korzystnych warunków do podejmowania działalności gospodarczej przez inwestorów.
- Polepszanie warunków wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców i gości odwiedzających gminę poprzez rozbudowę infrastruktury sportowo-rekreacyjnej oraz turystycznej.
- Poprawa stanu bezpieczeństwa drogowego poprzez rozbudowę infrastruktury drogowej wraz z infrastrukturą pomocniczą (obwodnice, chodniki, most, parkingi, oświetlenie).
- Zapewnienie czystości ekologicznej gminy poprzez poprawę stanu infrastruktury komunalnej w tym rozbudowę wodociągów, oczyszczalni ścieków oraz właściwą gospodarkę odpadami i ściekami.
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy poprzez właściwą koordynację działań w zakresie ochrony zabytków.
- Polepszenie warunków wychowania i nauki dzieci na terenie gminy poprzez zwiększenie dostępności do żłobków, przedszkoli, racjonalizację sieci placówek oświatowych oraz wsparcie dla osób wychowujących dzieci.
- Pełniejsze wykorzystanie potencjału rolnictwa, poprzez wspieranie powstawania zakładów przetwórstwa, co powinno przyczynić się do poprawy opłacalności produkcji rolniczej oraz inspirowanie aktywności około rolniczych (agroturystyka, zielarstwo).
- Tworzenie warunków dla budownictwa mieszkaniowego, poprzez opracowanie Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego dla Gminy Rymanów, co powinno przyczynić się do osiedlania się na terenie Gminy i jej dynamiczniejszego rozwoju.

1.4.12. Gmina Zarszyn

Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	sanocki
Typ gminy:	wiejska
Kod TERYT:	1817082
Ludność:	9205 os.
Powierzchnia:	105,4 km ²
Liczba jednostek osadniczych:	10 wsi
Liczba sołectw	11 sołectw

Herb Gminy Zarszyn

Charakterystyka ogólna

Gmina Zarszyn jest jednostką administracyjną o statusie gminy wiejskiej. Gmina Zarszyn leży w województwie podkarpackim i jest jedną z 8 gmin tworzących powiat sanocki. Gmina Zarszyn zlokalizowana jest na wschodzie kraju, gdzie gęstość sieci osadniczych wynosi od 10 do 15 miejscowości na 100 km², z reguły są to jednostki o liczbie mieszkańców powyżej 1000. Analizowana gmina co do wielkości jest jedną ze średnich gmin w powiecie sanockim.

Zajmuje północno-wschodni obszar powiatu, w obrębie którego sąsiaduje na północnym zachodzie z gminą Besko, na wschodzie z Gminą Sanok na południu z Gminą Bukowsko. Na północy styka się też z gminami powiatu brzozowskiego: Haczów i Brzozów, a na południowym zachodzie z gminą powiatu krośnieńskiego: Rymanów. Całkowita powierzchnia Gminy Zarszyn wynosi ponad 105km² (10540 ha).

Gmina Zarszyn, w obecnym kształcie administracyjno-terytorialnym, powstała w 1973 roku w wyniku przeprowadzonej reformy systemu administracyjnego kraju. Należało do niej wówczas 12 miejscowości. W roku 1990 odłączyły się trzy miejscowości: Besko, Mymoń i Poręby, tworząc oddzielną jednostkę administracyjną.

Obszar zabudowy Gminy Zarszyn obejmuje tereny aktualnie zabudowane oraz zabudowy potencjalnej z przeznaczeniem na rozwój osadnictwa wiejskiego: budownictwa mieszkaniowego i usługowego, działalności gospodarczej – produkcyjnej, zieleni parków i cmentarzy, turystyki, rekreacji i wypoczynku.

Cele strategiczne w obowiązujących dokumentach

W ramach Strategii Rozwoju Gminy Zarszyn do 2025 roku zostały zawarte następujące cele strategiczne:

1. Zapewnienie dogodnych warunków dla realizacji potrzeb i aspiracji mieszkańców wraz z poprawą obsługi mieszkańców w zakresie usług publicznych na poziomie akceptowanych standardów jakościowych i ilościowych.
2. Rozwinięte zasoby techniczne spełniające współczesne standardy jakościowe i ilościowe oraz umożliwiające zrównoważony rozwój.
3. Harmonijnie rozwinięta struktura przestrzenno-funkcjonalna gminy.
4. Zachowane wartości środowiska przyrodniczego.
5. Zachowane i wyeksponowane zasoby dziedzictwa kulturowego.
6. Rozwinięty kapitał ludzki i społeczny
7. Poprawa poziomu rozwoju gospodarczego.

1.5. Powiązania i funkcje w obszarze Partnerstwa

Szeroko rozumianym partnerstwem na objęte jest 11 gmin z czego 9 wiejskich i 3 miejsko-wiejskie. Współpraca pomiędzy nimi jest realizowana, w zakresie wspólnej działalności dotyczącej promocji ambitnej turystyki infrastruktury komunalnej, tj. budowy obiektów mających wpływ na rozwój społeczności oraz bezpieczeństwo mieszkańców.

Równie ważnym aspektem jest współpraca na polu społeczno-kulturalnym, rekreacyjnym oraz sportowym. Zarówno Porozumienie Zagłębie Ambitnej Turystyki jak i Partnerstwo o tej samej nazwie preferują działania skoncentrowane na najważniejszych kierunkach, to jest stosując zasadę priorytetyzacji. Zasada ta jest szczegółowo przedstawiona w tekście Porozumienia: 6.4. Sygnatariusze dołożą wszelkich starań aby ich działania wspólne i indywidualne opierały się na zasadzie ustalania priorytetów czyli działań ułożonych w hierarchii od najsilniej pozytywnie wpływających na gospodarkę turystyczną i gospodarkę w ogóle na całości obszaru Zagłębia Ambitnej Turystyki do posiadających słabsze oddziaływanie. Priorytetyzacja celów jest obowiązkową zasadą działania wszystkich Sygnatariuszy tak jak i obowiązek konsultowania działań indywidualnych a każdy nowy pomysł winien być zgłaszany w celu przydzielenia mu określonego, właściwego priorytetu w drodze konsensusu.

Wszystko to wpływa pozytywnie na promocję Partnerstwa oraz wzmacnianie różnorodności kulturowej zrzeszonych gmin.

1.5.1. Analiza powiązań funkcjonalnych na obszarze partnerstwa oraz określenie wiodących funkcji na obszarze

Zdecydowana większość funkcji społeczno-gospodarczych na obszarze Partnerstwa jest realizowana suwerennie i oddzielnie przez każdą z gmin tworzących Partnerstwo i wbrew pewnemu zapotrzebowaniu akademickiemu nie występują w tym zakresie istotne a w gruncie rzeczy - żadne rezerwy ulepszeń. Wynika to zresztą wprost z ustroju Polski, który przyznaje gminie właśnie specyficzny obowiązek prowadzenia działań w sposób gospodarny, zgodny z interesem mieszkańców i Konstytucją RP a wójt lub burmistrz posiadają silny mandat z wyborów bezpośrednich i równie silną władzę wykonawczą w gminie. Wniosek ten w sposób bezpośredni wynika z charakteru Partnerstwa, które wyczerpuje wszelkie znamiona struktury poziomej, równorzędnej i równoległej a nie struktury hierarchicznej, pionowej.

Jednak w dalszym ciągu tego rozdziału zostaną wskazane możliwe korzystne powiązania funkcjonalne, które i w naturalny sposób zaczynają być widoczne dzięki

zbawiennemu działaniu wolnego rynku i zaangażowania samych mieszkańców oraz mikro-przedsiębiorców i autentycznych, oddolnych organizacji pozarządowych.

Funkcje realizowane suwerennie:

1. **Bezpieczeństwo:** realizowane poprzez Komisariaty Policji w poszczególnych gminach. W zakresie ochrony przeciwpożarowej oraz sytuacji kryzysowych pomoc świadczy Państwowa Powiatowa Straż Pożarna oraz jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej zlokalizowane w poszczególnych gminach i miejscowościach. Dominujący udział mają to, położone poza Partnerstwem Komendy Powiatowe Policji (Komenda Miejska w Krośnie) oraz Komenda Wojewódzka Policji w Rzeszowie, która jest źródłem rozkazów dotyczących na przykład zabezpieczania imprez masowych na obszarze Partnerstwa. Przykładem jest np. zabezpieczenie wyścigu kolarstwa szosowego Zagłębie Ambitnej Turystyki Road Maraton, gdzie (na podstawie rozkazu KW Policji) współpracują bezpośrednio Komendy Powiatowe (Komenda Miejska w Krośnie) - na swoich obszarach podobnie jak Ochotnicza Straż Pożarna, gdzie ściśle granica obszaru zabezpieczenia musi pokrywać się i pokrywa z granicą gminy.
2. **Funkcja ochrony środowiska** realizowana jest poprzez indywidualne działania samorządów w tym zakresie. Każda z gmin posiada własną, samodzielną oczyszczalnię ścieków i własną sieć kanalizacyjną aczkolwiek w tym zakresie niezbędne jest uzupełnienie infrastruktury, w tym w gminie Jaśliśka oraz Bukowsko - poważne uzupełnienie. Natomiast powiązanie funkcjonalne pomiędzy gminami zostało przewidziane (jest w fazie planowania) w zakresie gospodarki odpadami - prawdopodobne powołanie konglomeratu PSZOK-ów w celu uzyskania lepszej pozycji przetargowej w relacji do odbiorców recyklatów oraz wspólnego generowania i wykorzystywania ulepszeń. Podobnie rozważana jest funkcja zewnętrznego audytu i doradztwa w zakresie najnowszych technologii w oczyszczalniach ścieków i w zakresie osadów pościekowych. W końcu gminy rozważają wspólny - w rozumieniu zasady system prowadzenia rzeczywiście nowoczesnej gospodarki odpadowej (w obszarach wiejskich - w oparciu o priorytet selektywnej zbiórki odpadów, w miejskich - o istniejące technologie prawdziwego recyklingu).
3. **Sieć komunikacyjną** tworzą dobrze powiązane ze sobą drogi wojewódzkie, powiatowe i gminne, co na terenie Partnerstwa sprzyja sprawnemu przemieszczaniu się ludzi, którzy korzystają z usług podmiotów działających na terenie obszaru partnerstwa. W zakresie komunikacji zbiorowej - która siłą rzeczy w powstających na nowo, optymalizowanych rynkowo i komunalnie systemach współpracy przewoźników - musi koncentrować się wokół miast powiatowych (choć możliwe i prawdopodobne jest utworzenie takiego systemu w powiatach sanockim i krośnieńskim - bez miasta Krosna) obszar powiatów sanockiego

i krośnieńskiego będzie wzorował się na systemie utworzonym w powiecie jasielskim. Z czasem - na bazie drogi Gorlice - Komańcza, która przecina obszar Partnerstwa z zachodu - na wschód i jest wybitnie efektywna transportowo oraz na bazie dróg wojewódzkich Rymanów - Daliowa oraz Rymanów Szczawne oraz Zagórz - Komańcza, DK 28 oraz sieci dróg powiatowych i gminnych powstanie system komunikacji na linii wschód - zachód czyli wewnątrz Zagłębia. Na obecnym etapie trudno jednak przewidzieć sposób jego organizacji.

4. **Edukacja:** na terenie Partnerstwa funkcjonują szkoły średnie, tj. Liceum Ogólnokształcące w Rymanowie (tutaj również Szkoła Muzyczna), Zespół Szkół Gastronomicznych i Hotelarskich w Iwoniczu Wsi oraz szkoły Rolnicze w Nowosielskach (gmina Zarszyn i Iwoniczu Wsi). Jednak co do zasady szkolnictwo ponad-podstawowe jest prowadzone w stolicach powiatów zaś wyższe - tamże i w ośrodkach akademickich czyli miastach wojewódzkich. Szkolnictwo podstawowe oraz usługi opiekuńczo-wychowawcze realizowane poprzez placówki przedszkolne, suwerennie w każdej gminie. Pewien wyjątek stanowią placówki opiekuńczo-wychowawcze dla osób niepełnosprawnych (np. Rymanów). Do placówek tych uczęszczają dzieci i młodzież z terenu obszaru Partnerstwa.
5. **Usługi zdrowotne** realizowane są poprzez opiekę ambulatoryjną Niepublicznych Zakładów Opieki Zdrowotnej zlokalizowanych na terenie gmin.
6. W zakresie **administracji** usługi świadczą właściwe terytorialnie Urzędy Gmin oraz Starostwo Powiatowe jako drugi szczebel struktury samorządowej.
7. **Usługi społeczno-kulturalne** świadczone są dla mieszkańców obszaru Partnerstwa w każdej z gmin poprzez Gminne Ośrodki Kultury, domy ludowe, centra aktywizacji seniorów, kina oraz muzea. Oferta ta jest niezwykle bogata i jako taka wymagałaby odrębnego szerokiego opracowania. Mieszkańcy Partnerstwa jak i Goście korzystają z różnych wydarzeń i oferty kulturalnej na obszarze całego Partnerstwa. W tym zakresie gminy Partnerstwa uruchomiły realizację interaktywnego kalendarza imprez, który powstaje na bazie platformy e-learningowej. Dane do systemu będą wprowadzane przez GOK (działy promocji) każdej z gmin natomiast jeden, wspólny administrator, będzie moderował proces. W efekcie użytkownik będzie miał możliwość wyszukiwania imprez przy zastosowaniu kilku różnych filtrów: daty, miejsca, wieku adrestratów imprezy, typu imprezy, i innych oraz ich lokalizowania na Mapie Mobilnej. Urządzenie będzie w fazie testu już latem 2021 r.
8. **Sport i rekreacja** na terenie obszaru partnerstwa realizowane są przez Gminne Ośrodki Sportu i Rekreacji, które w zakresie swojej infrastruktury posiadają rozmaite kompleksy obiektów. Obiekty te są wykorzystywane przez mieszkańców obszaru partnerstwa ale także przez turystów odwiedzających ten region. W zakresie sportu w poszczególnych gminach jest to realizowane

poprzez kluby sportu profesjonalnego oraz różne grupy nieformalne (głównie rowerowe) i stowarzyszenia. Wykorzystywane są powszechne boiska wielofunkcyjne, sale gimnastyczne i hale sportowe zlokalizowane przy szkołach podstawowych w gminach Partnerstwa. Pewną funkcję nadrzędną, w przyszłości również poprzez planowaną lokalizację Parku Wodnego, pełni MOSiR w Dukli, który posiada cały kompleks sportu zawodowego i amatorskiego oraz jest wiodącym w skali województwa organizatorem imprez sportowych: biegów, wyścigów rowerowych. Lokalizacja Parku Wodnego będzie - w wypadku Partnerstwa - poprzedzona rozeznaniem jego późniejszego wykorzystania w sposób analogiczny jak wykorzystanie ośrodka narciarskiego w modelowym dla Partnerstwa produkcie rekreacyjno-wychowawczym, gdzie ośrodek narciarski uzyskuje w zasadzie 100% wykorzystanie miejsc w godzinach i dniach "najniższego sezonu komercyjnego". Istotne jest również podiadanie odpowiedniej koncepcji źródła ciepła (niemal wszystkie pływalnie w Polsce są deficytowe).

9. **Rynek pracy** na terenie Partnerstwa sprowadza się do zasobu miejsc pracy niezbędnego do wypełniania lokalnych funkcji administracyjnych, szkolnictwa i innych komunalnych oraz handlu detalicznego. Istotnym podsystemem rynku pracy są Nadleśnictwa PGL Lasy Państwowe (Rymanów, Dukla) oraz miejsca pracy w uzdrowiskach Iwonicz i Rymanów. Ciągłe, stopniowo rozwija się rynek pracy związany z turystyką, w tym z ambitną turystyką - jest to jednak bardzo powolny, naturalny proces, wymagający przyspieszenia przez kilka relatywnie prostych, międzygminnych inwestycji (Wielofunkcyjne Drogi Turystyczne, oraz tzw. Pasy rekreacji - południowo-zachodni wzdłuż MPN, w gminach Dębowiec, Osiek Jasielski, Nowy Żmigród, Dukla, Jaslika oraz północno-zachodni, wokół Jeziora Sieniawskiego i rewitalizacji ośrodka narciarskiego w Karlikowie, obejmujący m.in. inwestycje w Rudawce i Puławach, Mymoniu, Odrzechowej, Karlikowie i Komańczy dla gmin Iwonicz, Rymanów, Besko, Zarszyn, Bukowsko i Komańcza. Najważniejszą inwestycją prywatną Zagłębia będą "campy młodzieżowe" - jeden obóz dla 150 - 250 uczniów, w każdej gminie. W tym miejscu nie można nie wspomnieć o obiektach małej retencji z funkcją rekreacyjną, niezbędnych w każdej gminie Partnerstwa. Dopiero te inwestycje - w znacznej części komunalne, nie poddające się komercjalizacji - będą stanowić podstawę do odtworzenia "na południu Partnerstwa" takiej liczby i jakości miejsc pracy, które zrównoważą utratę miejsc pracy na północy, w siedzibach powiatów, w efekcie kontynuowanych błędów w polityce strukturalnej, w tym wykluczenia komunikacyjnego właściwego Podkarpacia czyli Dołów Jasielsko-Sanockich (odcięcie od A4 przez rezygnację ze zjazdu w Pilźnie).
10. **Rynek mieszkaniowy** na terenie partnerstwa jest zdominowany przez indywidualne budownictwo mieszkaniowe. Na terenie gmin występuje

stosunkowo dużo budynków wielolokalowych po byłych PGR. Mieszkańcy są w stanie sami rozwiązywać problem mieszkaniowy i czynią to ale niezbędna jest pomoc w zaoferowaniu naprawdę tanich terenów budowlanych, naprawdę dla młodych, z prawdziwym wsparciem technicznym i organizacyjnym ze strony gmin Partnerstwa a być może ze strony jednej, wspólnej dla Partnerstwa komórki, współfinansowanej przez lokalne samorzady.

1.5.2. Wiodące funkcje w obszarze partnerstwa

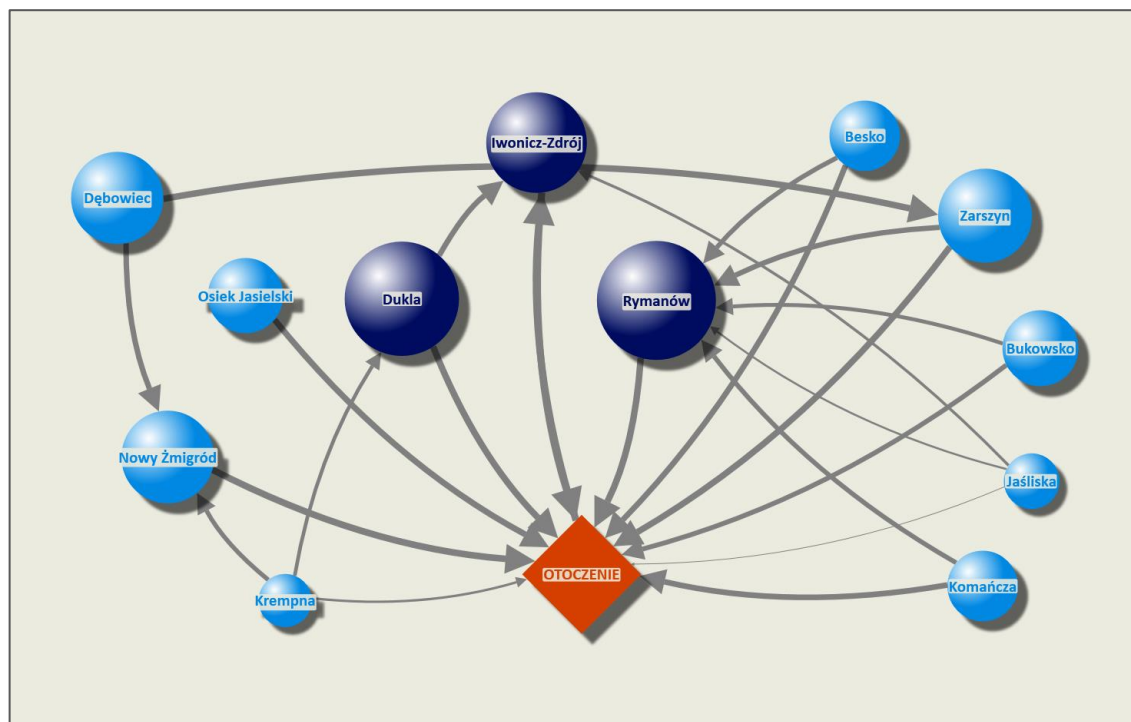
Główne powiązania funkcjonalne Partnerstwa dotyczą powiązań **komunikacyjnych i sposobu spędzania wolnego czasu**, w tym przez stanowiących ważnych składnik gospodarki, Gości przyjezdnych. Zwornikami tego typu powiązania są obszary chronione w rozumieniu prawnym - czyli Magurski park Narodowy (zwłaszcza po uwolnieniu dróg MPN dla rowerzystów) oraz obszary lasów produkcyjnych PGL Lasy Państwowe zgrupowane np. wokół Pasma Bukowicy oraz obszaru rezerwatu (również legalnie dostępnego rowerem) Źródlika Jasiołki. Partnerstwo posiada znacznie więcej takich zworników funkcji rekreacyjno-edukacyjnej i turystycznej czyli przemysłu edukacyjno-wychowawczego. Obecnie właśnie trwają prace analityczne prowadzone przez Radę Zagłębia Ambitnej Turystyki dla zidentyfikowania takich obszarów. Przykładem może być Las Grabiński, Jezioro Sieniawskie - położone poza wymienionymi obszarami. Wskazane obszary są dostępne z kierunków różnych, wielu gmin, stwarzają więc szanse rozwojowe dla ambitnej turystyki czyli polegającej na pracy nad sobą dzięki wysiłkowi niezbędnemu do przemieszczania się siłą własnych mięśni. Ta wielodostępność i pewna równość w dostępności - jeszcze ulepszona w przyszłości dzięki powstaniu sieci Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych - powoduje, że wszystkie gminy Partnerstwa mogą się czuć równe jako beneficjenci rozwiązań dobra wspólnego, co znakomicie rokuje rozwojowi obszaru Partnerstwa.

Absolutnie unikalnym powiązaniem funkcjonalnym w obszarze Partnerstwa jest sentyment do Beskidu Niskiego, ukształtowany w oparciu o niezwykle **bogactwo dziedzictwa kulturowego** i pełną (różnych) emocji pamięć o trudnej, heroicznej i pięknej jednocześnie historii całego tego obszaru. Niezwykłej spójności Zagłębia Ambitnej Turystyki nadaje, w pewnym sensie prorocza, działalność na tym terenie ks. Karola Wojtyły a później Kardynała Karola Wojtyły - obozy wędrownie z młodzieżą czyli przemieszczanie się siłą własnych mięśni i praca nad sobą. Czy istnieje mocniejszy, jednoczący symbol?

1.5.3. Podsumowanie

Analizując powiązania funkcjonalne i wiodące funkcje oraz wyniki badań ankietowych można stwierdzić, że większość usług publicznych w sferze administracji, oświaty, opieki zdrowotnej i społecznej realizowana jest na terenie Partnerstwa. Mieszkańcy mają zapewniony dostęp do opieki przedszkolnej i szkolnictwa podstawowego w pobliżu miejsc swojego zamieszkania. Część młodzieży po ukończeniu szkół podstawowych kontynuuje naukę poza obszarem partnerstwa. Jest to spowodowane brakiem dostępu do pewnych kierunków kształcenia jak też bliskością konkurencyjnych ośrodków. Na uwagę zasługuje również działalność: Liceum Ogólnokształcące w Rymanowie (tutaj również jest Szkoła Muzyczna), Zespołu Szkół Gastronomicznych i Hotelarskich w Iwoniczu - Zdroju oraz szkoły Rolniczej w Nowosielcach. Edukacja na szczeblu akademickim w całości realizowana jest poza partnerstwem.

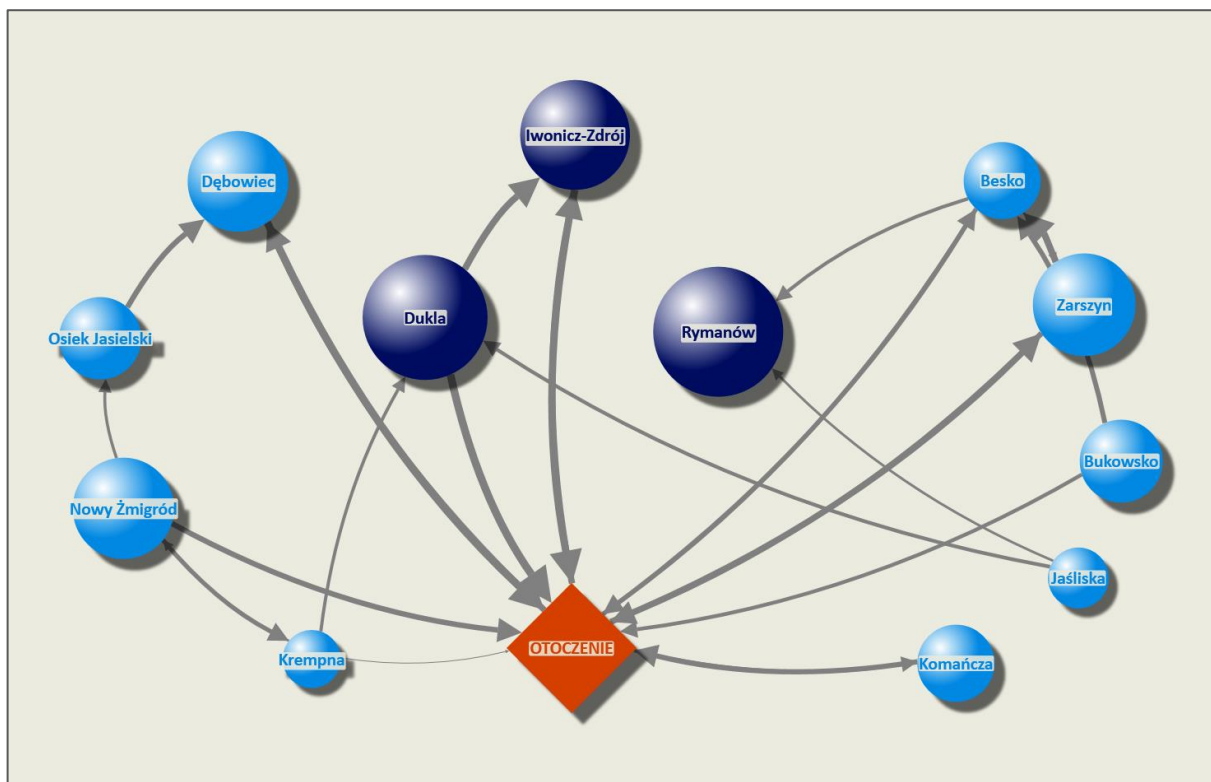
Ryc. 5 Przeptyw usług edukacyjnych - Licea Ogólnokształcące

Źródło: Opracowanie ZMP

Opieka zdrowotna realizowana jest poprzez opiekę ambulatoryjną Niepublicznych Zakładów Opieki Zdrowotnej zlokalizowanych na terenie gmin. W celu skorzystania ze specjalistycznej ochrony zdrowia mieszkańcy z obszaru partnerstwa jedzą najczęściej do miast powiatowych lub do stolicy województwa Rzeszowa. Podobnie w większości na terenie Partnerstwa realizowane są usługi i funkcje związane z opieką społeczną.

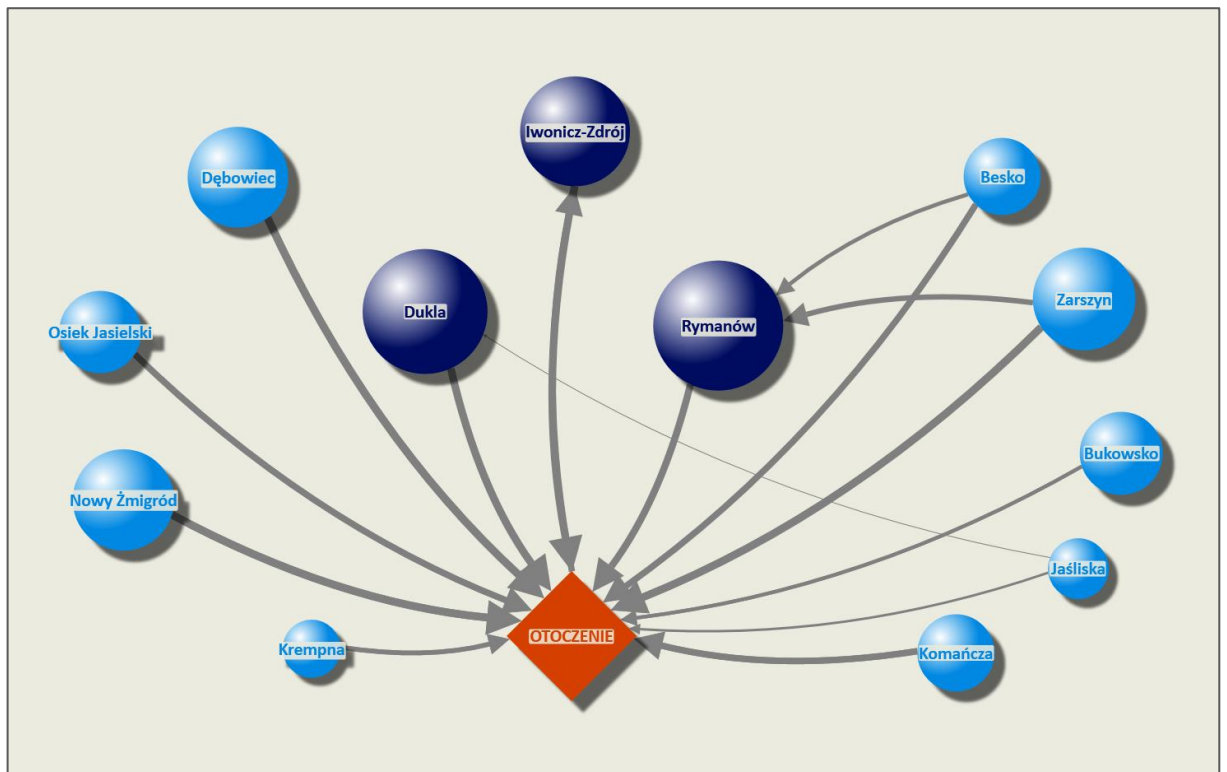
Ryc. 6 Przepływ usług dot. podstawowej ochrony zdrowia

Źródło: Opracowanie ZMP

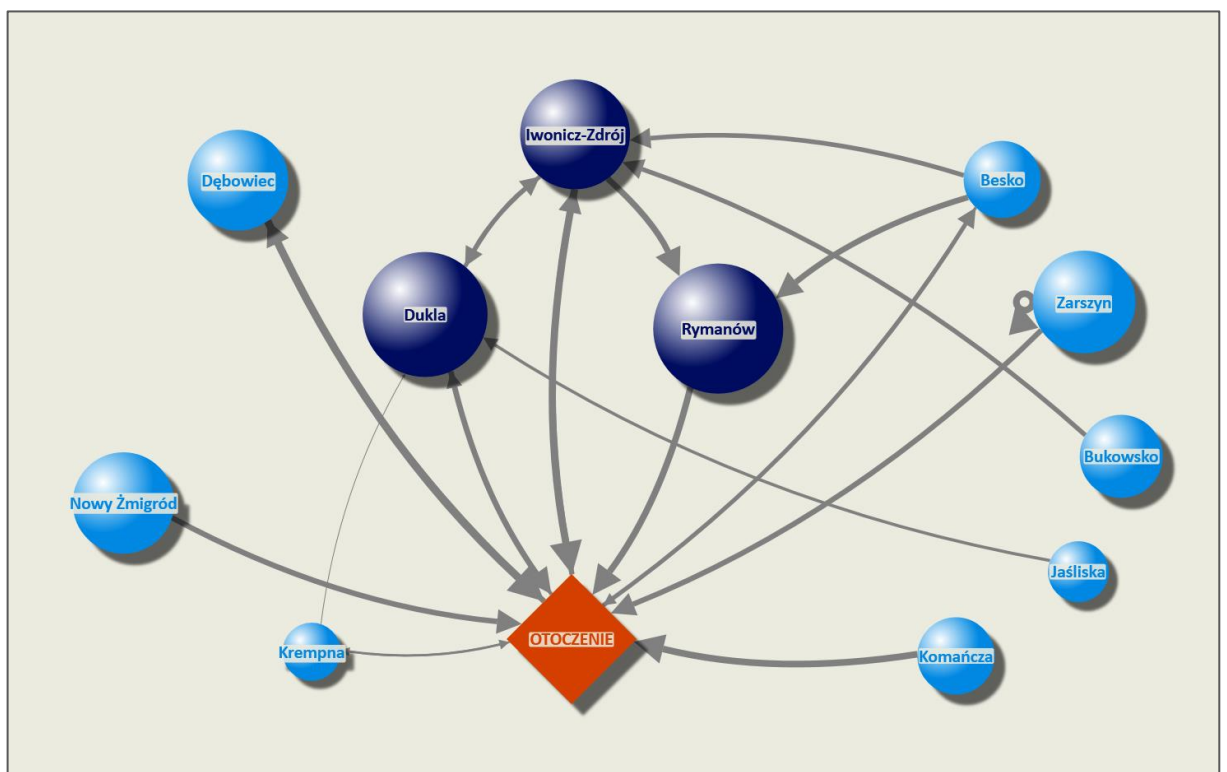
Pomimo istnienia na terenie Partnerstwa placówek kulturalnych w postaci GOK-ów, bibliotek to realizacja usług związanych z kulturą, rozrywką i rekreacją odbywa się głównie poza terenem Partnerstwa. Jest to częściowo związane z brakiem odpowiedniej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej. Na co wskazują mieszkańcy w badaniach ankietowych. 56,04% respondentów ocenia ofertę kulturalno-rozrywkową jako słabą. Większe ośrodki kultury zlokalizowane są w miastach powiatowych: Krosno, Jasło, Sanok. Do tych miast mieszkańcy wyjeżdżają na koncerty, przedstawienia i większe wydarzenia kulturalne.

Ryc. 7 Przepływ usług związanych z kulturą - kino i teatr

Źródło: Opracowanie ZMP

Ryc. 8 Przepływ usług związanych z kulturą - sport i rekreacja

Pomimo dostępności większości usług publicznych i rynkowych w gminach mieszkańcy decydują się na korzystanie z nich poza obszarem partnerstwa ponieważ nie do końca są zadowoleni z oferty handlowej i usług rynkowych dla mieszkańców i firm - wskazuje na to aż 53,53 % respondentów.

Znaczące problemy wskazane przez mieszkańców pokrywają się znacznie z badaniami wśród młodzieży, a są to: wysokość zarobków - 72,68% respondentów nie jest z nich zadowolona, brak ofert pracy 72,53% oraz możliwości kształcenia 66,88%. Potrzeby związane z rynkiem pracy wskazuje na skłonność do migracji oraz wysokich aspiracji życiowych. Mieszkańcy oczekują polepszenia sytuacji związanej z rynkiem pracy. Większego wsparcia dla rozwoju przedsiębiorczości, wyższych płac i atrakcyjnych ofert pracy, które pozwolą na zmniejszenie wysokiego bezrobocia.

1.6. Współpraca z kluczowymi partnerami instytucjonalnymi

Oferta Gmin z Obszaru Partnerstwa musi być zdefiniowana, określona w sposób dający jej mieszkańcom możliwość realizowania swoich ambicji w miejscu dotychczasowego życia, dlatego też niezbędna jest współpraca kluczowych interesariuszy jako partnerów instytucjonalnych do których należy:

- Włodarze Gmin – są odpowiedzialni za kreowanie polityki gmin, nawiązują i koordynują działania prowadzone przez gminy
- Jednostki organizacyjne gmin – m.in. rozpatrują raport o stanie gminy oraz podejmują uchwały w sprawie udzielenia lub nieudzielenia wotum zaufania z tego tytułu; uchwalają studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; przyjmują programy rozwoju
- Centra Usług Wspólnych, szkoły podstawowe, średnie, zawodowe i przedszkola – są odpowiedzialne za system edukacyjny w gminach, realizują projekty edukacyjne nakierowane na poznanie tzw. „małej ojczyzny”, kształtują umiejętności i kompetencje przydatne we współczesnym świecie
- Organizację realizującą politykę Senioralną – organizują system pomocy seniorom, prowadzą punkty dziennego pobytu seniorów, aktywizują seniorów do podejmowania działań w życiu społecznym
- Gminne Ośrodki Kultury, Biblioteki, Muzea, Centra Edukacji Ekologicznej – są odpowiedzialne za rozwój kultury wśród mieszkańców Zagłębia, organizują cykliczne imprezy kulturalno – rozrywkowe, zawody, konkursy gminne i międzygminne,

- Gminne Ochotnicze Straże Pożarne – zapewniają bezpieczeństwo mieszkańcom gminy, jako pomoc i wsparcie biorą udział w różnych wydarzeniach organizowanych przez gminy, pomagają osobom zagrożonym wykluczeniem
- Kluby sportowe – pełnią ważną rolę w aktywizacji ruchowej dzieci i młodzieży, prowadzą zajęcia sportowe, organizują zawody gminne i międzygminne
- Stowarzyszenia z terenu gmin – pełnią ważną rolę w aktywizacji mieszkańców Zagłębia, współpracują z podobnymi jednostkami spoza obszaru gmin w realizacji różnorodnych projektów kulturalnych, turystycznych, edukacyjnych. Biorą aktywny udział w animacji czasu wolnego mieszkańców gmin
- Koła Gospodyń Wiejskich – zajmują się promocją dziedzictwa kulturowego gmin, organizują festyny, prezentacje dziedzictwa kulinarnego regionu, zajmują się wyrobem i promocją rękodzieła
- Instytucje ochrony środowiska – zajmują się działaniami z zakresu ochrony dziedzictwa przyrodniczego, prowadzą także działalność edukacyjną z tego zakresu, biorą udział w tworzeniu planów ochrony na danym obszarze i są skupione wokół PGL Lasy Państwowe oraz Magurskiego PN.
- Lokalne Grupy Działania - prowadzą szereg przedsięwzięć gospodarczych oraz organizują konkursy na uzyskanie środków pomocowych.

Najważniejszymi Partnerami Społecznymi są spontanicznie powstałe i działające, autentyczne stowarzyszenia mieszkańców. (Tutaj lista takich stowarzyszeń i grup nieformalnych).

Ogromny potencjał tkwi we współpracy samodzielnych, zaradnych mikro-przedsiębiorców z autentycznymi społecznikami, pasjonatami nauczycielami, trenerami i organizatorami sportu dzieci i młodzieży.

1.6.1. Inne obszary funkcjonalne

W Partnerstwie Zagłębia Ambitnej Turystyki zachodzi współpraca wewnątrz partnerstwa z kluczowymi interesariuszami. Przybiera ona charakter zidentyfikowanych formalnych i nieformalnych powiązań. Wielu kluczowych interesariuszy współpracuje między sobą, w formie sformalizowanej współpracy, ale także jako mniej formalnych porozumień, które sprzyjają realizacji przedsięwzięć wpływających pozytywnie na Obszar Partnerstwa. Taka współpraca może zachodzić w dwóch wymiarach: instytucjonalnym oraz społecznym.

wymiar instytucjonalny

Angażowanie partnerów społecznych, mikro-przedsiębiorców oraz PGL Lasy Państwowe ma w Partnerstwie również wymiar czysto praktyczny. Najlepiej widać to na przykładzie bardzo poważnego przedsięwzięcia logistycznego, jakim jest coroczny, 2-etpowy wyścig kolarstwa szosowego. Wyścig ten to wartość zdolności organizacyjnej lokalnego środowiska 12 gmin Zagłębia Ambitnej Turystyki. W ramach organizacji zaangażowanych są PGL Lasy Państwowe, kilkadziesiąt jednostek OSP, które zabezpieczają trasę, które także pozostałe jednostki organizacyjne gmin z partnerstwa. Dzięki pełnemu zaangażowaniu jednostek organizacyjnych gmin tworzących partnerstwo, z udziałem podmiotów komercyjnych impreza przy skromnym budżecie odnosi niesamowity sukces jakościowy. Potwierdzeniem tego są puchary Prezydenta jako nagrody dla zwycięzców, które sfinansowała Kancelaria Prezydenta RP oraz pomogła w ich dostarczeniu z Warszawy.

wymiar społeczny

Współpraca pozasamorządowa na terenie partnerstwa nie jest tak dobrze rozwinięta jak w wymiarze instytucjonalnym. Spowodowane jest to faktem, że większość organizacji pozarządowych skupiona jest na współpracy na szczeblu sołectw co najwyżej gmin. Od niedawna na terenie Partnerstwa funkcjonują Rady Działalności Pożytku Publicznego, które powstały w gminie Nie są praktykowane w samorządach gminnych „budżety obywatelskie”. Kilka organizacji pozarządowych swoim zasięgiem działania obejmuje teren całego partnerstwa a ich sferami działania jest sport i kultura fizyczna oraz szeroko rozumiana kultura i ochrona dziedzictwa. Są to m in: Uniwersytet Trzeciego Wieku, Stowarzyszenie Ludzi Twórczych czy Powiatowe Zrzeszenie Ludowe. Na terenie Partnerstwa nie funkcjonują rady młodzieżowe czy rady seniora. W dziedzinie zdrowia i szeroko rozumianej pomocy osobom niepełnosprawnym na wyróżnienie zasługuje Fundacje, których celem jest niesienie pomocy dzieciom z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym, chorym, niepełnosprawnym, a także wybitnie uzdolnionym.

1.7. Analiza aktualnych polityk rozwoju gmin/partnerów

Gminy tworzące Partnerstwo Zagłębia Ambitnej Turystyki łączą wspólne cele strategiczne. Wśród licznych celów, które deklarują w swoich dokumentach strategicznych najpopularniejszym jest poprawa infrastruktury drogowej, który prześwieca wszystkim członkom partnerstwa. Ponadto gminy chcą też inwestować w infrastrukturę wodociągową i kanalizacyjną. Większość gmin z obszaru partnerstwa chce się skupić na selektywnej zbiórce odpadów. Duże znaczenie dla gmin mają względy ekologiczne w tym efektywność energetyczna i termomodernizacja budynków. Jest to celem strategicznym dla 11 z 12 gmin.

Celem wszystkich gmin jest rozwój infrastruktury turystycznej. Istotnym aspektem są zabytki i zachowanie dziedzictwa, których bogactwem mogą pochwalić się wszystkie gminy. W związku z powyższym naturalną kolejnością działań jest promocja obszaru, budowanie marki. Dlatego też większości gmin przyświecają cele dot. wspierania działalności agroturystycznej, uporządkowania przestrzeni publicznej, wspierania produktów turystycznych oraz wzbogacenia oferty kulturalnej i uczestnictwa w szeroko pojętej kulturze.

Gminy przyjmują też jako cel przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, poprawę stanu infrastruktury społecznej oraz rozwój opieki przedszkolnej i żłobkowej. Popularny jest cel dot. podniesienia poziomu edukacji i rozwoju zainteresowań, a także szeroko pojęte wsparcie usług. Dlatego też 11 z 12 gmin stawia sobie za cel rozwój działalności pozarolniczych. Jednakże mało widoczny jest nacisk na inwestycje dot. tworzenia infrastruktury do prowadzenia działalności gospodarczej.

Cele strategiczne:	Besko	Bukowsko	Dębowiec	Dukla	Iwonicz-Zdrój	Jaślika	Komańcza	Krempna	Nowy Żmigród	Osiek Jasieński	Rymanów	Zarszyn
INFRASTRUKTURALNE												
Modernizacja i rozbudowa infrastruktury drogowej, w tym wielofunkcyjnych dróg turystycznych	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Infrastruktura wodociągowa i kanalizacyjna	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Rozwój nowoczesnej i zrównoważonej gospodarki odpadowej	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego	X	X			X		X	X				
SPOŁECZNE												
Jakość edukacji, rozwój zainteresowań	X		X		X		X		X	X		
Poprawa stanu infrastruktury społecznej	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	
Zabytki i zachowanie dziedzictwa	X		X	X	X	X	X			X		X
Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu (polityka senioralna)	X	X	X	X		X	X			X	X	
Rozbudowa bazy sportowo-rekreacyjnej	X	X	X		X	X	X					X
Rozwój opieki przedszkolnej i żłobkowej	X	X		X	X	X	X			X	X	X
Oferta kulturalna i uczestnictwo w kulturze	X	X	X		X	X	X		X	X		X
Aktywna walka z bezrobociem			X	X	X			X		X		X
Wspieranie inicjatyw obywatelskich			X	X	X		X			X		
EKOLOGICZNE												
Poprawa stanu powietrza, OZE, mała retencja z funkcją rekreacyjną	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X
Racjonalne zużycie zasobów i energii			X		X		X				X	
Efektywność energetyczna, termomodernizacja budynków	X	X	X		X	X	X	X		X	X	X
Związane z TURYSTYKĄ												
Rozwój infrastruktury turystycznej	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

	Besko	Bukowsko	Dębowiec	Dukla	Iwonicz-Zdrój	Jaślika	Komańcza	Krempna	Nowy Żmigród	Osiek Jasieński	Rymanów	Zarszyn
Cele strategiczne:												
Rozwój mikro przedsiębiorczości w zakresie bazy noclegowej	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Wspieranie produktów turystycznych	X	X	X	X	X	X	X	X	X			X
GOSPODARCZE												
Infrastruktura działalności gospodarczej, zbrojenie terenów, w tym pod przemysł edukacyjno-wychowawczy	X			X						X		X
Wspieranie usług rolniczych		X	X	X			X	X		X		
Wspieranie usług i działalności pozarolniczej	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	
Wzrost konkurencyjności rolnictwa	X	X	X		X		X	X	X			
INNE												
Promocja obszaru, budowanie marki		X	X	X	X		X	X	X	X	X	X
Uporządkowanie przestrzeni publicznej	X	X	X	X	X	X	X			X	X	X
Współpraca międzynarodowa	X	X			X		X					
Zmniejszenie emigracji osób młodych	X	X	X	X	X	X		X		X		

2. Portret statystyczny obszaru partnerstwa

2.1. Analiza wskaźnikowa w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowo-przestrzennym

Portret statystyczny obszaru Partnerstwa Zagłębie Aktywnej Turystyki został przygotowany aby zobrazować sytuację społeczno-gospodarczą i środowiskowo-przestrzenną obszaru Partnerstwa. Przeanalizowano więc trzy wskazane wyżej wymiary rozwoju. Następnie w ramach każdego z nich wyodrębniono dodatkowe obszary analizy. Na ich bazie dokonano sformułowania wniosków istotnych z punktu widzenia diagnozowania problemów, deficytów, ale też potencjałów rozwojowych badanego obszaru Partnerstwa. Jednocześnie przeprowadzone wnioskowanie wskazuje kluczowe, kierunkowe obszary wsparcia i rozwoju.

Portret statystyczny Partnerstwa został przedstawiony w dwóch zasadniczych ujęciach. Z perspektywy całego Partnerstwa oraz z perspektywy każdej z gmin Partnerstwa osobno, wraz ze zbiorczym podsumowaniem.

Do stworzenia portretu statystycznego obszaru Partnerstwa i jego charakterystyki wskaźnikowej, zarówno w obszarze podstawowym, jak i pogłębionym, obszarowym, wykorzystano:

- Dostępne dane statystyczne przedstawione w formie wskaźników syntetycznych rozwoju Partnerstwa (MRL Partnerstwa);
- Dostępne dane statystyczne przedstawione w formie wartości nominalnych, danych procentowych i strukturalnych dla Partnerstwa (MRL Analizy);
- Zebrane zastane w Partnerstwie dane, informacje i dokumenty o charakterze strategicznym, analitycznym, statystycznym (strategie, opracowania, badania, raporty, etc.)
- Zebrane dane z przeprowadzonych badań i ankiet: młodzieży, mieszkańców, liderów oraz wsparcia przedsiębiorczości;
- Wnioski z przeprowadzonych spotkań warsztatowych, spacerów badawczych i białego wywiadu.

Monitor Rozwoju Lokalnego pozwala na analizę poszczególnych wskaźników zarówno syntetycznych, jak i jednostkowych, zawsze na tle grupy porównawczej. Grupę tę stanowią gminy o podobnej funkcji w strukturze osiedleńczej kraju, a zatem o podobnych uwarunkowaniach rozwojowych.

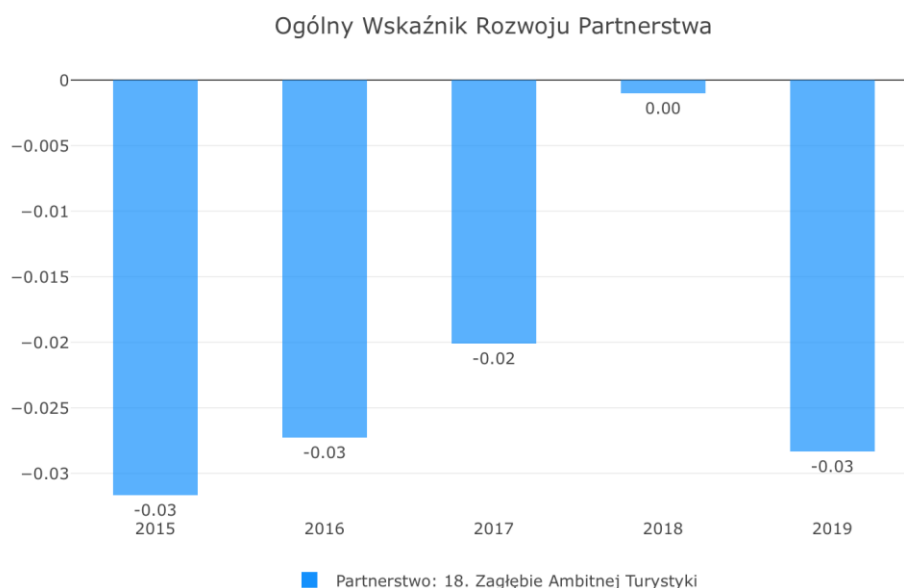
Portret został przedstawiony w następujących wymiarach:

- Ogólny, stanowiący podsumowanie kompleksowego obrazu statystycznego Partnerstwa;
- Społeczny, obrazujący demografię oraz dostępność i jakość usług publicznych;
- Gospodarczy, obrazujący potencjał gospodarczy i rynku pracy;
- Środowiskowo-przestrzenny, obrazujący jakość środowiska naturalnego i dostępność przestrzenno-komunikacyjną.

2.1.1. Ogólny obraz partnerstwa

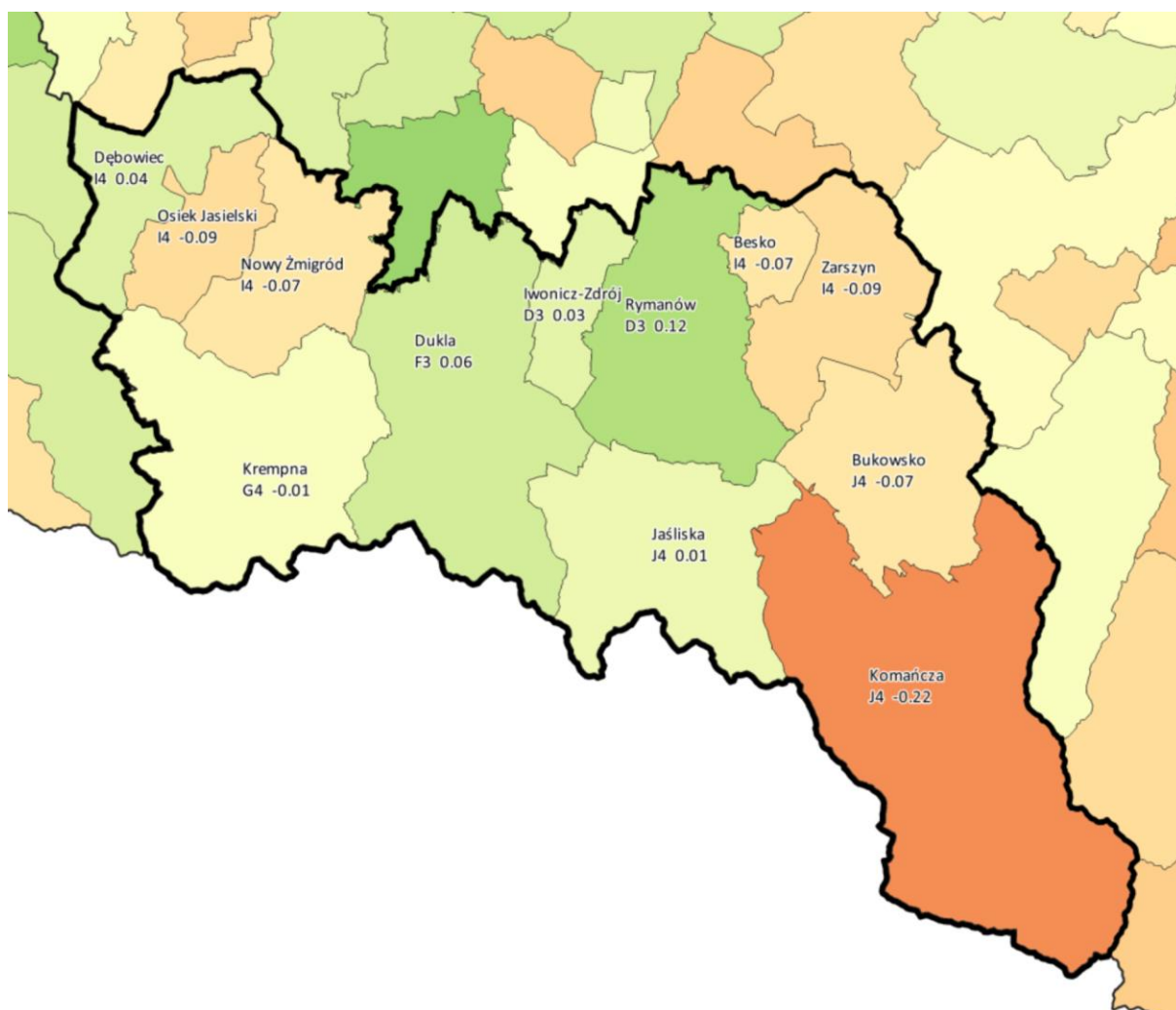
Dla zdefiniowania pozycji partnerstwa, przedstawienia jego ogólnego obrazu i porównywalności wskaźników oraz możliwości ich sumarycznego prezentowania dokonano standaryzacji. Wartości dodatnie wystandaryzowanego wskaźnika wskazują stopień odchylenia powyżej średniej dla danego wskaźnika w grupie porównawczej gmin tworzących dane partnerstwo. Wartości ujemne wystandaryzowanego wskaźnika wskazują stopień odchylenia poniżej średniej dla danego wskaźnika w grupie porównawczej gmin.

Ryc. 9 Ogólny wskaźnik rozwoju w Partnerstwie

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 10 Ogólny wskaźnik rozwoju MRL dynamika 2015-2019

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ogólny obraz statystyczny rozwoju Partnerstwa wskazuje na niższy niż w grupie porównawczej poziom wskaźnika ogólnego rozwoju. Nieznacznie ujemna wartość wskaźnika wskazuje, że sytuacja w gminach wchodzących w skład Partnerstwa pod względem analizowanych obszarów jest nieco gorsza od średniej dla grupy porównawczej. W poszczególnych gminach wchodzących w skład Partnerstwa zróżnicowana jest dynamika ogólnego wskaźnika – jak wskazuje powyższa mapa, w części gmin jest ona dodatnia, w innych ujemna. Uzasadnia to tezę o zróżnicowanym poziomie i dynamice rozwoju w gminach wchodzących w skład Partnerstwa.

Rozwinięciem i uzasadnieniem wyżej postawionej tezy jest poniższy wykres. Pozwala on zarówno na ocenę wartości wskaźnika uzyskanej przez gminę w stosunku do średniej wartości wskaźnika w grupie porównawczej w badanym roku, jak i postępu (również w stosunku do grupy porównawczej) uzyskanego w ciągu

ostatnich 5 lat. + (dodatni) - jeżeli znajduje się na dodatnich wartościach na osi Y oznacza to, że w ciągu 5 lat gmina rozwijała się szybciej niż grupa porównawcza. – (ujemny) na osi Y – rozwijała się wolniej niż grupa porównawcza. Oś X oznacza natomiast wartość wskaźnika na tle grupy porównawczej. Średnia wartość dla grupy porównawczej znajduje się na środku układu współrzędnych.

Ryc. 11 Pozycja gmin w partnerstwie na tle grupy porównawczej

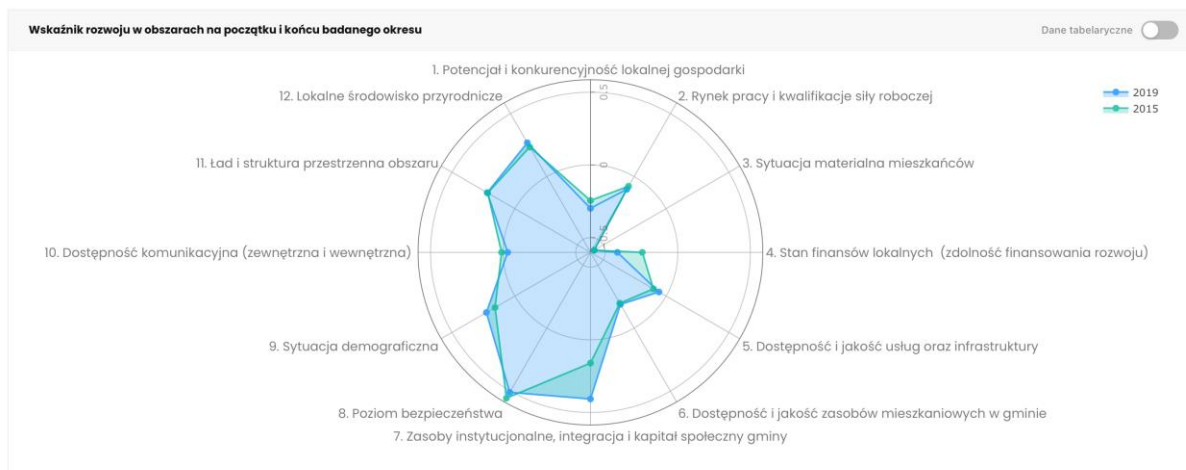
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na tle swojej grupy porównawczej najbardziej dynamicznie rozwija się Rymanów. Poziom wskaźnika wyższy niż w całej grupie porównawczej ma Rymanów, Iwonicz - Zdrój oraz Besko, jednakże rozwój tej ostatniej gminy w stosunku do grupy porównawczej zaczął spowalniać (dynamika jest ujemna). Dobrą tendencję można zaobserwować w gminach Dukła, Dębowiec i Jaśliska, gdzie na razie sytuacja jest gorsza niż średnia w grupie porównawczej, ale następuje stopniowa poprawa. W pozostałych gminach z Partnerstwa wskaźnik jest niższy niż w grupie porównawczej i niestety z tendencją pogarszającą się wobec grupy porównawczej.

W kolejnym kroku należy zwrócić szczególną uwagę, które wymiary i obszary wzmacniają oraz rozwijają Partnerstwo. Oznacza to, że można je pogłębić i wykorzystać do rozwoju społeczno-gospodarczego. Zaś te, które wykazują największe deficyty oraz największe spadki rozwoju, powodując konieczność interwencji w celu zatrzymania niekorzystnych trendów.

Podsumowaniem właśnie tego obrazu jest wykres radarowy, podsumowujący w ogólny sposób poszczególne obszary wchodzące w skład wyniku ogólnego. Zaprezentowany wykres pokazuje siłę poszczególnych obszarów oraz zmianę pomiędzy rokiem 2015 i 2019.

Ryc. 12 Wskaźnik rozwoju w obszarach na początku i końcu badanego okresu

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na podstawie wykresu można wyciągnąć wniosek, że na koniec 2019 r. obszarami najmocniejszym dla Partnerstwa są:

- Poziom bezpieczeństwa (0,51),
- Zasoby instytucjonalne, integracja i kapitał społeczny gminy (0,41),
- Lokalne środowisko przyrodnicze (0,27),
- Sytuacja demograficzna (0,23),
- Ład i struktura przestrzenna obszaru (0,22).

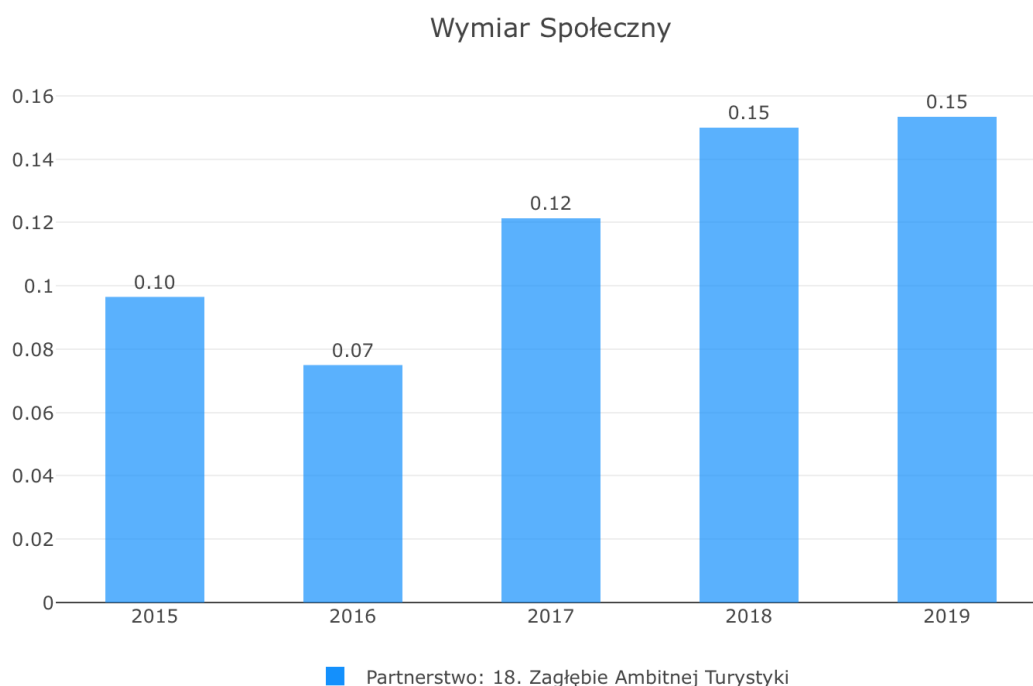
Natomiast najsłabiej zdecydowanie wypada:

- Sytuacja materialna mieszkańców (-0,57)
- Stan finansów lokalnych (zdolność finansowania rozwoju) (-0,42)
- Potencjał i konkurencyjność lokalnej gospodarki (-0,30),
- Dostępność i jakość zasobów mieszkaniowych w gminie (-0,19),
- Dostępność i jakość usług oraz infrastruktury (-0,06)

Do ważnych wniosków prowadzi analiza wskaźników dotyczących Partnerstwa w trzech wymiarach – społecznym, gospodarczym oraz przestrzennym. Jak widać poniżej jedynie w wymiarze gospodarczym poziom tego wskaźnika jest niższy od grupy porównawczej. Natomiast w wymiarze społecznym i gospodarczym poziom

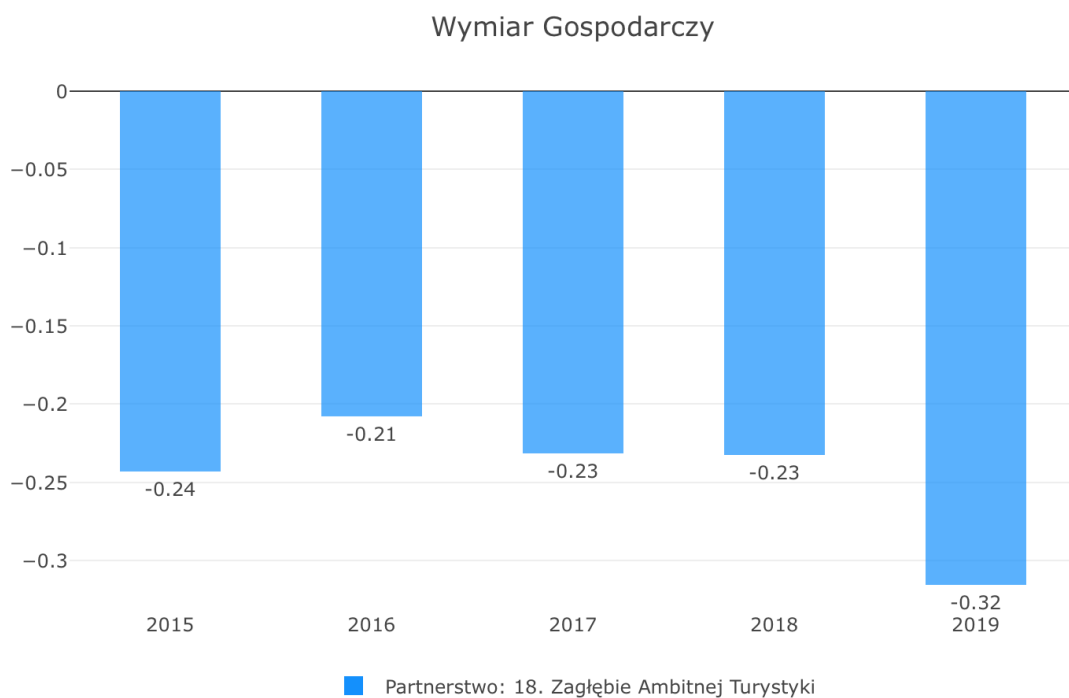
wskaźnika jest wyższy od grupy porównawczej. Świadczy to o istnieniu szeroko rozumianych zasobów zarówno społecznych, jak i środowiskowych, których odpowiednie wykorzystanie determinować może rozwój gospodarczy a w efekcie rozwój gmin na obszarze całego Partnerstwa. Trafna identyfikacja tych zasobów oraz ich sposobów ich wykorzystania na rzecz rozwoju lokalnego to wyzwanie stojące przed Partnerstwem. Ma to jeszcze większe znaczenie w kontekście endogennego charakteru zasobów.

Ryc. 13 MRL – wymiar społeczny

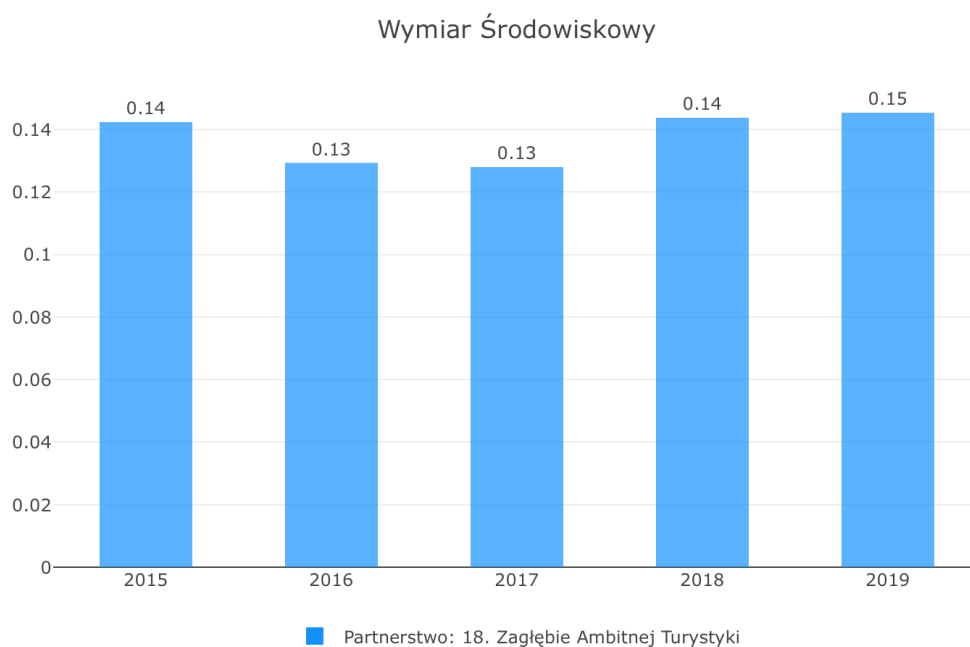
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 14 MRL – wymiar gospodarczy

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 15 MRL – wymiar środowiskowy

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

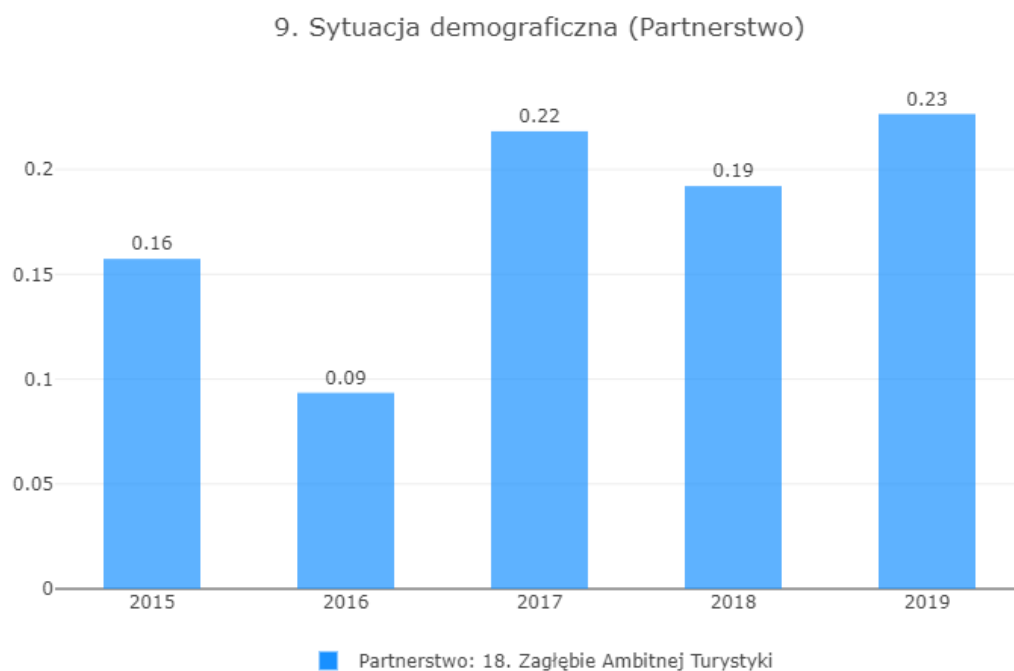
2.2. Analiza wskaźnikowa pogłębiona dla obszaru partnerstwa

2.2.1. Sytuacja demograficzna

Potencjał demograficzny stanowi podstawowy zasób każdej gminy z obszaru partnerstwa. Jego struktura i zachodzące zmiany w poszczególnych zjawiskach demograficznych mają wpływ na większość procesów społeczno-ekonomicznych zachodzących wśród lokalnych społeczności obszaru.

Pozycja konkurencyjna obszaru partnerstwa względem gmin stanowiących grupy porównawcze dla poszczególnych partnerów wskazuje na korzystną sytuację w obszarze demografii. Na przestrzeni lat 2015-2019 utrzymuje się dodatnia wartość wskaźnika o zmiennej dynamice. Oznacza to że sytuacja demograficzna gmin partnerstwa jest bardziej korzystna niż porównywalnych gmin.

Ryc. 16 Sytuacja demograficzna w Partnerstwie

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Tabela 1 Sytuacja demograficzna w Partnerstwie

Wskaźnik	2010	2013	2016	2019	Różnica	Dynamika
Ludność w wieku poprodukcyjnym	14866	15756	16802	18153	3287	22,11
Ludność w wieku produkcyjnym	58787	58946	58552	57032	-1755	-2,98

Ludność w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej)	19577	18684	17758	17307	-2270	-11,59
Ludność ogółem	93230	93386	93112	92492	-738	-0,79

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

W okresie 2010 do 2019 ogólna liczba mieszkańców gmin partnerstwa zmniejszyła się o 0,8 % do 92492 mieszkańców. Niekorzystnym zjawiskiem było pogłębianie się niekorzystnych zmian struktury wieku mieszkańców. Przy wzroście liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym o 22%, liczba mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym spadła o 11%.

Tabela 2 Zmiany w strukturze ludności w poszczególnych grupach wiekowych

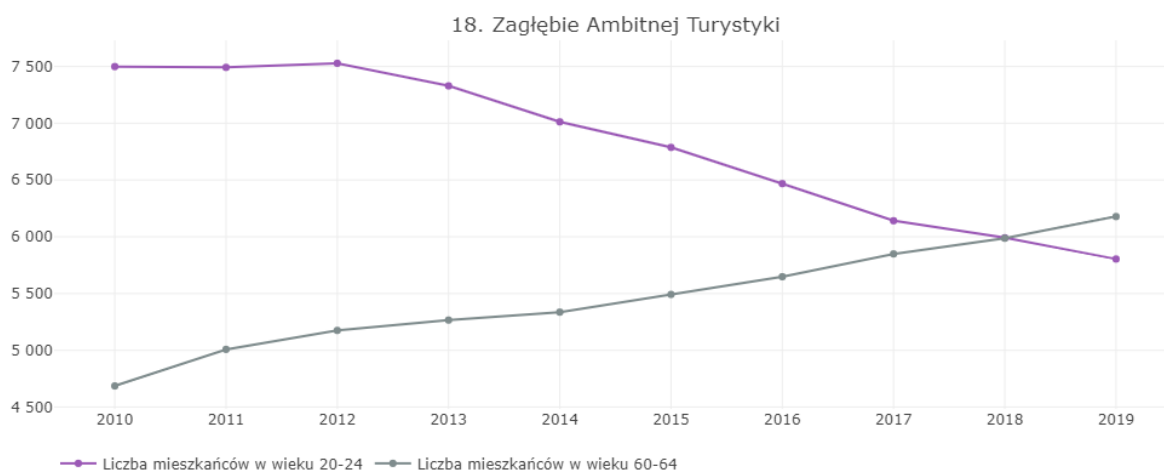
Wskaźnik	2010	2013	2016	2019	Różnica	Dynamika
Ludność w wieku 3-6	3860	4109	3943	3669	-191	-4,94
Ludność w wieku 15-19	6916	6123	5595	4915	-2001	-28,93
Ludność w wieku 65-69	2790	3637	4694	5010	2220	79,56
Ludność w wieku 35-49	18821	18974	19289	19875	1054	5,60
Ludność w wieku 0-2	3131	2946	2662	2771	-360	-11,49
Ludność w wieku 70-79	6296	5603	5301	5942	-354	-5,62
Ludność w wieku 80 i powyżej	3339	3820	4030	4153	814	24,37
Ludność w wieku 50-64	17118	17898	18301	18212	1094	6,39
Ludność w wieku 7-14	8671	8010	7887	8012	-659	-7,60
Ludność w wieku 20-24	7499	7329	6468	5804	-1695	-22,60
Ludność w wieku 25-34	14789	14937	14942	14129	-660	-4,46

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Analiza zmian szczególnych grup wieku mieszkańców potwierdza niekorzystne trendy demograficzne i pokazuje jak będzie zmieniać się popyt na poszczególne usługi publiczne. W badanym okresie o ok.79% wzrosła liczba ludności w wieku 65-69, a zmniejszyła się liczba ludności w wieku 20-24. Tendencja ta wskazuje w jaki sposób będzie kształtował się potencjał siły roboczej. Różnica liczby mieszkańców

w wieku 20-24 i 60-64 pokazuje jak od 2018 roku będzie narastać deficyt pracowników na rynku pracy w kolejnych latach.

Ryc. 17 Różnica liczby mieszkańców w wieku 20-24 i 60-64

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Tabela 3 Zmiana liczby w wieku poprodukcyjnym na 100 mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym

Miasto	2010	2013	2016	2019	Różnica	Dynamika
Besko	59,1	65,8	72,8	83,1	24	40,6
Bukowsko	65,1	68,8	75,1	85,2	20,1	30,87
Dukla	79,5	89,5	99,9	110,5	31	38,99
Dębowiec	75,9	82,2	91,1	96,9	21	27,66
Dębowiec	69,5	77,3	81,1	87,8	18,3	26,33
Iwonicz-Zdrój	68,4	77,3	88,4	99,4	31	45,32
Jaśliska	74,2	82,2	94,1	110,9	36,7	49,46
Komańcza	78,1	102,8	125,6	161,6	83,5	106,9
Krempna	61,6	73,8	97,4	122,8	61,2	99,35
Nowy Żmigród	81,9	89,4	101,3	115,1	33,2	40,53
Osiek Jasielski	72,1	78,4	87,2	94,4	22,3	30,92
Rymanów	81,9	89,7	98,9	104,6	22,7	27,71
Zarszyn	84,2	91	99,8	108,5	24,3	28,85

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Zestawienie zmian wskaźnika liczby w wieku poprodukcyjnym na 100 mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym pokazuje pogłębianie się starzenia lokalnych społeczności w gminach partnerstwa. W badanym okresie proces ten najszybciej zachodził w gminie Komańcza, w której również odnotowuje się najwyższy poziom wskaźnika.

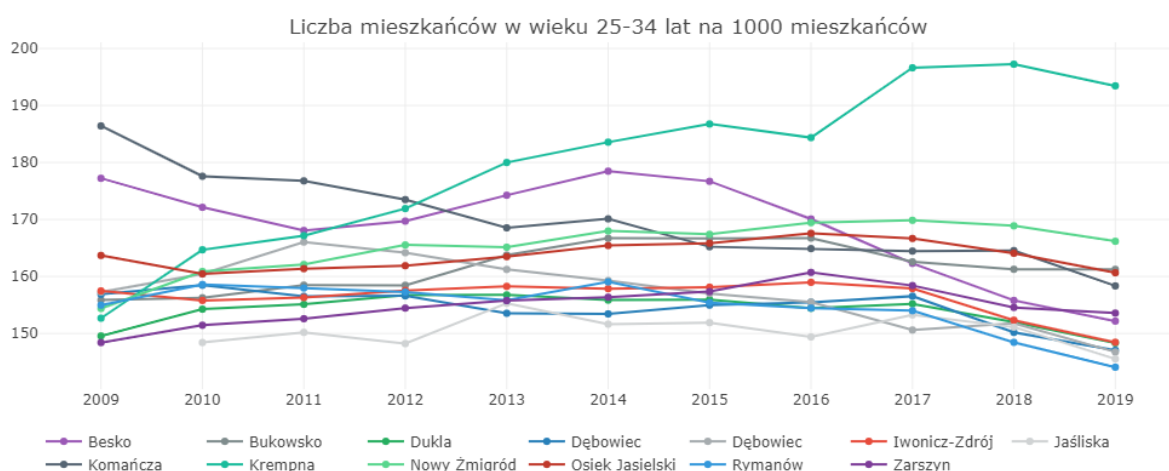
Tabela 4 Liczba mieszkańców w wieku 25-34 na 1000 mieszkańców ogółem

Miasto	2009	2012	2016	2019	Różnica	Dynamika
Besko	177,22	169,71	170,08	152,17	-25,05	-14,135
Bukowsko	155,85	158,45	166,73	161,24	5,39	3,458454
Dukla	149,56	156,72	154,42	148,34	-1,22	-0,81573
Dębowiec	156,86	156,6	155,47	147,06	-9,8	-6,24761
Dębowiec	157,26	164,17	155,51	146,75	-10,51	-6,6832
Iwonicz-Zdrój	157,46	157,55	158,97	148,45	-9,01	-5,72209
Jaśliśka		148,22	149,39	145,54		
Komańcza	186,41	173,48	164,89	158,34	-28,07	-15,0582
Krempna	152,68	171,91	184,36	193,44	40,76	26,69636
Nowy Żmigród	154,38	165,53	169,44	166,17	11,79	7,637
Osiek Jasielski	163,69	161,89	167,57	160,65	-3,04	-1,85717
Rymanów	154,96	157,27	154,45	144,08	-10,88	-7,02117
Zarszyn	148,4	154,45	160,71	153,57	5,17	3,483827

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

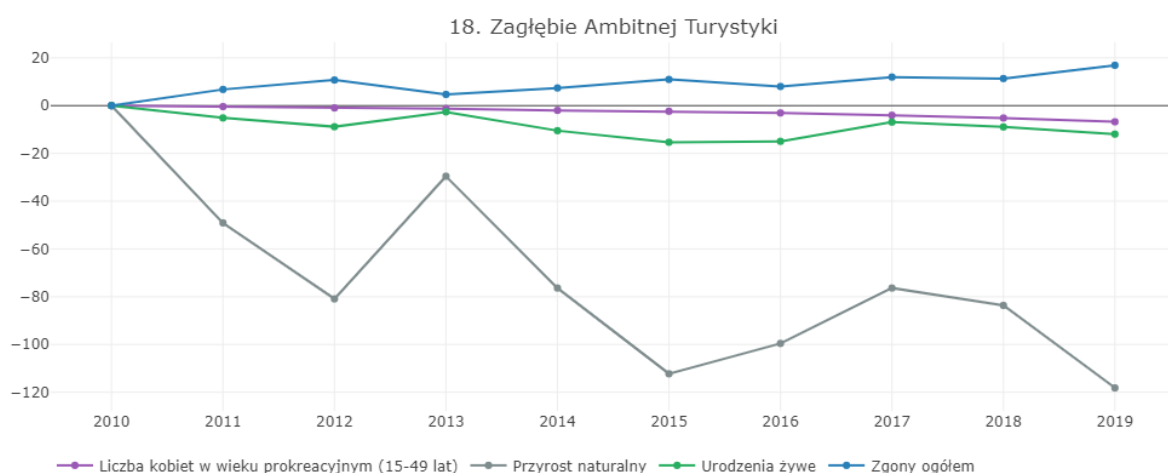
Na przestrzeni lat 2009 -2019 negatywnym zjawiskiem w większości gmin obszaru partnerstwa był spadek liczby mieszkańców w wieku 25-34 na 1000 mieszkańców ogółem. Wyjątek stanowią gminy: Bukowsko, Nowy Żmigród, Krempna (w przypadku tej gminy odnotowuje się najwyższą wartość wskaźnika wraz z najwyższym jego wzrostem) . Wskaźnik ten ilustruje jak może kształtować się potencjał demograficzny gmin, tj. jaka jest liczba osób w wieku, w którym ludzie najczęściej podejmują ostateczne decyzje o miejscu zamieszkania, pracy, założeniu rodziny.

Ryc. 18 Liczba mieszkańców w wieku 25-34 lat na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 19 Przyrost naturalny w latach - wskaźniki dynamika

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Zestawienie powyżej ilustruje w jakim stopniu przyrost naturalny przyczynił się do niekorzystnych zmian demograficznych. Rosnąca przewaga liczby zgonów nad urodzeniami, w tym spadek kobiet w wieku prokreacyjnym, jest przyczyną ujemnego przyrostu naturalnego i zmniejszania się liczby mieszkańców oraz zmian struktury wieku.

Ryc. 20 Współczynnik dzietności kobiet

Gminy	2009	2012	2013	2016	2019	Różnica	Dynamika
Besko	1,86	1,73	1,78	1,49	1,1	-0,76	-40,8602
Bukowsko	1,83	1,77	1,8	1,68	1,43	-0,4	-21,8579
Dukla	1,73	1,39	1,55	1,48	1,6	-0,13	-7,51445
Dębowiec	1,3	1,11	1,47	1,35	1,62	0,32	24,61538
Dębowiec	1,46	1,82	1,68	2,2	1,18	-0,28	-19,1781
Iwonicz-Zdrój	1,48	1,39	1,73	1,15	1,7	0,22	14,86486
Jaśliska		1,84	1,5	1,45	1		
Komańcza	1,02	1,27	1,3	1,1	0,95	-0,07	-6,86275
Krempna	1,69	1,45	1,4	0,83	1,56	-0,13	-7,69231
Nowy Żmigród	1,63	1,45	1,66	1,32	1,28	-0,35	-21,4724
Osiek Jasielski	1,44	1,52	1,1	1,48	1,66	0,22	15,27778
Rymanów	1,46	1,61	1,44	1,44	1,73	0,27	18,49315
Zarszyn	1,18	1,13	1,52	1,27	1,09	-0,09	-7,62712

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Niski oraz również obniżający się w większości gmin poziom wskaźnika dzietności kobiet pokazuje, że niestety ujemny poziom przyrostu naturalnego będzie nadal się pogarszać. Warto zaznaczyć, że zastępowalność pokoleń może mieć miejsce dopiero przy wskaźniku powyżej 2,1.

Tabela 5 Urodzenia żywe

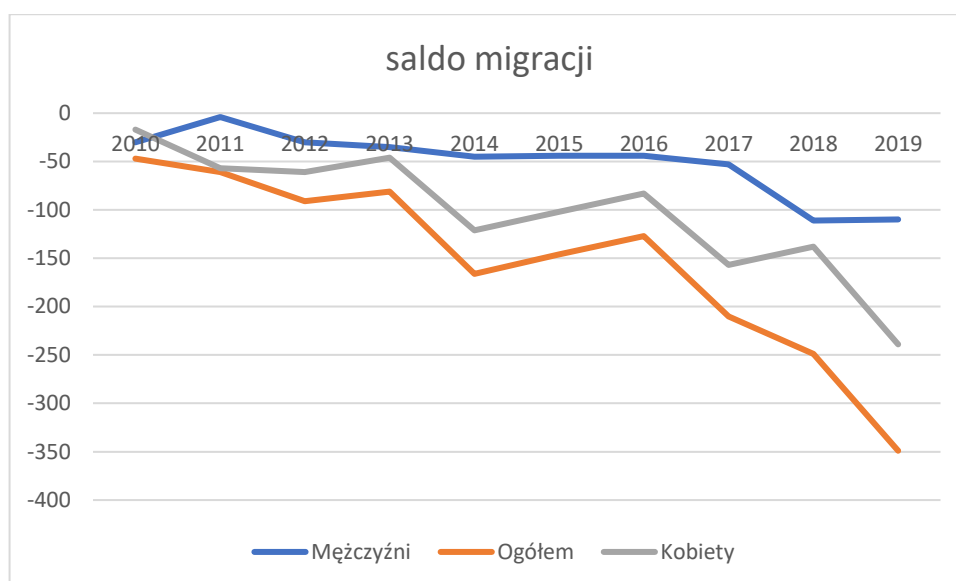
Miasto	2009	2011	2013	2015	2017	2019	Różnica
Besko	60	53	58	39	48	36	-24
Bukowsko	70	64	71	63	71	53	-17
Dukla	199	157	160	138	152	153	-46
Dębowiec	78	92	91	69	85	99	21
Iwonicz-Zdrój	122	118	132	106	113	121	-1
Jaśliska		19	21	19	20	15	
Komańcza	36	52	44	29	41	28	-8
Krempna	24	20	19	17	18	18	-6
Nowy Żmigród	107	106	107	79	81	75	-32
Osiek Jasielski	57	48	43	60	53	62	5
Rymanów	162	150	157	176	173	179	17
Zarszyn	77	99	101	78	105	69	-8
Suma	992	978	1004	873	960	908	

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Dodatkowo w ośmiu gminach obszaru partnerstwa zauważamy zjawisko spadku urodzeń żywych, co może mieć wpływ za 6 lat na kształtowanie się popytu na oddziały pierwszych klas szkół podstawowych. W trzech gminach, tj. Besko, Dukla, Nowy Żmigród widoczny jest wyraźny spadek urodzeń żywych pomiędzy rokiem 2009-2019, dostrzegamy jak zmniejszył się popyt na oddziały klas pierwszych. Co więcej, może się okazać, że w kilku gminach za 6 lat nie będzie wystarczającej liczby dzieci nawet na otwarcie jednego oddziału klas pierwszych.

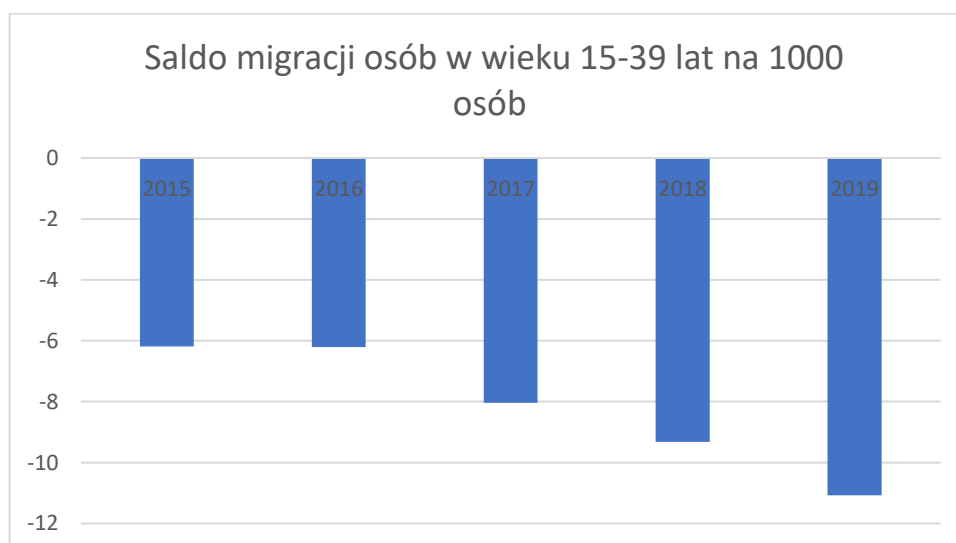
Kolejnym negatywnym zjawiskiem demograficznym jest migracja. W badanym okresie migracje przyczyniały się do pogorszenia sytuacji demograficznej na obszarze partnerstwa, szczególnie wyraźnie widoczne jest pogarszanie się tego zjawiska wśród kobiet.

Ryc. 21 Saldo migracji ogółem Zagłębie Aktywnej Turystyki

Źródło : Opracowanie własne na podstawie danych ZMP

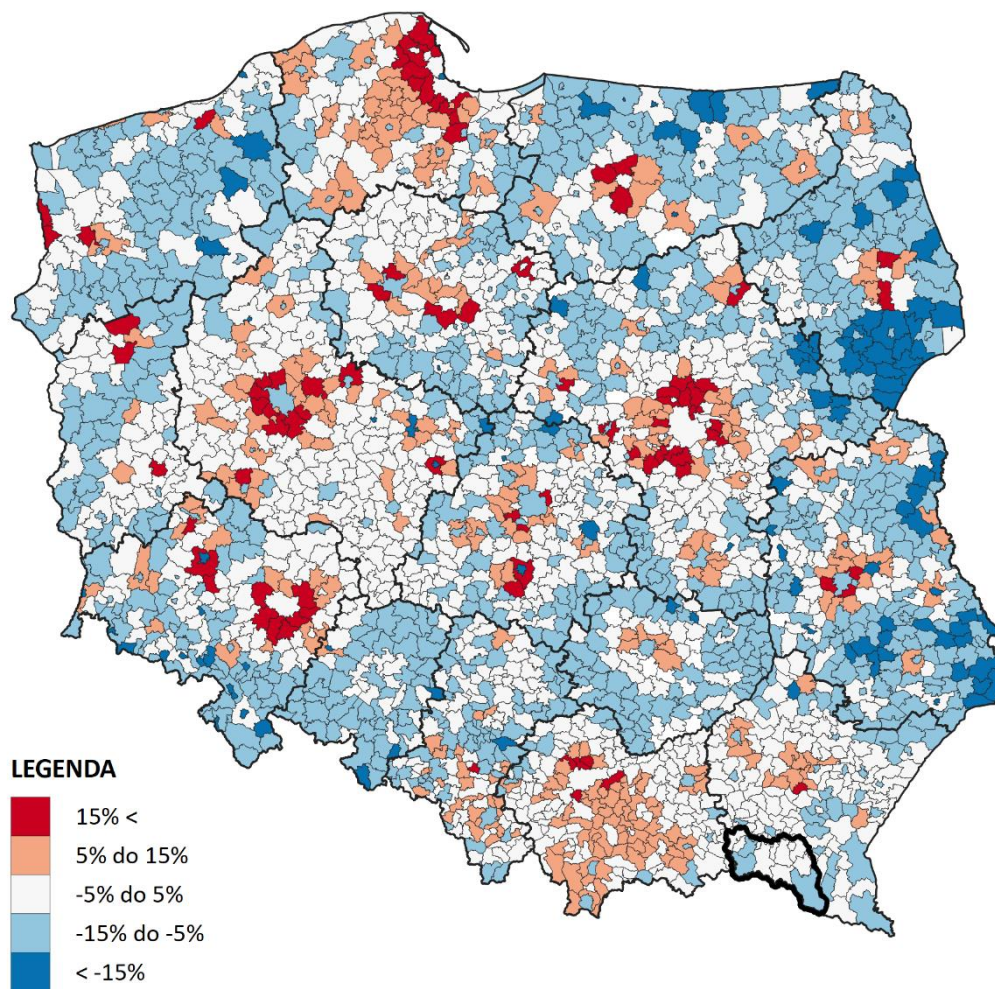
Ryc. 22 Saldo migracji mieszkańców w wieku 15-39 lat na 1000 mieszkańców Zagłębie Aktywnej Turystyki

Źródło : Opracowanie własne na podstawie danych ZMP

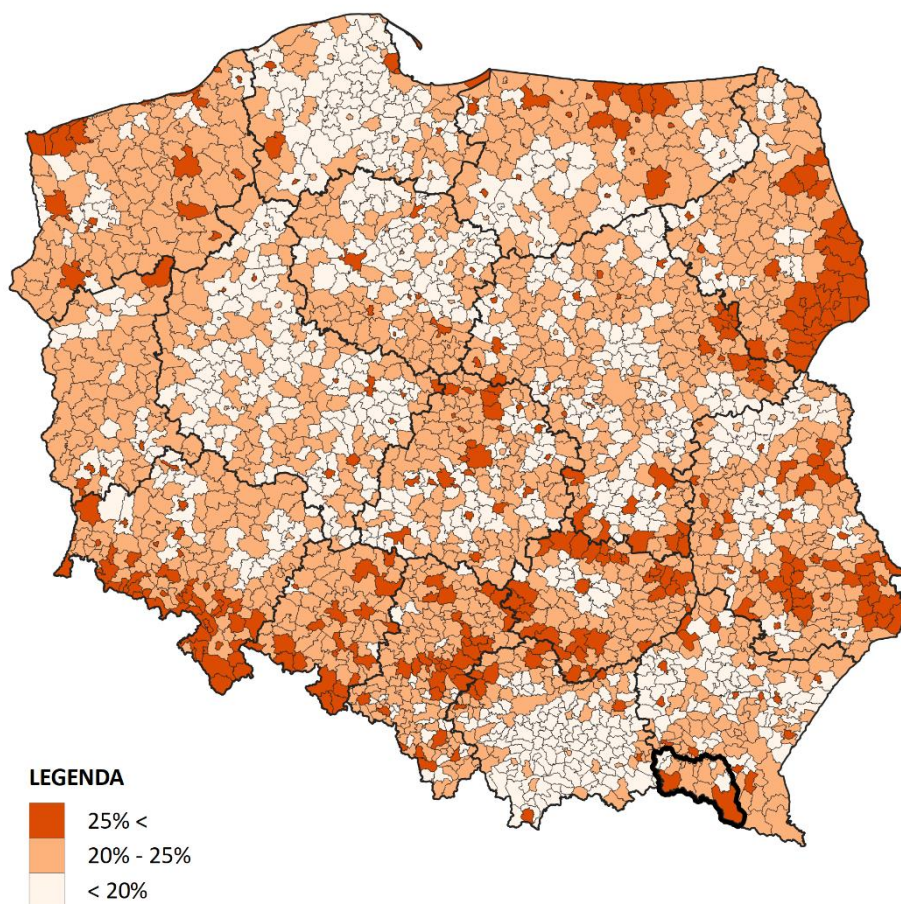
Zestawienie salda migracji mieszkańców w wieku 15-39 na 1000 mieszkańców w okresie 2015 -2019 ponadto wskazuje na odpływ młodych mieszkańców, co w efekcie nie tylko obniża ogólną liczbę mieszkańców ale i również pogarsza niekorzystną strukturę wieku lokalnych społeczności.

Ryc. 23 Prognoza GUS 2017-2030, zmiana liczby ludności ogółem

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

Ryc. 24 Prognoza GUS 2017-2030, mapa starości, odsetek osób 65+ w 2030 roku

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

Prognoza demograficzna dla obszaru partnerstwa na rok 2030 w zakresie zmiany ludności ogółem w oparciu o dane GUS pokazuje, że do roku 2030 w większości gmin na obszarze partnerstwa będzie się plasować w przedziale -5% do 25% spadku lub przyrostu liczby ludności. W trzech gminach, tj. Komańcza, Nowy Żmigród, Krempna prognozuje się spadek liczby ludności w przedziale -5% do 15%. Ponadto w większości gmin wzrośnie odsetek osób w wieku 65+ w granicach 20-25%, dwie gminy, tj. Komańcza i Krempna odnotują wartość powyżej 25%. Cztery gminy tj. Bukowsko, Besko, Dębowiec i Osiek Jasielski odnotują wartość poniżej 20%.

Podsumowanie :

Na obszarze partnerstwa zachodzą zmiany demograficzne mające wpływ na zjawisko depopulacji. Zauważa się zmiany w strukturze wiekowej mieszkańców, wzrasta liczba osób wieku poprodukcyjnym, utrzymuje się ujemny przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. Prognozy wskazują, że na obszarze

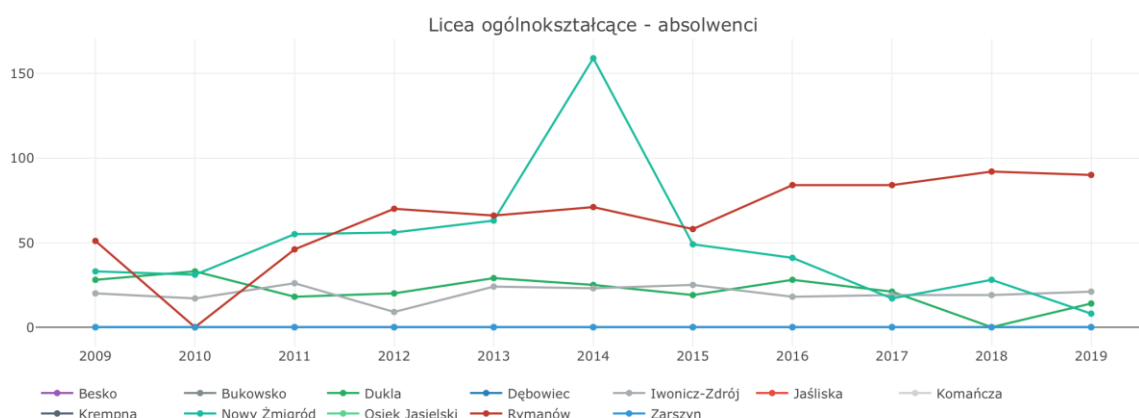
partnerstwa przeważać będzie liczba osób w wieku poprodukcyjnym względem osób w wieku przedprodukcyjnym. W dużej mierze będzie to efektem zjawiska migracji, w szczególności ludzi młodych. Skutkiem tych procesów może być:

- dalszy spadek popytu na usługi publiczne adresowane dla młodych mieszkańców,
- wzrost popytu na usługi opiekuńcze dla starszych mieszkańców,
- spadek popytu na usługi komunalne,
- narastający deficyt pracowników na rynku pracy,
- spadek dochodów podatkowych i opłat,
- wzrost kosztów utrzymania infrastruktury i kosztów jednostkowych świadczonych usług.

2.2.2. Popyt na usługi (publiczne i rynkowe) oraz na infrastrukturę techniczną i społeczną w kontekście zmian demograficznych

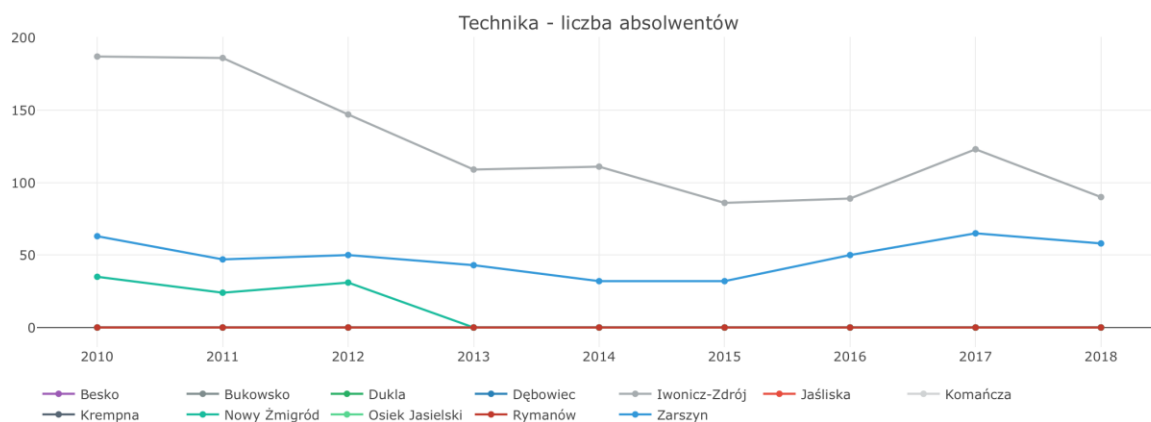
Szczególną rolę w katalogu usług publicznych odgrywają te związane z wychowaniem i edukacją młodych mieszkańców gmin. W planowaniu rozwoju gminy duże znaczenie ma więc jakość kształcenia i dostęp do usług opieki nad najmłodszymi. Kwestie te powinny być powiązane tak z istniejącą, jak i planowaną infrastrukturą. Aktywność samorządowa w tych obszarach winna się opierać na analizie i prognozie demograficznej – działania powinny być dostosowane do utrzymującego się trendu zmniejszającej się liczby dzieci w wieku szkolnym lub poprzez poszerzenie oferty zaspokojenia potrzeb wynikających z procesu kształcenia stwarzać warunki dla pozyskania nowych mieszkańców. Zwiększenie atrakcyjności osiedleńczej jest ściśle powiązane z dostępnością i jakością usług edukacyjnych.

Ryc. 25 Dynamika liczby absolwentów w liceach ogólnokształcących w Partnerstwie

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

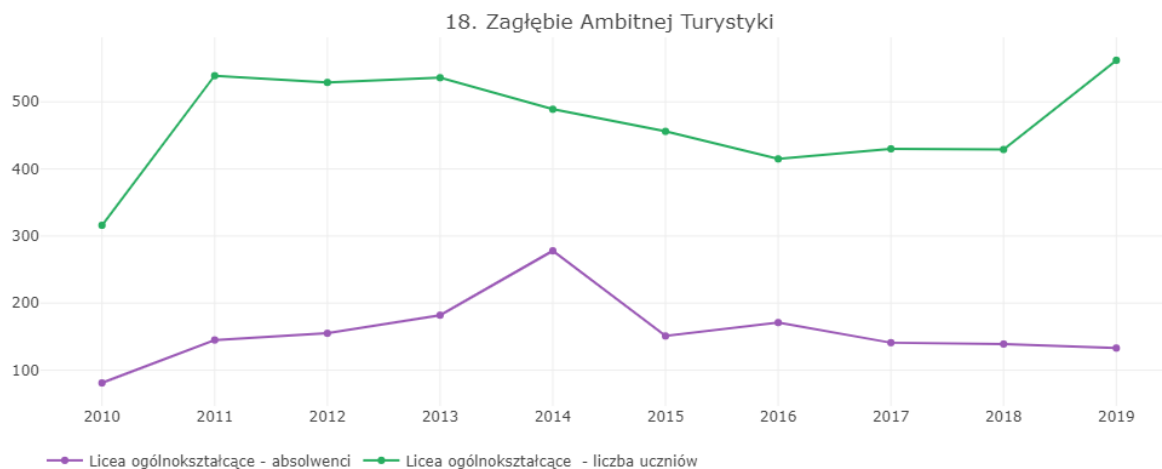
Ryc. 26 Dynamika liczby absolwentów w technikum w partnerstwie

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Obserwowany jest spadek liczby absolwentów w technikum – jest to przeciwny trend do liczby uczniów w liceach ogólnokształcących. Część młodzieży wybiera edukację ponadpodstawową poza partnerstwem.

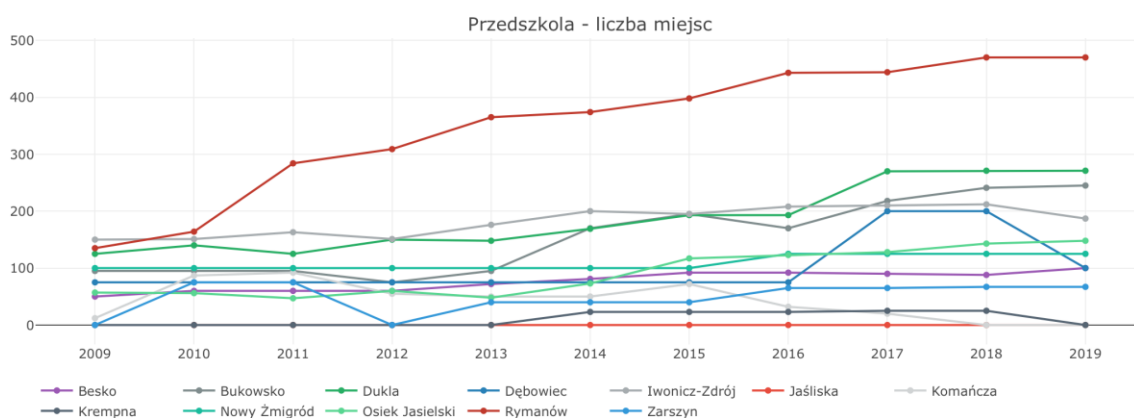
Ryc. 27 Dynamika liczby absolwentów w technikum w partnerstwie

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Znaczna liczba młodzieży korzysta z nauczania w siedzibach powiatów ze względu na dobry dojazd – komunikację. Cenionymi szkołami na obszarze partnerstwa jest Liceum Ogólnokształcące w Rymanowie prowadzone przez miejscowy samorząd oraz Zespół Szkół. Centrum Kształcenia Rolniczego w Nowosielskach znajdujących się w Gminie Zarszyn, która jest prowadzona przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Ryc. 28 Przedszkola – liczba miejsc

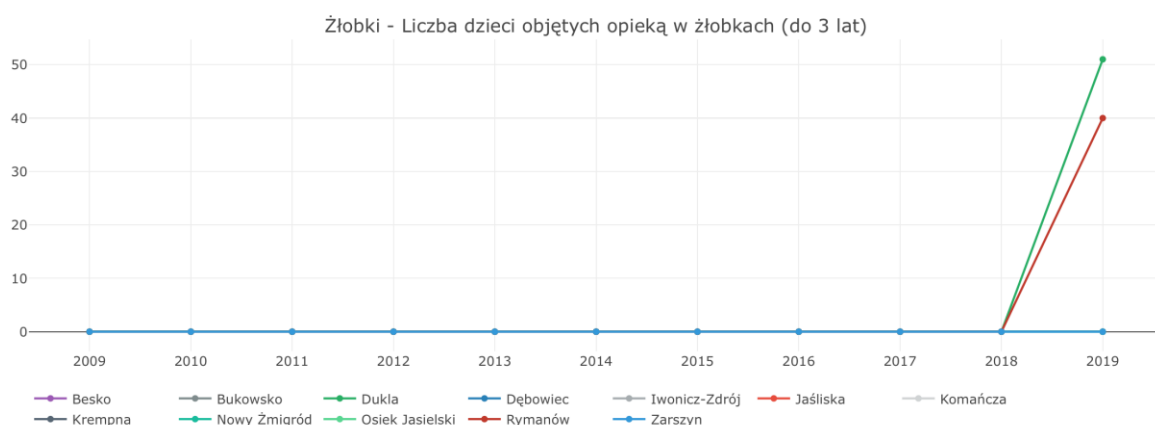

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Mimo braku danych w powyższym zakresie dla części gmin wchodzących w skład Partnerstwa (Jaśliska, Krempna, Zarszyn) wieloletnia tendencja w zakresie liczby miejsc w przedszkolach pokazuje ich istotny wzrost na terenie Partnerstwa. Wiąże się to z większą aktywnością zawodową rodziców i dynamiką rynku pracy. Na terenie Partnerstwa są również niepubliczne przedszkola prowadzone przez instytucje kościelne i prywatne osoby.

W opinii mieszkańców oraz liderów problemem z obszaru opieki nad najmłodszymi mieszkańcami Partnerstwa jest ograniczona liczba miejsc w żłobkach, które nie pozwala na powrót do pracy młodych matek, co znacznie ogranicza ich aktywność zawodową.

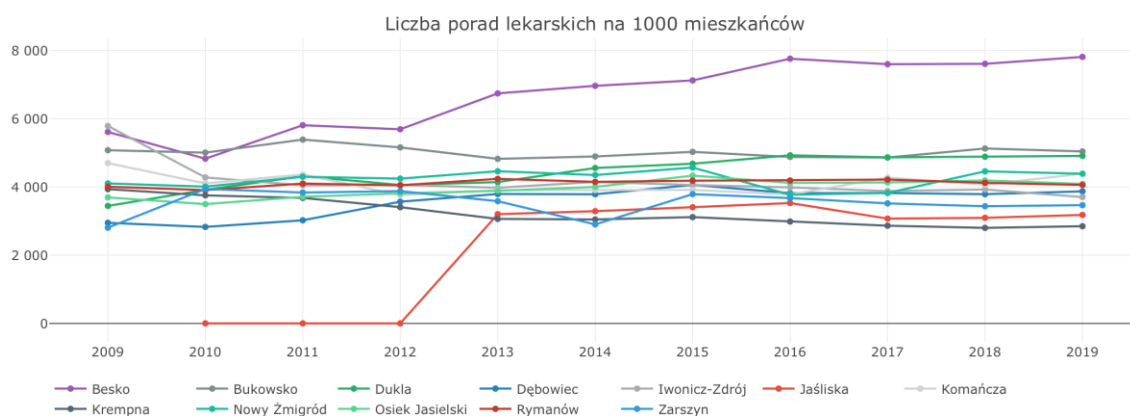
Ryc. 29 Liczba dzieci objętych opieką w żłobkach (do 3 lat)

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Kolejnym istotnym obszarem związanych z usługami tak publicznymi jak i rynkowymi są kwestie związane z ochroną zdrowia.

Ryc. 30 Liczba porad lekarskich w poszczególnych gminach - dynamika

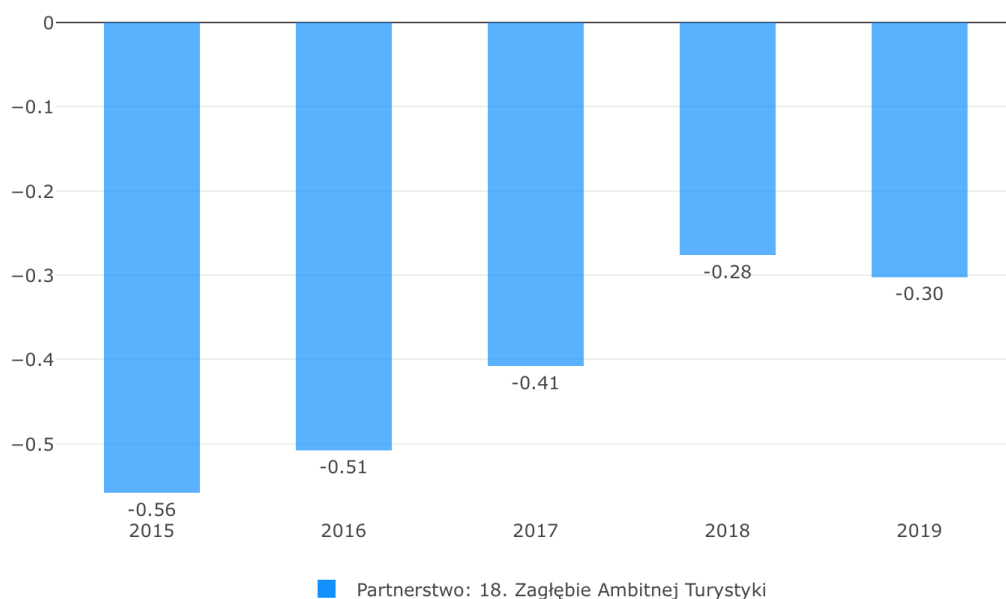
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Podstawowe usługi medyczne świadczone są lokalnie, w pobliżu miejsca zamieszkania. Po porady specjalistyczne należy się udać do większej aglomeracji lub skorzystać z ośrodków sanatoryjnych położonych na terenie partnerstwa. Szpitale specjalistyczne są w miastach powiatowych. Pozytywną opinię o działalności służby zdrowia wyrazili również liderzy co ma znaczenie dla Grupy docelowej –Turystów którzy chcą być zabezpieczeni na miejscu.

Zadania z zakresu pomocy społecznej to realizacja nałożonych na samorząd gminny obowiązków, a zarazem praktyczna realizacja społecznej solidarności. Skala potrzeb w tym zakresie pozwala również ocenić problem ubóstwa w społeczności lokalnej. Pod względem liczby osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na 1000 mieszkańców, sytuacja w Partnerstwie jest gorsza, niż w grupie porównawczej.

Ryc. 31 Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej

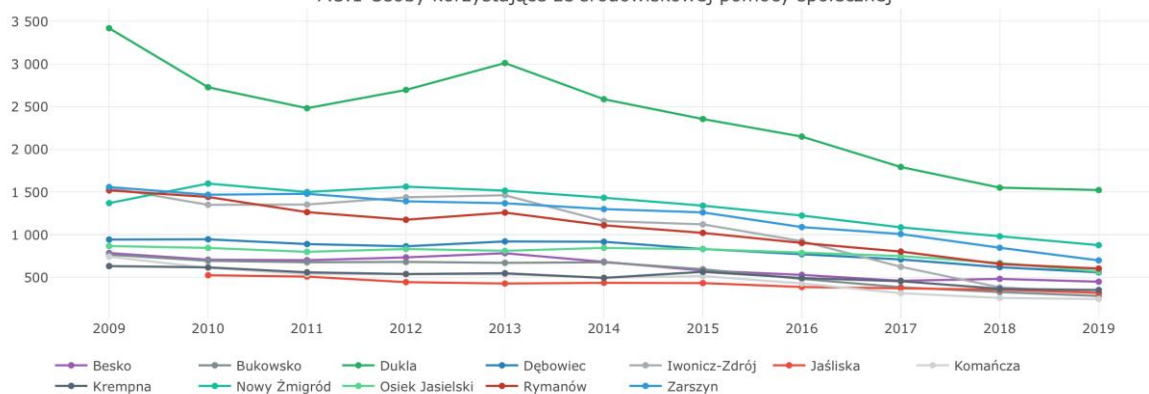
7.3.1 Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 32 Osoby korzystają ze środowiskowej pomocy społecznej

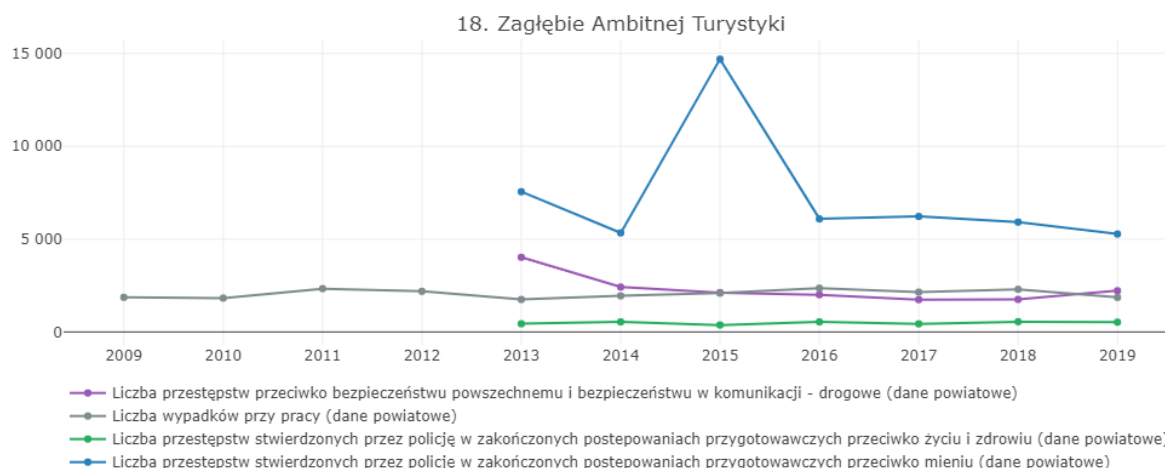
7.3.1 Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

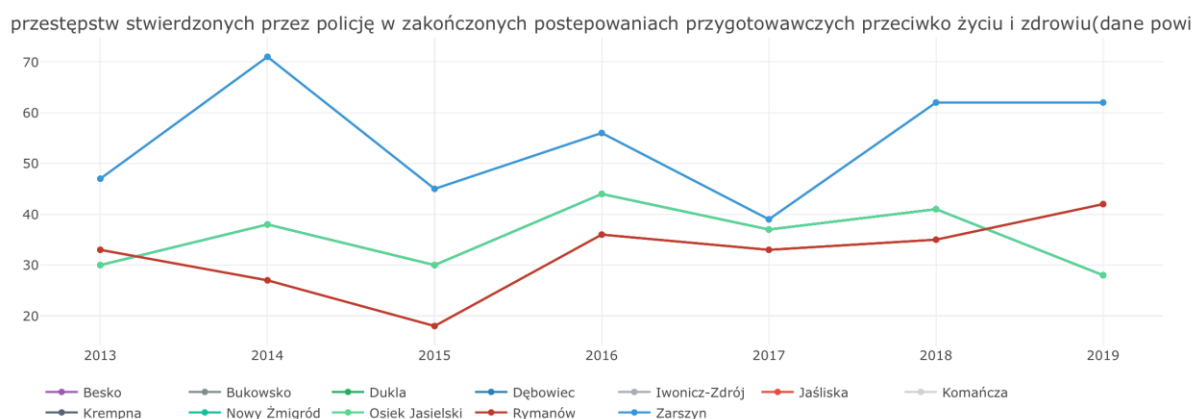
Pozytywnym zjawiskiem jest natomiast obserwowany na przestrzeni dziesięciu lat (2009 – 2019) spadek liczby osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w każdej z gmin wchodzących w skład Partnerstwa.

Ryc. 33 Liczba przestępstw na terenie obszaru partnerstwa

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

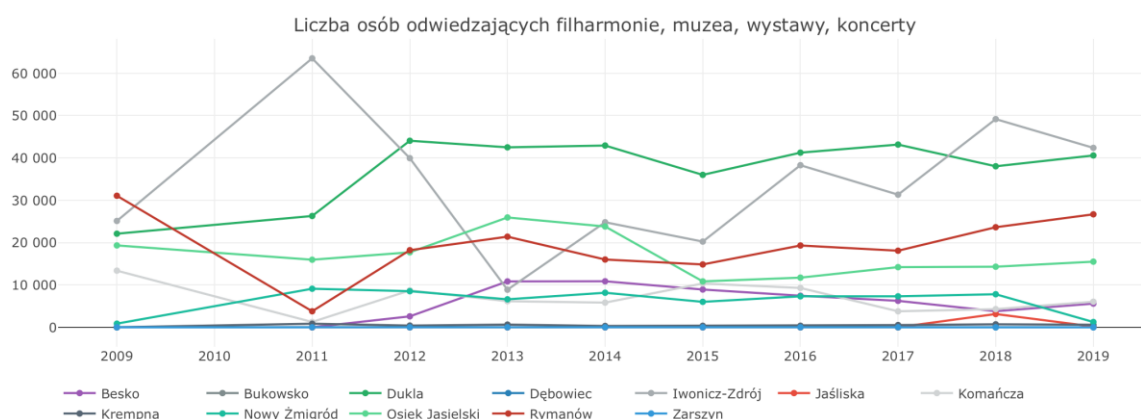
Ryc. 34 Liczba przestępstw stwierdzonych przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych przeciwko życiu i zdrowiu

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Istotną kategorią usług publicznych są te związane z bezpieczeństwem. Biorąc pod uwagę co wynika z ankiet wśród mieszkańców prawie 70% respondentów wskazało, że jest bezpieczeństwo jest niewątpliwym atutem partnerstwa. Jednak biorąc pod uwagę obserwowany w dwóch powiatach wzrost wyżej wskazanych kategorii przestępstw, kwestie związane z podnoszeniem poziomu bezpieczeństwa winny stanowić obszar zainteresowania samorządów tworzących Partnerstwo.

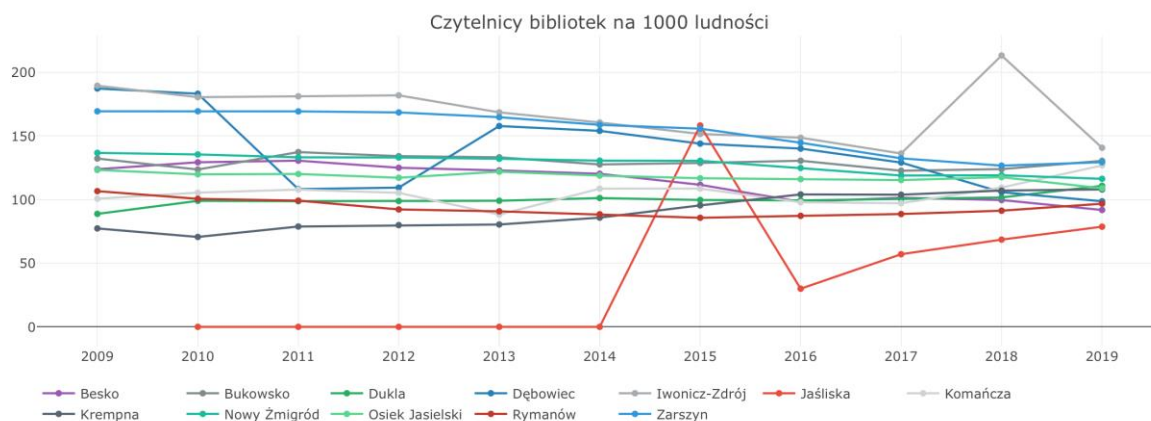
Ryc. 35 Liczba osób odwiedzających filharmonie, muzea, wystawy, koncerty

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na terenie partnerstwa działają instytucje kultury, muzea, jednakże dane statystyczne potwierdzają, że mieszkańcy gmin z obszaru partnerstwa decydują się na korzystanie z oferty kulturalno-rozrywkowej poza partnerstwem. 56,05% ankieterowanych mieszkańców określiło ofertę jako słabą. Mieszkańcy wybierają większe ośrodki, z dużo bogatszą ofertą kulturalną jest to Krosno, Jasło, Sanok czy nawet Rzeszów.

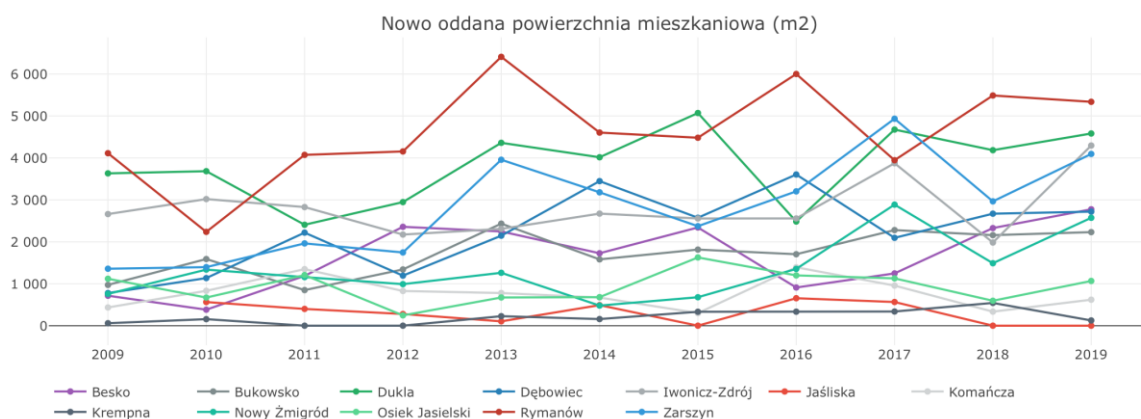
Ryc. 36 Czytelnicy bibliotek na 1000 ludności

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Niepokojącym zjawiskiem jest spadek osób korzystających z bibliotek na terenie Partnerstwa. Dotyczy to większości gmin wchodzących w jego skład – za wyjątkiem gmin Dukla, Komańcza i Krempna (w przypadku gminy Jaślicka „skok” na poniższym wykresie w 2015 roku wynika z braku danych za poprzednie lata).

Ryc. 37 Nowo oddana powierzchnia mieszkaniowa w Gminach z Partnerstwa

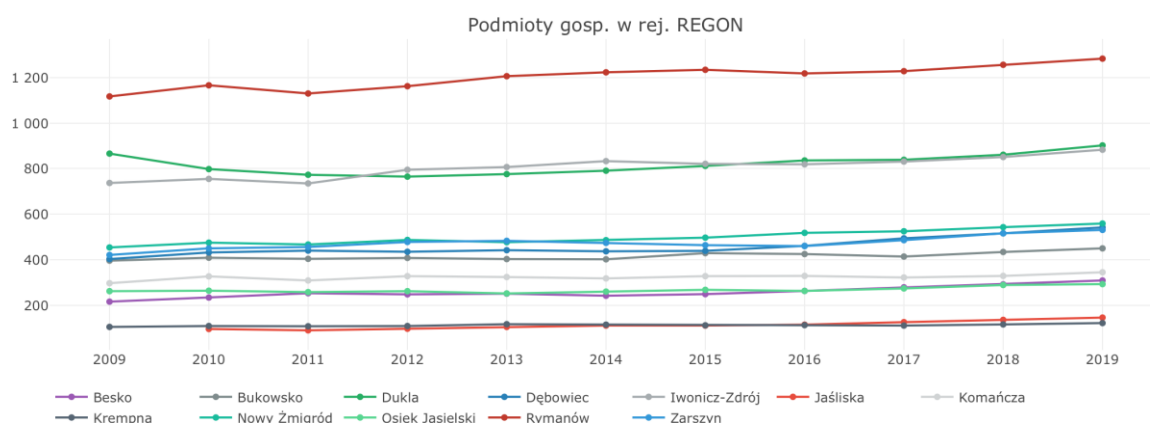
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Dla 46,78% ankietowanych mieszkańców znaczącym tematem, na który wskazują to dostępność mieszkań. Aby móc przeciwstawić się problemom depopulacji należy tworzyć odpowiednie warunki mieszkalnictwa poprzez budownictwo wielorodzinne. Niestety tylko Gmina Brozów wychodzi na przeciw oczekiwaniom mieszkańców partnerstwa poprzez budownictwo wielorodzinne i oddaną powierzchnie mieszkaniową.

2.2.3. Potencjał społeczny i ekonomiczny społeczności na terenie partnerstwa, potencjał ekonomiczny podmiotów prawnych, potencjał partnerów

Potencjał lokalnego rynku zależy z jednej strony od wielkości popytu na pracę zgłaszanego przez funkcjonujące na terenie gmin firmy. Z drugiej strony, nowe inwestycje są możliwe, jeśli przedsiębiorcy będą mogli pozyskać odpowiednią liczbę pracowników posiadających odpowiednie kwalifikacje. Trzecim czynnikiem, który wpływa na ostateczny efekt, są sprawnie działające instytucje związane z rynkiem pracy – podmioty kształtujące politykę gospodarczą, instytucje otoczenia biznesu, PUP, agencje zatrudnienia, szkoły i ośrodki kształcenia zawodowego.

Ryc. 38 Liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w obszarze partnerstwa

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na obszarze Partnerstwa w 2019 r. zarejestrowanych było 6365 podmiotów gospodarczych, a więc 1091 podmiotów więcej niż dziesięć lat wcześniej. 3 335 podmiotów stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Największa dynamika zmian w tym obszarze cechuje dwie gminy: Jaśliśka (52,08%) oraz Besko (43,06%). Gminą z najmniejszą dynamiką zmian (choć wciąż dodatnią, czyli liczba podmiotów gospodarczych na przestrzeni dziesięciu lat wzrosła) jest Dukla (4,16%).

Tabela 6 Rozkład podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości (stan na dn. 31.12.2019 r.)

Klasyfikacja wielkości podmiotów gospodarczych	Liczba podmiotów gospodarczych
Mikro-przedsiębiorstwa (1-9 zatrudnionych)	6 154 (5040 w 2009)
Małe przedsiębiorstwa (10-49 zatrudnionych)	171 (202 w 2009)
Średnie przedsiębiorstwa (50-249 zatrudnionych)	37 (29 w 2009)
Duże przedsiębiorstwa (1000 i więcej zatrudnionych)	3 (3 w 2009)

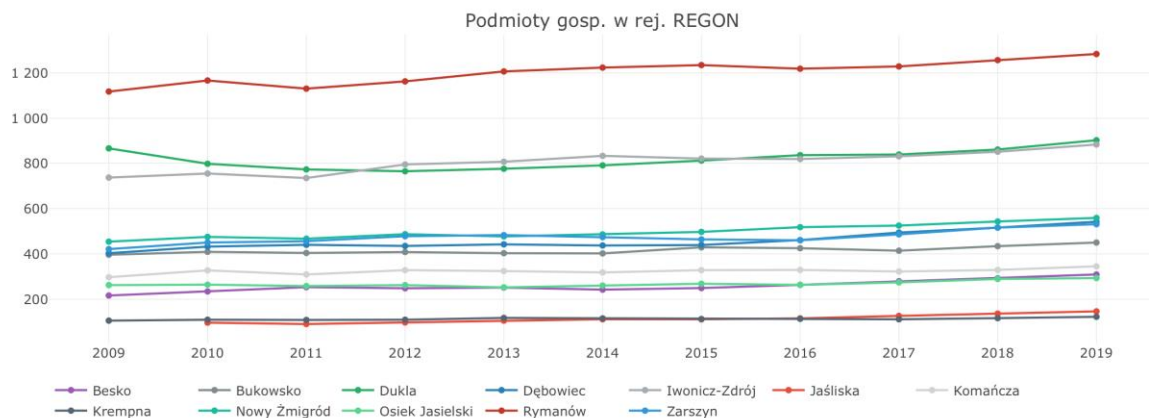
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Analizując rejestr pod kątem liczby zatrudnionych pracowników można stwierdzić, że najwięcej jest mikro-przedsiębiorstw, zatrudniających 1 - 9 pracowników, 6 154 podmiotów. Liczba ta istotnie wzrosła od roku 2009. Spadła natomiast liczba małych przedsiębiorstw – niestety o więcej podmiotów, niż wzrosła liczba średnich

przedsiębiorstw. Oznacza to, że część z tych pomiotów zakończyła działalność lub zmniejszyła zatrudnienie.

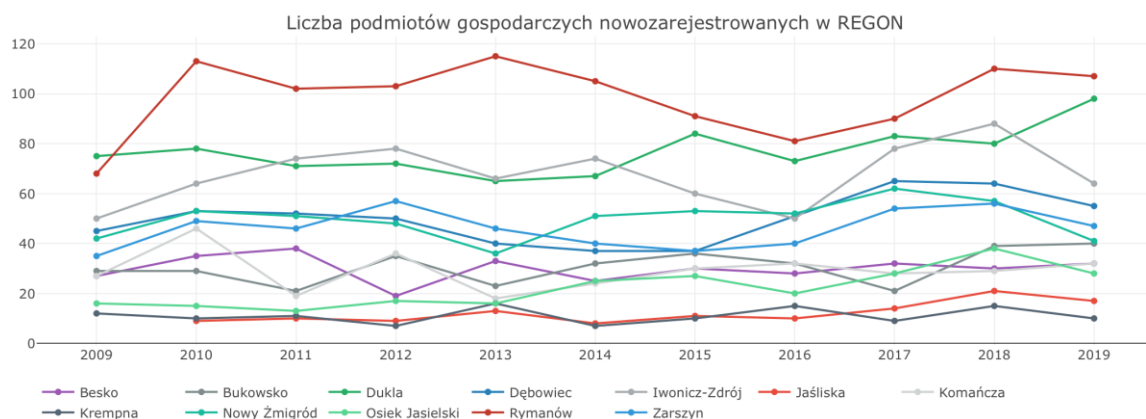
Poniższe wykresy ilustrują aktywność gospodarczą w poszczególnych gminach wchodzących w skład Partnerstwa.

Ryc. 39 Podmioty gospodarcze w ujęciu poszczególnych gmin

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

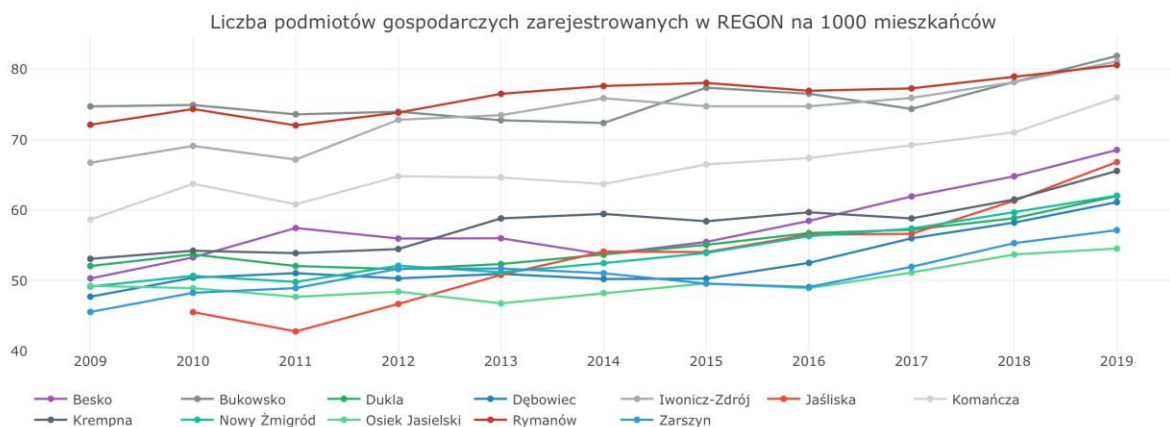
Ryc. 40 Nowo zarejestrowane podmioty gospodarcze

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Obecne jest zarazem duże zróżnicowanie w obrębie Partnerstwa pod względem rozwoju przedsiębiorczości. Wyraźnie widać to w poniższej tabeli.

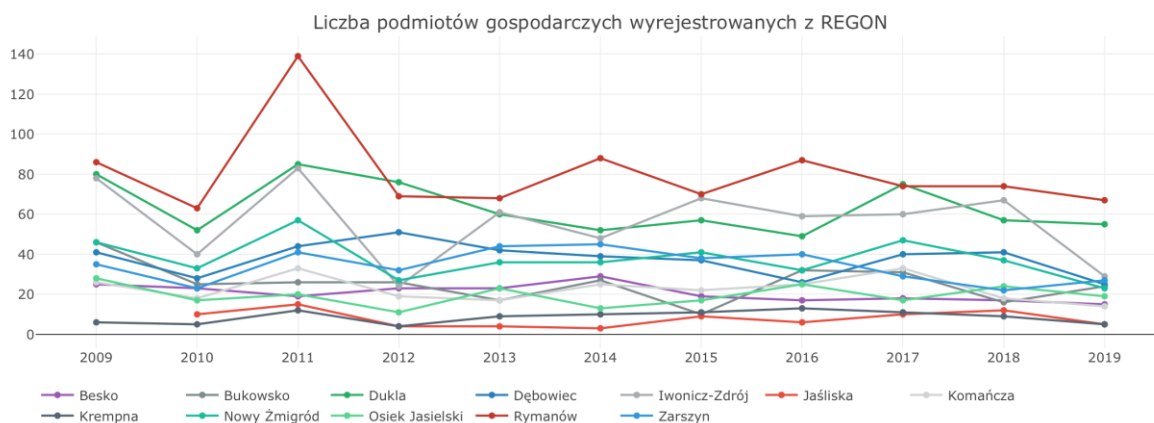
Ryc. 41 Liczba podmiotów zarejestrowanych w REGON na 1000 mieszkańców.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Istotnym faktem jest, że dynamika zmian w tym zakresie dla wszystkich gmin wchodzących w skład Partnerstwa w wieloletnim ujęciu jest dodatnia. Oznacza to, że w każdej z nich liczba przedsiębiorców rośnie, choć jak wskazuje wykres tempo tych zmian jest zróżnicowane. Podobnie sytuacja wygląda pod względem wyrejestrowanych podmiotów gospodarczych.

Ryc. 42 Wyrejestrowane podmioty gospodarcze

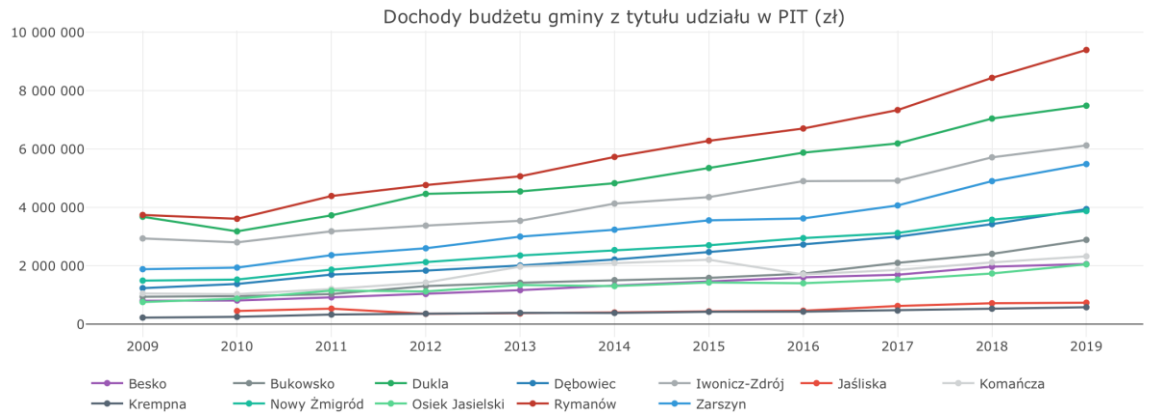

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Odzwierciedleniem aktywności gospodarczej są dochody budżetu gmin z tytułu podatku od osób fizycznych PIT i podatku od osób prawnych CIT. Wyraźny jest wzrost dochodów wszystkich gmin Partnerstwa z tytułu udziału w PIT. To wynik wzrostu gospodarczego, który istotnie (także przy uwzględnieniu wpływu inflacji) wpłynął na wysokość gminnych budżetów. O skali tych zmian świadczy fakt, iż w

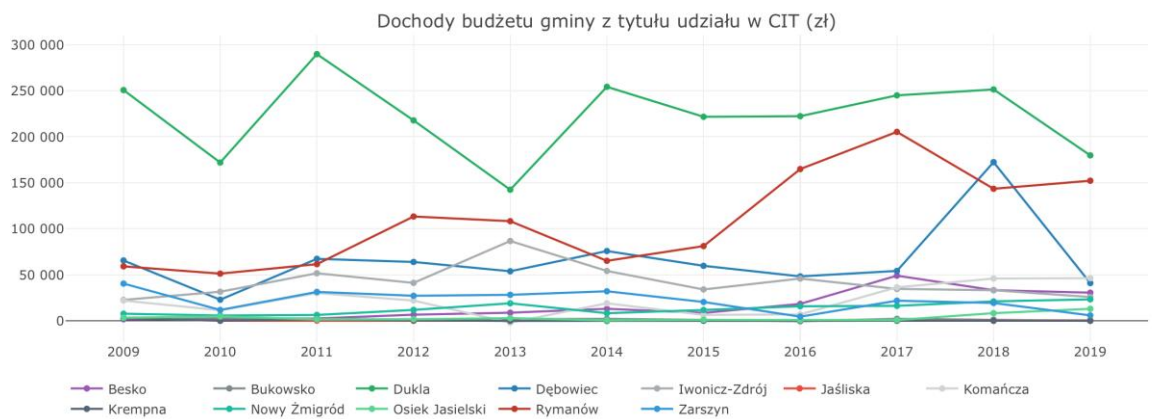
2009 roku udział w podatku PIT wszystkich gmin Partnerstwa wynosił blisko 19 milionów złotych. Dziesięć lat później, w roku 2019, udział ten wyniósł blisko 47 milionów złotych. Dochody gmin z tytułu podatku CIT mają znacznie mniejszy wpływ na ich budżety.

Ryc. 43 Udział w podatku dochodowym osób fizycznych – PIT od 2009 r.

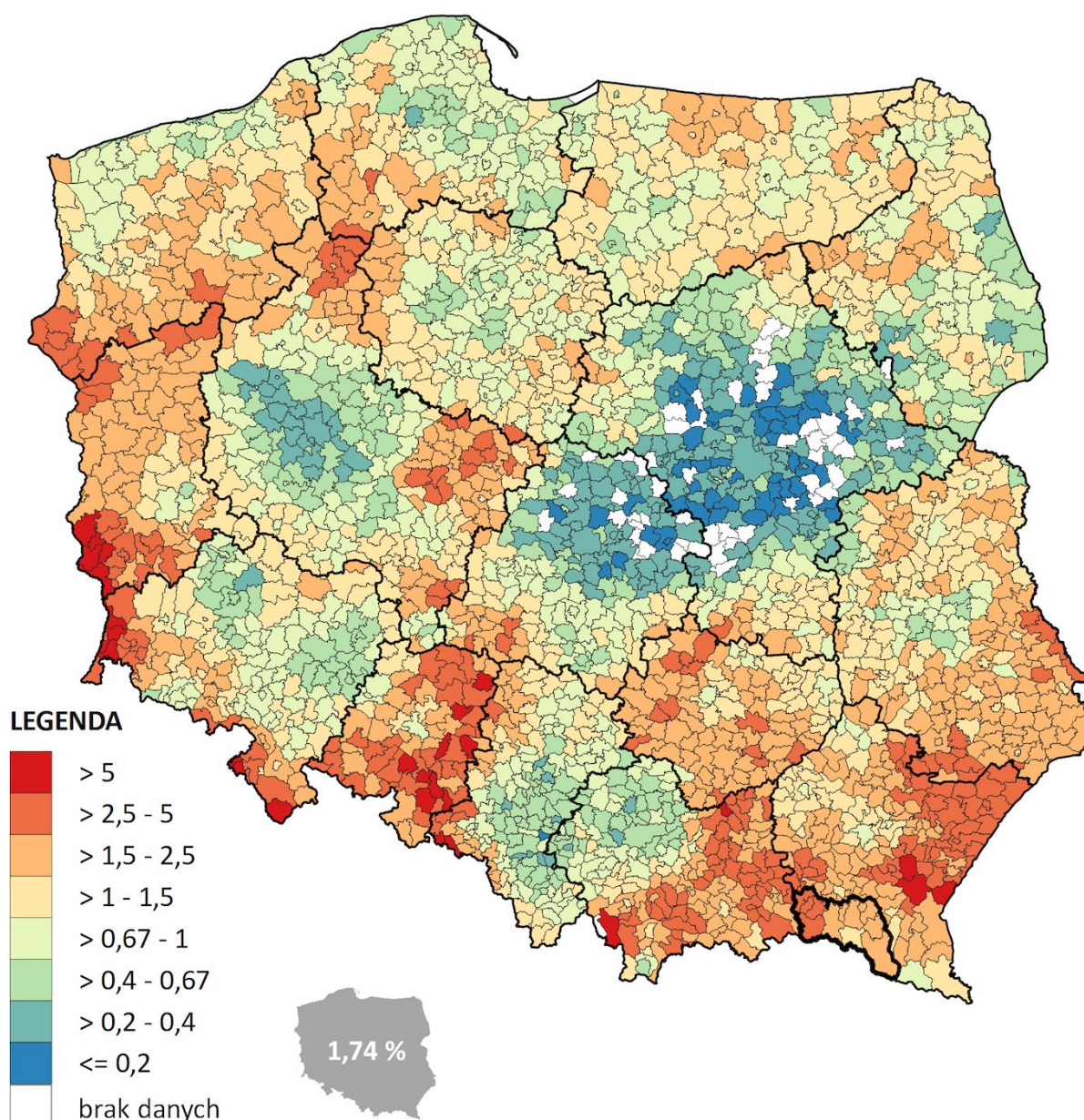
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 44 Dochody budżetu gmin z tytułu udziału CIT od 2009 r. do 2019 r.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 45 Udział podatników z dochodami zagranicznymi w liczbie podatników ogółem

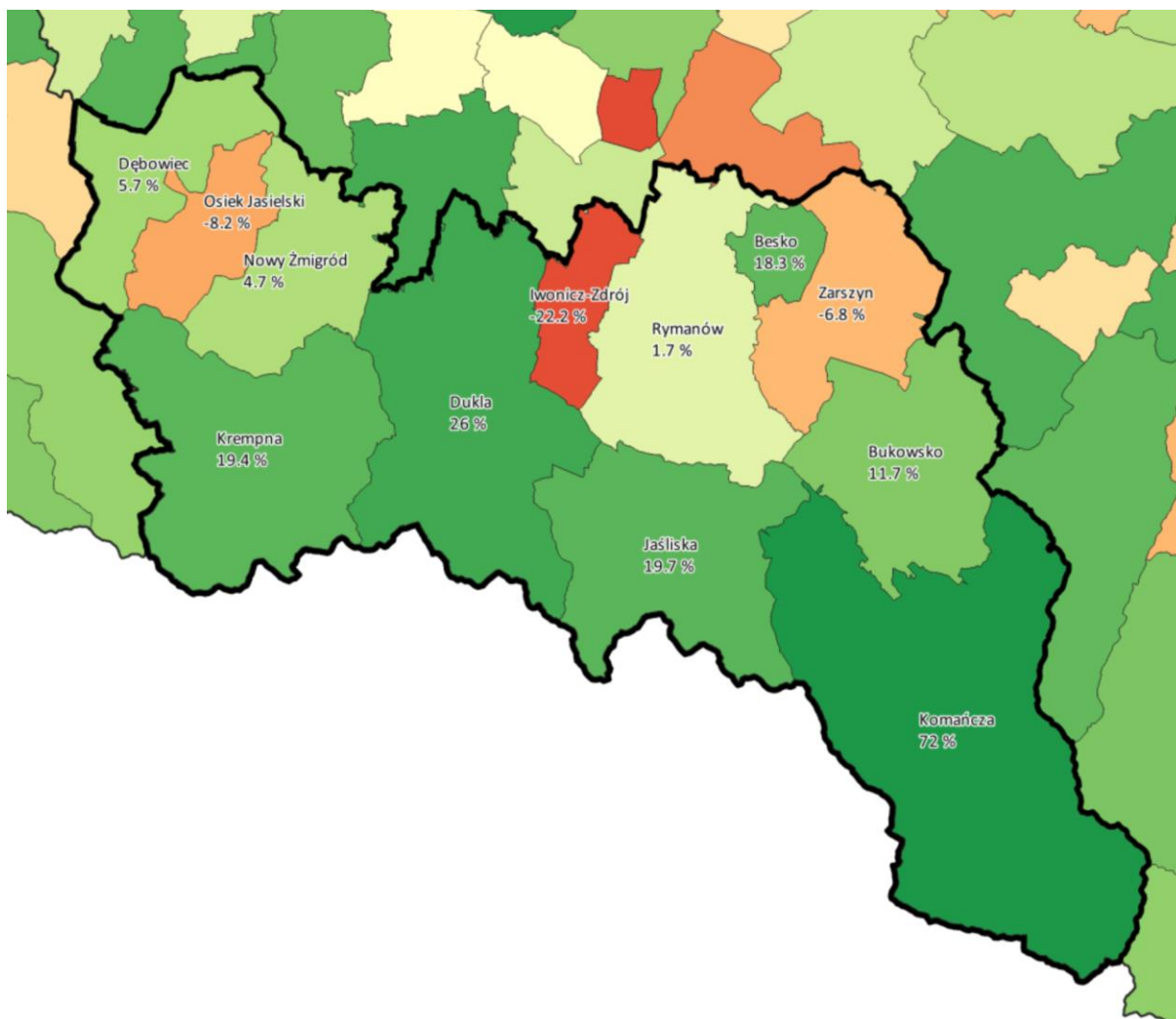

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

Mapa przedstawia liczbę podatników, którzy złożyli za dany rok co najmniej jeden dokument PIT/ZG (załącznik do zeznania rocznego). PIT-ZG jest przeznaczony dla osób, które swoje przychody uzyskują z pracy za granicą. Dotyczy to osób, które wyjeżdżają sezonowo i otrzymują tam wypłatę albo osób, które choć mieszkają w Polsce, pracują w innym kraju. Zestawienie nie zawiera informacji o podatnikach nieprzypisanych do żadnej gminy (np. stały adres za granicą). Średnia dla kraju wynosi 1,74%. Wartość wskaźnika na obszarze partnerstwa w poszczególnych gminach jest wysoka. Świadczy to o tym, że coraz większa liczba osób swoją

aktywność ekonomiczną rozszerza o źródła zagraniczne. Może to wynikać z tego, że nie znajduje pracy nie tylko lokalnie, ale również w granicach kraju i ich aktywność ekonomiczna wykracza poza granice kraju.

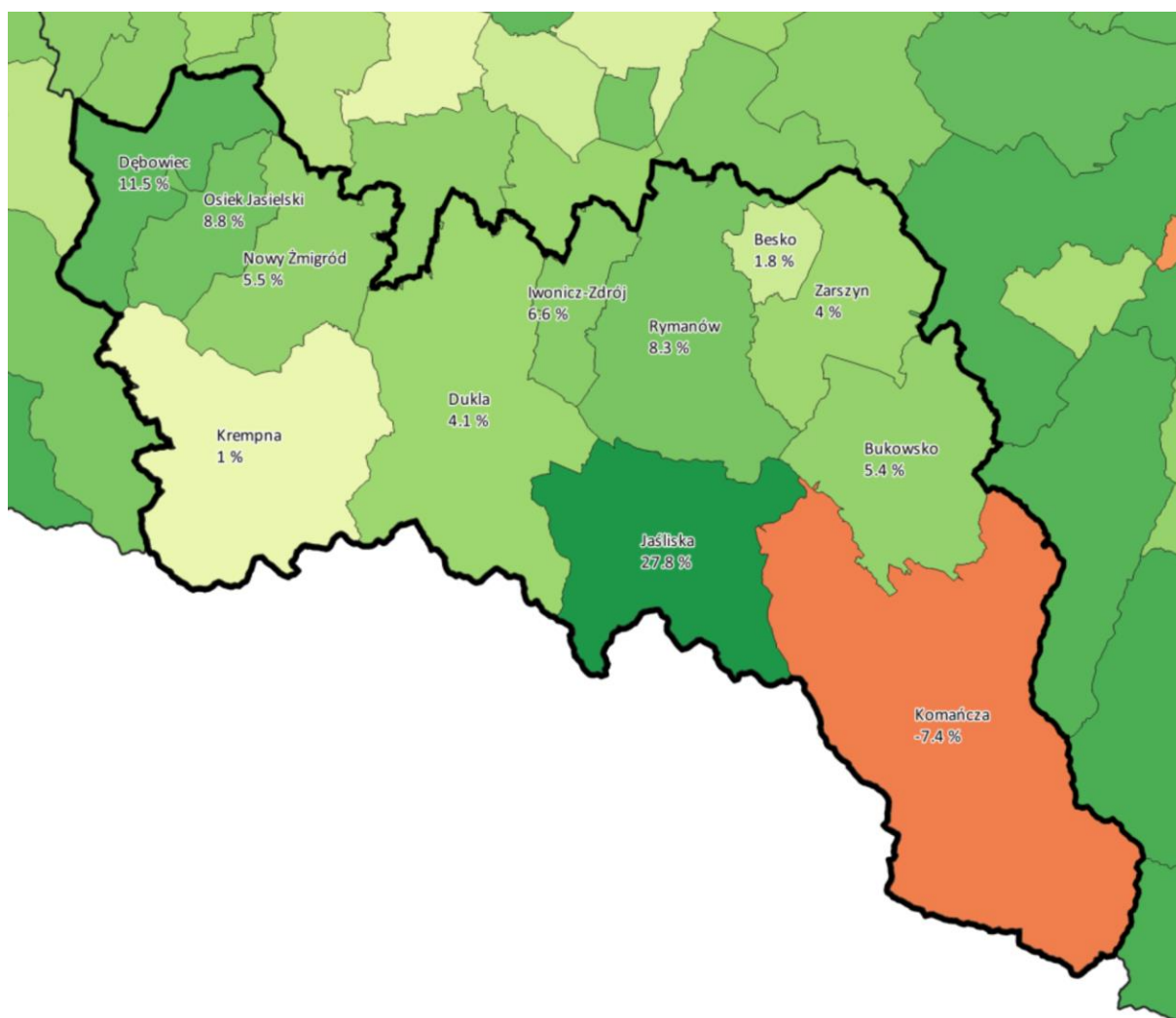
Ryc. 46 Liczba wystawionych PIT-11 przez pracodawców z gminy ogółem – różnica

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

Kartogram pokazujący zmianę w procentach liczby wystawionych PIT-11 przez pracodawców ogółem w gminach na terenie partnerstwa w latach 2015-2019.

Ryc. 47 Liczba otrzymanych PIT-11 w gminie ogółem – różnica w latach (2019-2015)

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

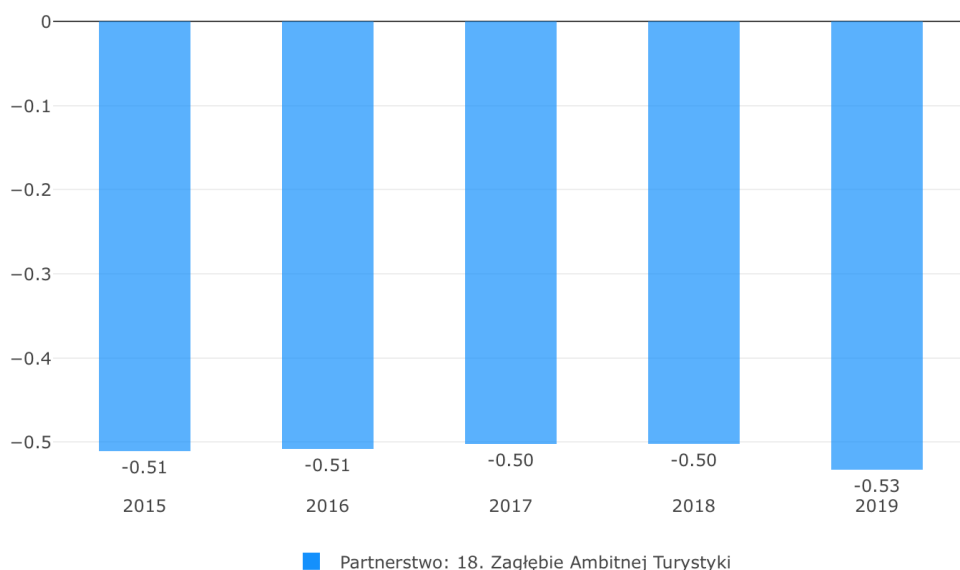
Za wyjątkiem Komańczy w gminach nastąpił wzrost aktywności ekonomicznej mieszkańców. Potwierdzeniem jest powyższy kartogram, który pokazuje zmianę w procentach liczby podatników ogółem w gminach na terenie partnerstwa w latach 2015-2019. Liczba podatników wg przypisania podatnika do gminy na 31.12 danego roku, którzy złożyli za dany rok co najmniej jeden z dokumentów: PIT-37, PIT-36, PIT36L, PIT-28, PIT40A, PIT-38, PIT-39. W przypadku zeznań wspólnych każdy z podatników liczony jest odrębnie.

Na tle grupy porównawczej liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych niestety kształtuje się generalnie w Partnerstwie gorzej, niż w podobnych samorządach. Niewielkie zmiany tego wskaźnika na przestrzeni lat pozwalają zarazem na postawienie tezy o niższej niż w podobnych samorządach przedsiębiorczości mieszkańców oraz o konieczności intensyfikacji działań różnych

poziomów i rodzajów władz publicznych celem wspierania lokalnej przedsiębiorczości.

Ryc. 48 Wskaźnik – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w REGON

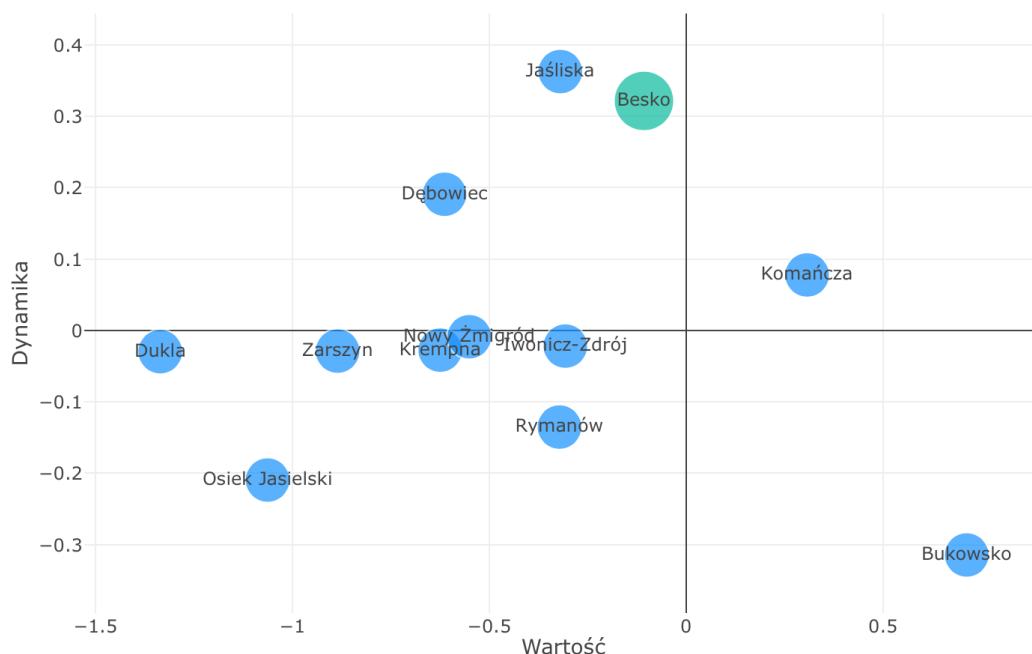
1.1.1 Liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w REGON na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Trzeba jedna zwrócić uwagę na duże zróżnicowanie pod wyżej opisanym względem poszczególnych gmin z obszaru Partnerstwa. Uwagę zwraca zwłaszcza dodatnia dynamika w przypadku gmin: Jaśliska, Besko, Dębowiec oraz Komańcza.

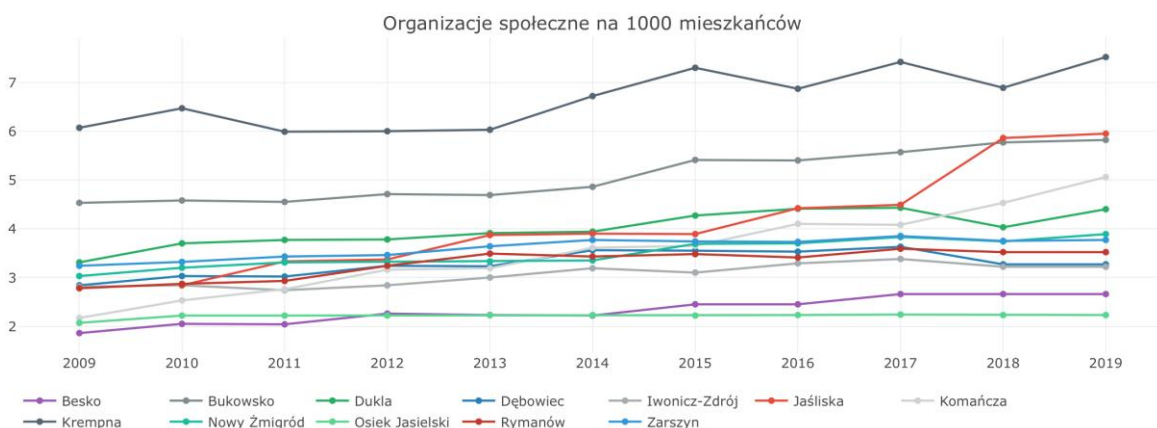
Ryc. 49 Wskaźnik – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w REGON na 1000 mieszkańców w poszczególnych gminach

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat we wszystkich gminach z obszaru Partnerstwa wzrosła liczba organizacja społecznych na 1000 mieszkańców. Uwagę zwraca duże zróżnicowanie wewnętrzne Partnerstwa pod tym względem – np. w roku 2019 w Krempej było przeszło trzy razy więcej organizacji społecznych na 1000 mieszkańców, niż w Osieku Jasielskim.

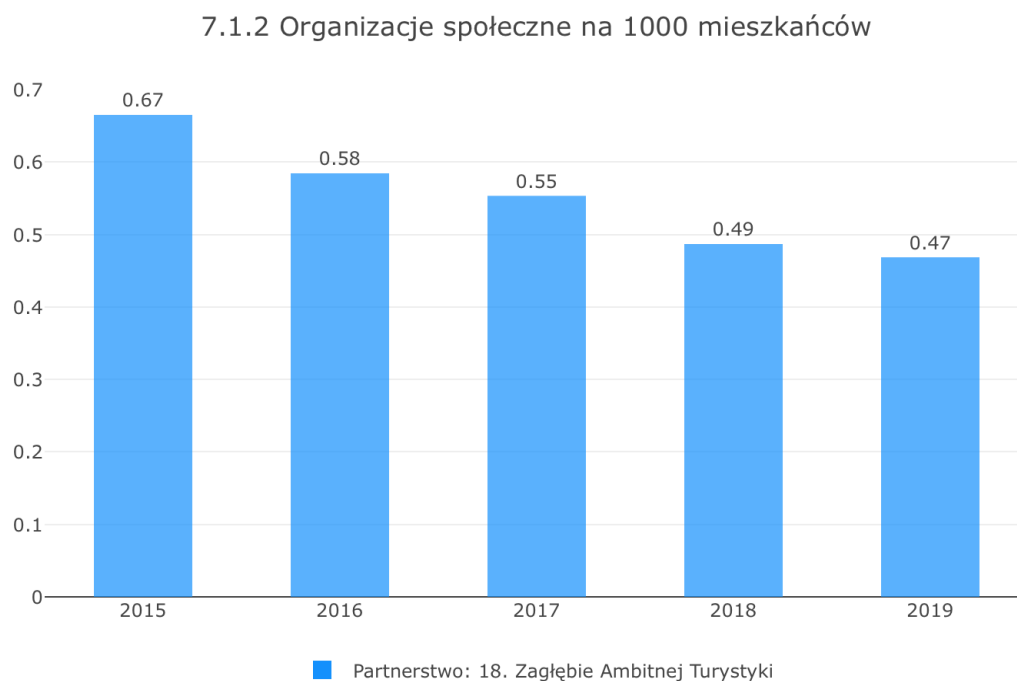
Ryc. 50 Organizacje społeczna na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Duża liczba organizacji społecznych jest istotnym zasobem Partnerstwa. Wyróżnia go też na tle grupy porównawczej, o czy świadczy poniższy wykres:

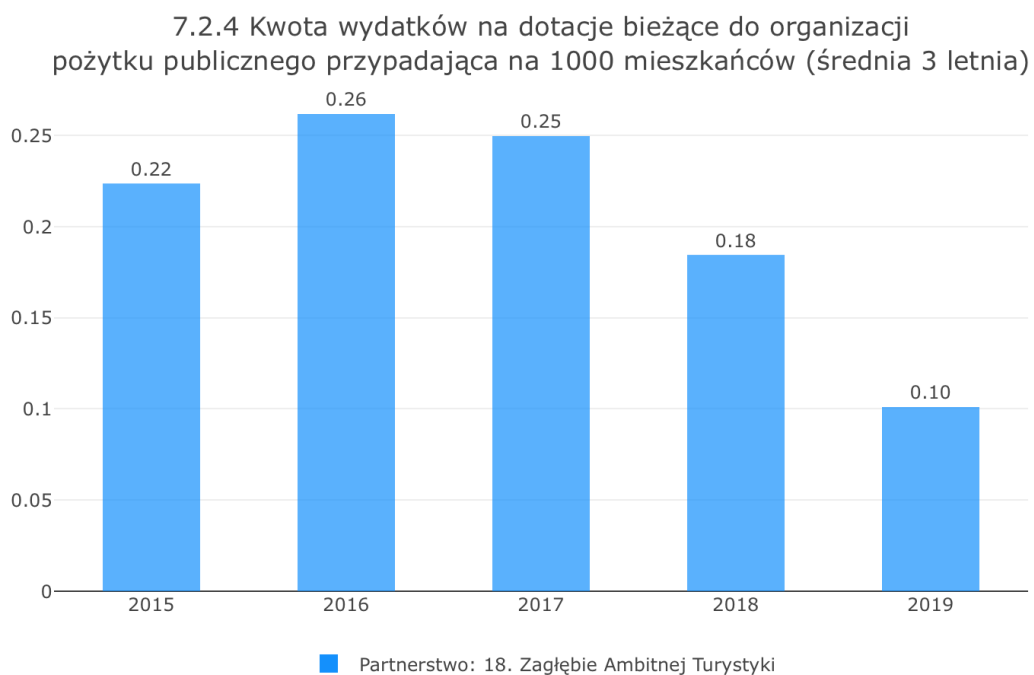
Ryc. 51 Organizacje społeczna na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Także pod względem kwoty wydatków na dotacje bieżące do organizacji pożytku publicznego na 1000 mieszkańców w ujęciu średniej trzyletniej, sytuacja w Partnerstwie kształtuje się lepiej od grupy porównawczej. Świadczy to o dużym zaangażowaniu samorządów we wsparcie NGO's i dostrzeżeniu ich roli w lokalnych procesach rozwojowych.

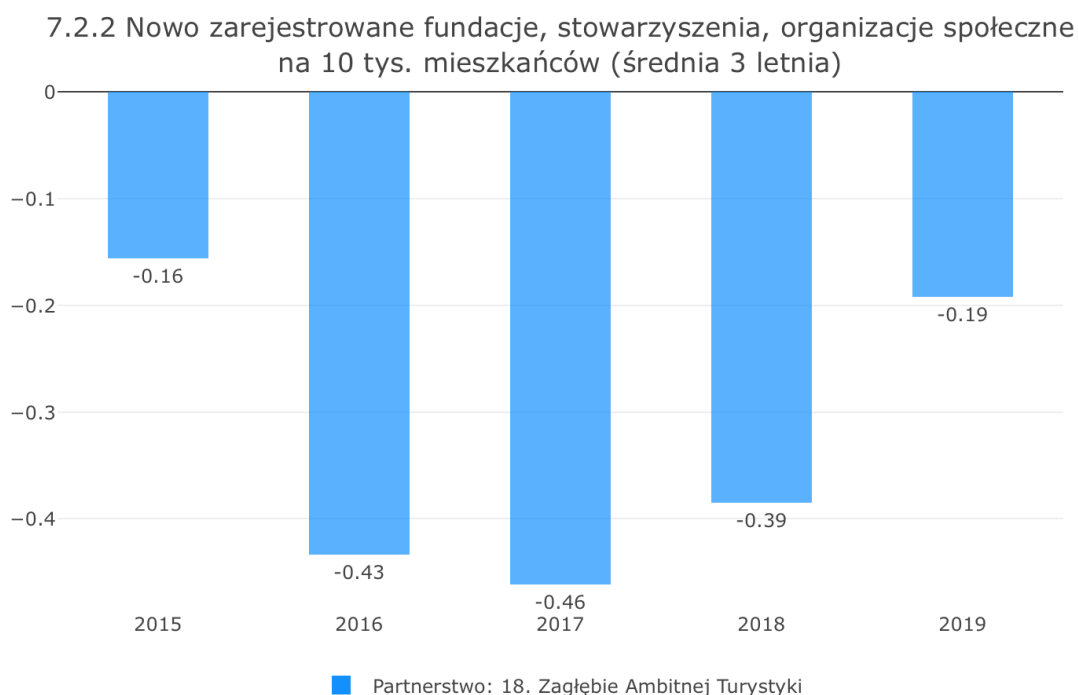
Ryc. 52 Kwota wydatków na dotacje bieżące do organizacji pożytku publicznego przypadające na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej na tle grupy porównawczej

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Trzeba jednak zauważyć, że w zestawieniu z grupą porównawczą, liczba nowo zarejestrowanych organizacji jest niższa niż w podobnych jednostkach samorządu terytorialnego. Widać to na poniższym wykresie, jak również w opisanym wyżej wskaźniku obejmującym liczbę organizacji społecznych na 1000 mieszkańców (który choć wysoki, od 2015 spada).

Ryc. 53 Nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców na tle grupy porównawczej

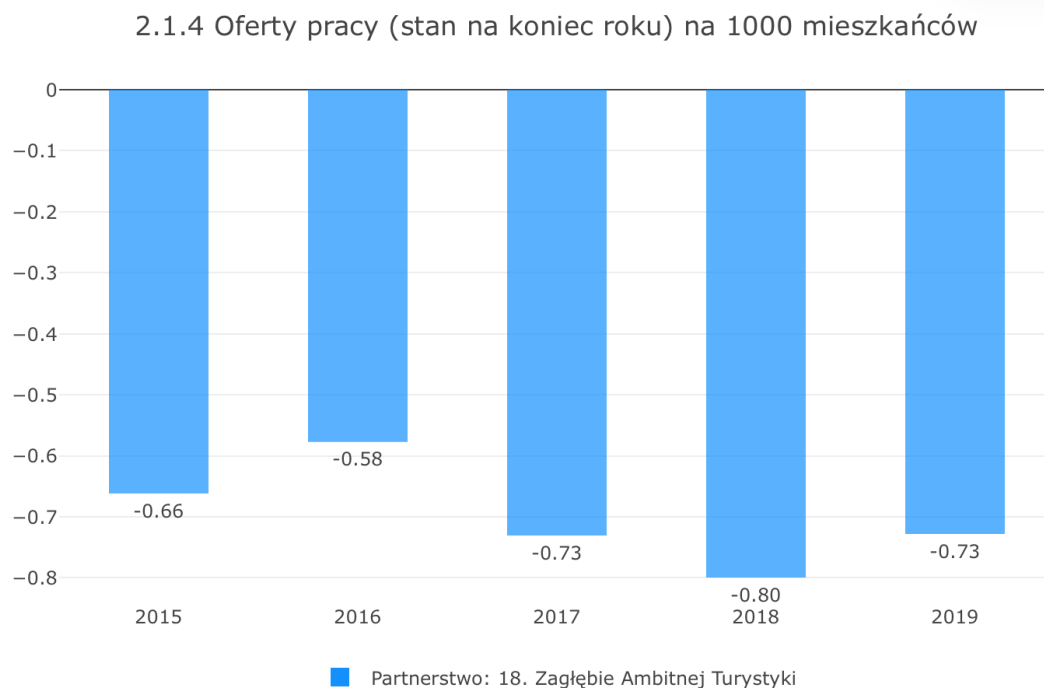
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Zważywszy na opisane wyżej zjawiska, Partnerstwo winno zwracać dużą uwagę na aktywność społeczną na swoim obszarze. To właśnie organizacje pozarządowe mogą wesprzeć je w realizacji określonych celów rozwojowych. Obecna dobra sytuacja Partnerstwa pod tym względem może świadczyć o wykorzystaniu naturalnej aktywności społecznej mieszkańców, a tym samym jej dalszy rozwój może wymagać opieki i wsparcia ze strony władz samorządowych. Ma to szczególny wymiar, podkreślić bowiem należy znaczenie tego zasobu w budowaniu partnerskich relacji dla realizacji wspólnych celów.

2.2.4. Rynek pracy, potencjał i konkurencyjność lokalnej gospodarki

Znaczące problemy wskazane przez mieszkańców pokrywają się znacznie z badaniami wśród młodzieży, a są to: wysokość zarobków - 72,68% respondentów nie jest z nich zadowolona, brak ofert pracy 72,53% oraz możliwości kształcenia 66,88%. Potrzeby związane z rynkiem pracy wskazuje na skłonność do migracji oraz wysokich aspiracji życiowych.

Ryc. 54 Oferty pracy przypadające na 1000 mieszkańców

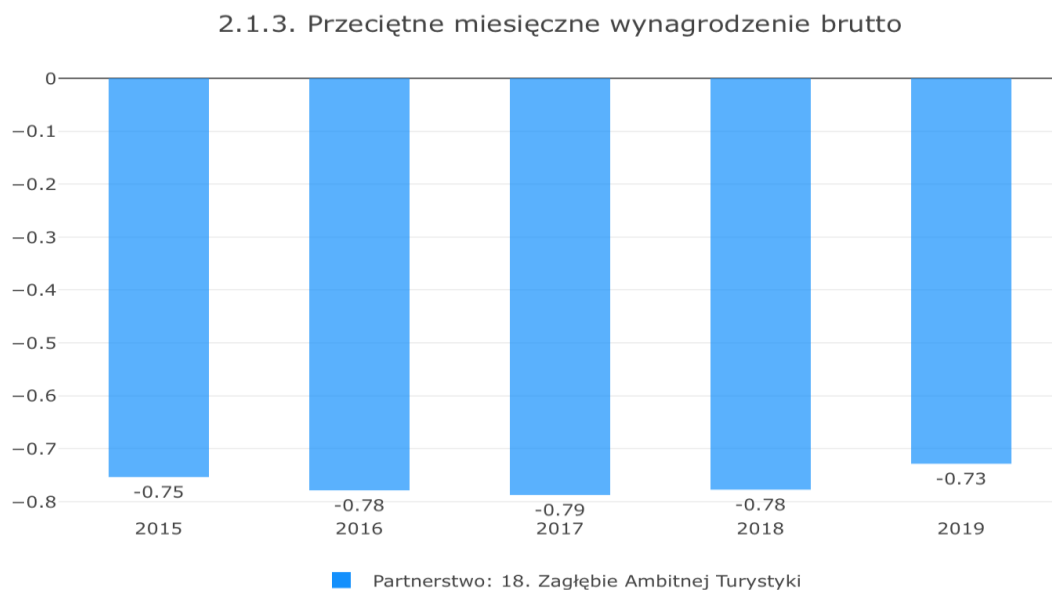

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Powyższy wskaźnik dotyczący liczby ofert pracy na tle grupy porównawczej pokazuje gorszą sytuację pod tym względem, niż w grupie porównawczej.

Co istotne również przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto kształtuje się na niższym poziomie od grupy porównawczej, co wyraźnie widoczne jest na poniższym wykresie.

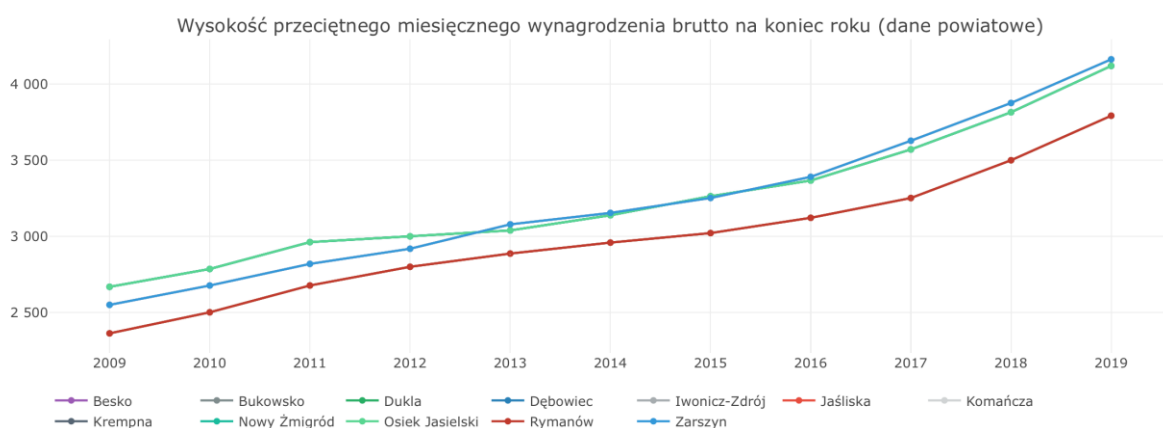
Ryc. 55 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

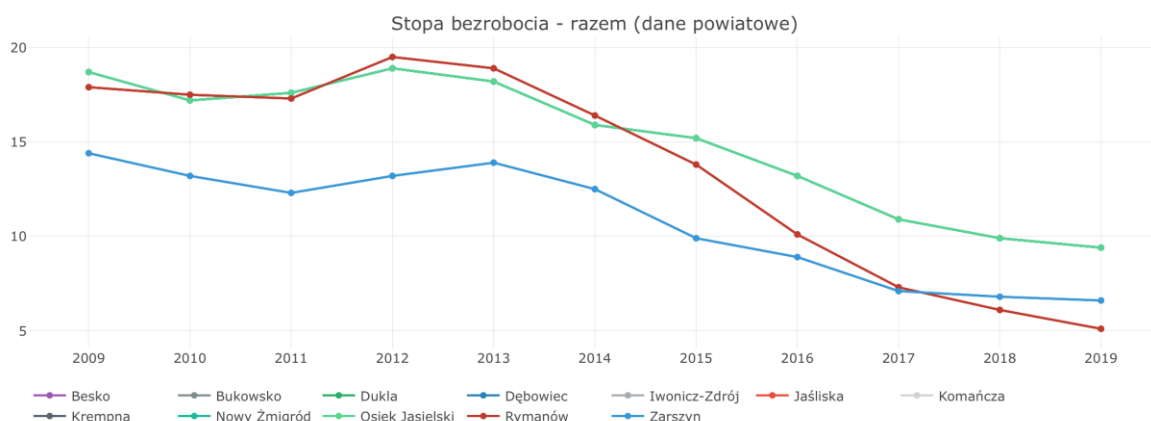
Co więcej, obserwowane są istotne różnice w wysokości przeciętnego wynagrodzenia brutto gmin na terenie Partnerstwa. Dane dotyczące wysokości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto podane są w ujęciu powiatowym – nawet na tym poziomie analizy danych różnice w tym zakresie pomiędzy gminami wchodzącymi w skład Partnerstwa sięgają ok. 10 proc.

Ryc. 56 Wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto na koniec roku

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

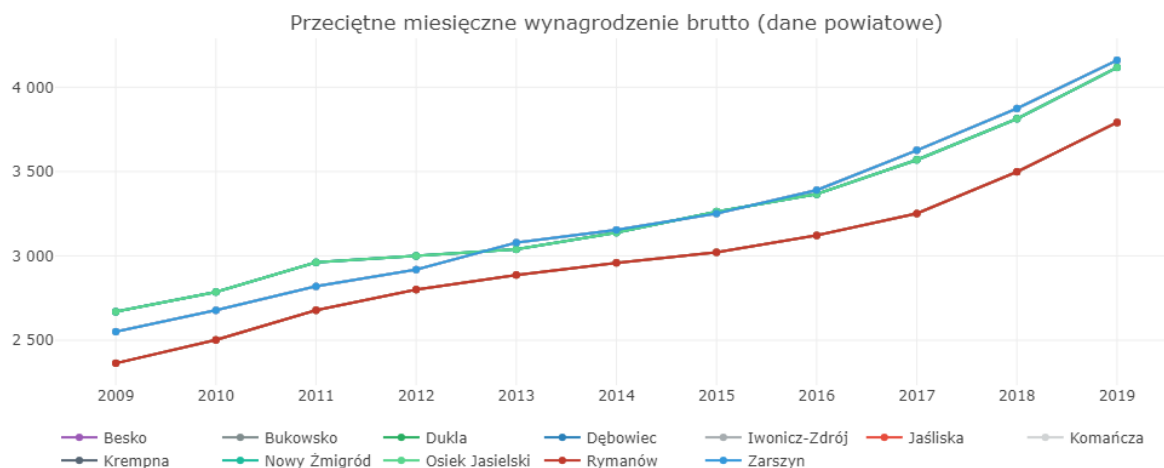
Ryc. 57 Stopa bezrobocia w obszarze partnerstwa od 2004 r. do 2019 r. – dane powiatowe

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Stopa bezrobocia na koniec stycznia 2021 r. w Polsce wyniosła 6,5%, na podkarpaciu wyniosła 9,4%, zaś w samych powiatach, do których należą gminy z partnerstwa wyniosła kolejno: powiat jasielski 10,9%, powiat krośnieński 6,9%, powiat sanocki: 7,2%,. Od 2012 i 2013 r. następuje systematyczny spadek stopy bezrobocia na obszarze partnerstwa.

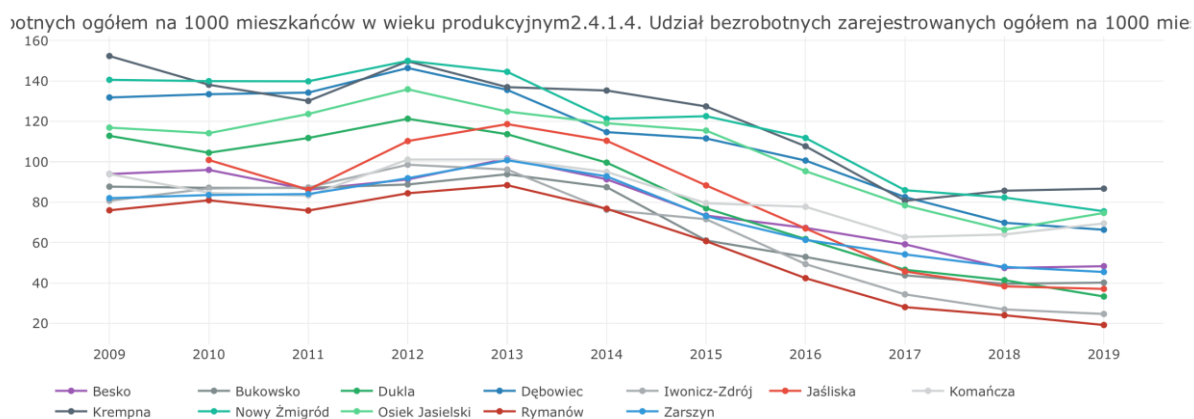
Ryc. 58 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (PLN) w obszarze partnerstwa

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

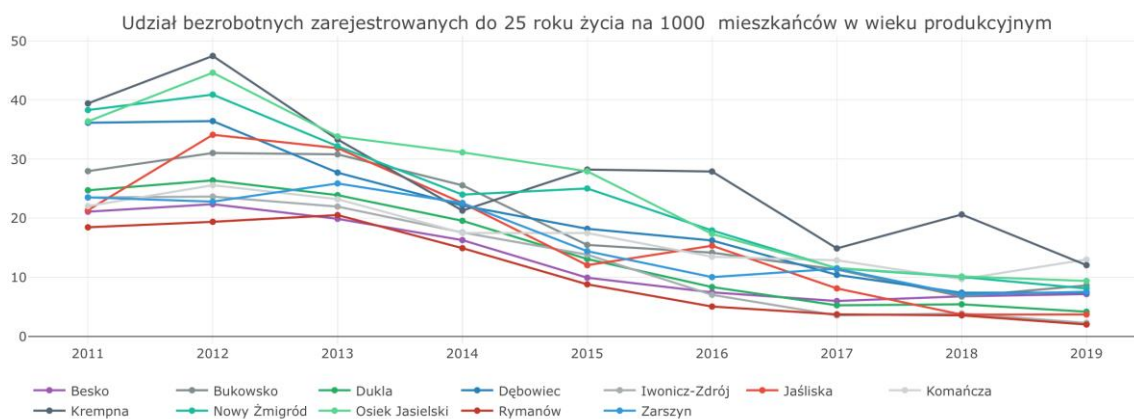
W 2019 roku przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w powiatach, do których należą gminy z obszaru partnerstwa wynosiło kolejno: powiat jasielski 4 117,45 zł powiat krośnieński 3 790,78 zł, powiat sanocki: 4 160,41 zł. W 2019 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto wynosiło: 4 022,88 PLN.

Ryc. 59 Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem na 1000 mieszkańców

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

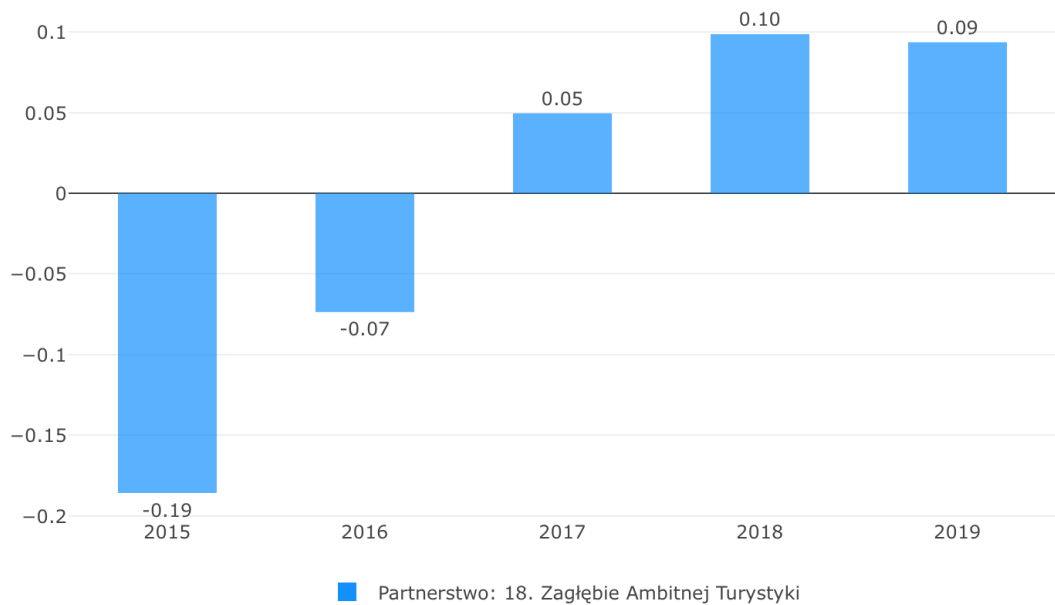
Ryc. 60 Udział bezrobotnych zarejestrowanych do 25 roku życia na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 61 Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej

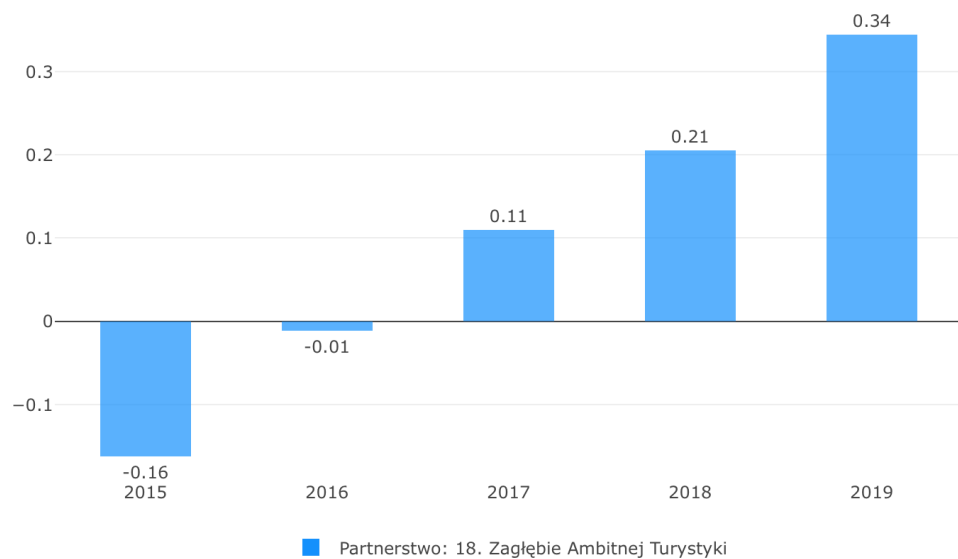
2.4.1 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych ogółem na 1000 mieszkańców gminy

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 62 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych do 25 roku życia na 1000 mieszkańców gminy

2.4.2 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych do 25 roku życia na 1000 mieszkańców gminy

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

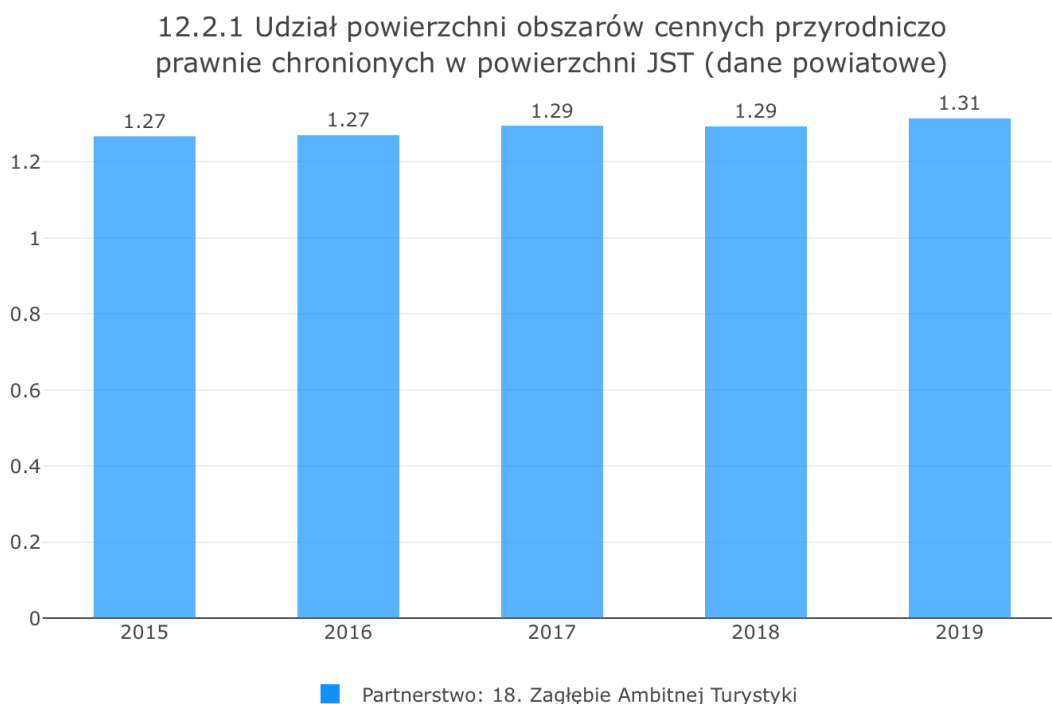
Dane dotyczące liczby bezrobocia na tle grupy porównawczej pokazują, że od 2017 roku wskaźnik kształtuje się na dodatnim poziomie, co wskazuje na lepszą niż w grupie porównawczej sytuację w tym obszarze. Duże znaczenie ma fakt, że proces ten dotyczy zwłaszcza osób młodych, w przypadku których te pozytywne różnice na tle grupy porównawczej są najbardziej widoczne a obserwowane wieloletnie zmiany mają charakter ukształtowanego trendu.

2.2.5. Stan i jakość środowiska na obszarze oraz zagospodarowanie przestrzenne

Biorąc pod uwagę badania mieszkańców z obszaru partnerstwa należy zwrócić uwagę, że jako silną stroną 73,78% ankietowanych wskazało walory jakości środowiska. Obecnie powierzchnia obszarów prawnie chronionych wynosi łącznie dla obszaru partnerstwa: 139 531,84 km², zaś powierzchnia gruntów leśnych wynosi 90 494,48 km²

Skierowany na rozwój aktywnej turystyki charakter Partnerstwa wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na kwestie związane ze środowiskiem i jakością przestrzeni (zarówno tej naturalnej, jak i ukształtowanej przez człowieka). Są to bowiem istotne determinanty atrakcyjności turystycznej i fundament aktywności Partnerstwa. Analiza wskaźników MRL związanych ze środowiskiem naturalnym potwierdza wyjątkowy charakter jego obszaru pod względem walorów przyrodniczych.

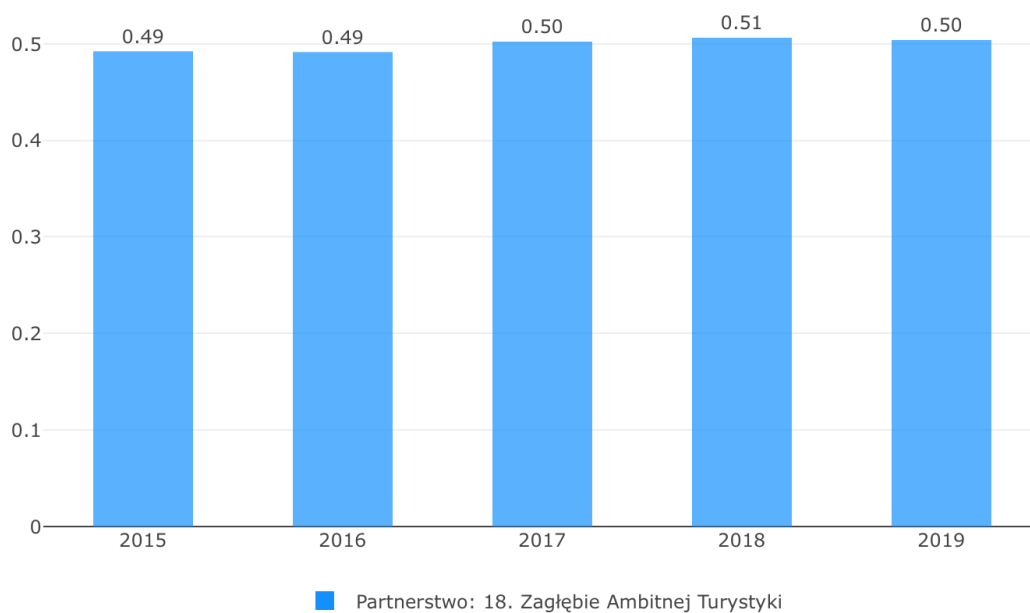
Ryc. 63 Udział powierzchni obszarów cennych przyrodniczo prawnie chronionych

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

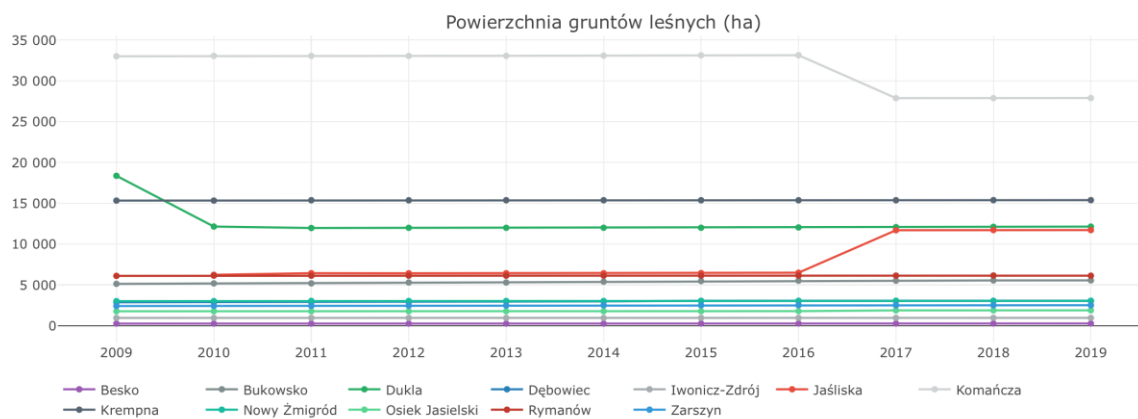
Ryc. 64 Udział powierzchni lasów w ogólnej powierzchni JST

12.2.2 Lesistość: Udział powierzchni lasów w ogólnej powierzchni JST

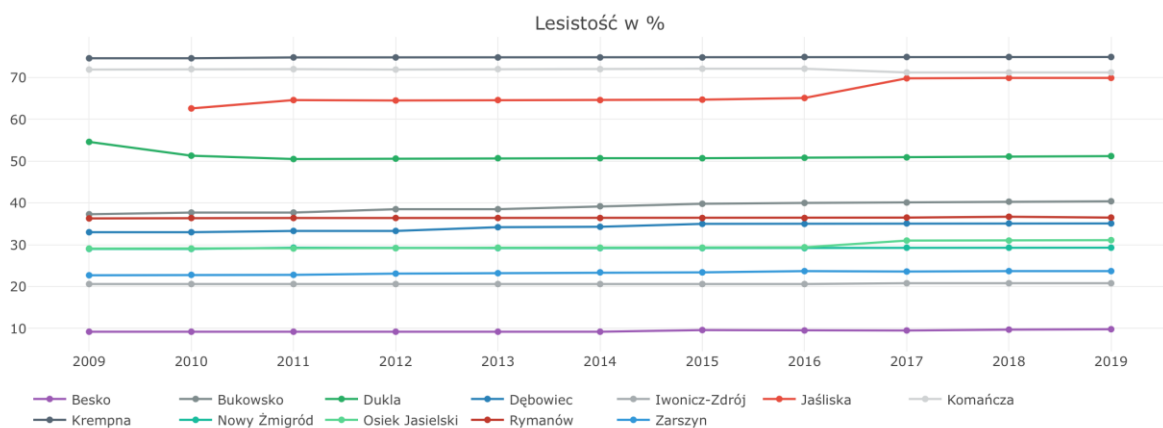
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 65 Pokrycie lasami poszczególnych gmin z obszaru partnerstwa

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 66 Procentowe pokrycie lasami poszczególnych gmin z obszaru partnerstwa

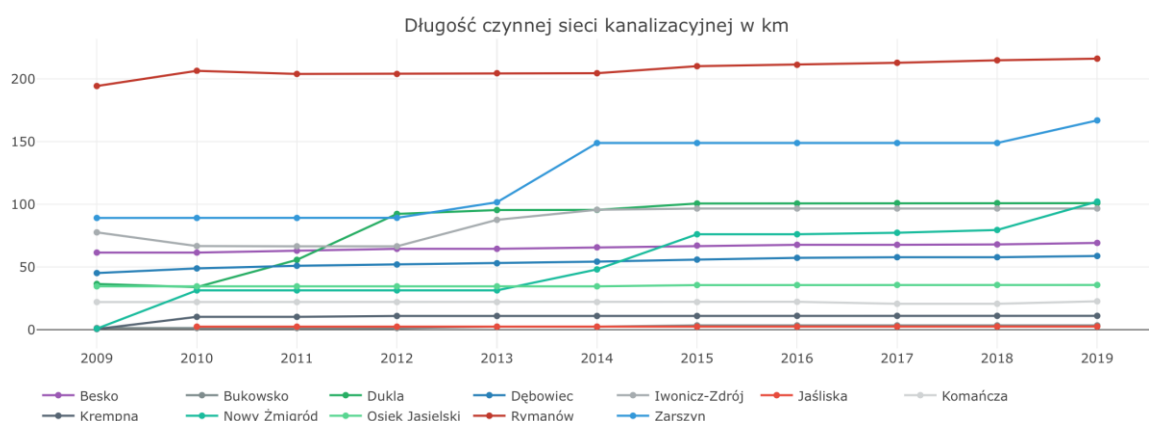

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na naturalny zasób Partnerstwa w postaci wyjątkowego środowiska naturalnego wpływa rzecz jasna (w sposób pozytywny, ale również negatywny) działalność człowieka. W tym kontekście szczególną uwagę należy zwrócić na kwestie ochrony środowiska.

Jednym z głównych źródeł zanieczyszczeń środowiska są ścieki, które pochodzą z prywatnych posesji, przemysłu, a także ze spływów powierzchniowych z obszarów rolniczych. Mogą one być odprowadzane bezpośrednio z zakładów przemysłowych lub z wykorzystaniem sieci kanalizacyjnej. Ścieki stanowią mieszaninę zużytej wody oraz różnego rodzaju substancji płynnych, stałych, gazowych, usuwanych z terenów gmin.

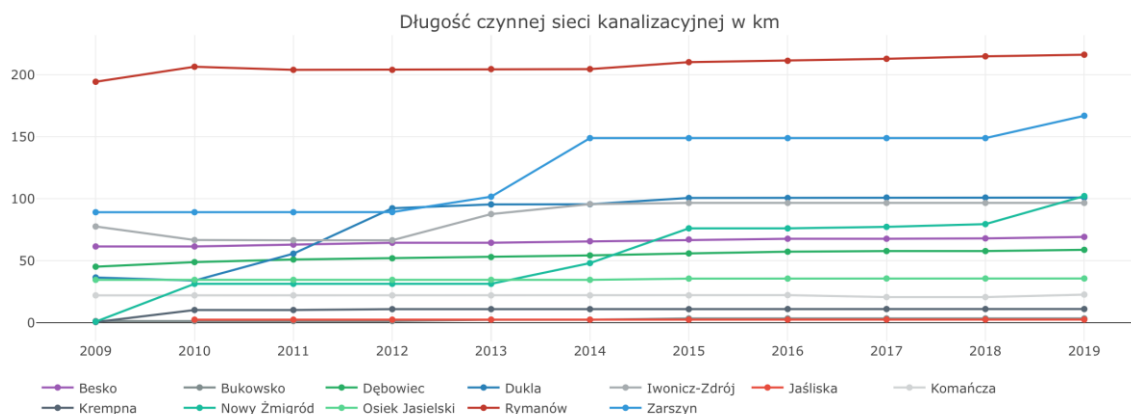
Ryc. 67 Długość czynnej sieci kanalizacyjnej w km od 2009 r. do 2019 r.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

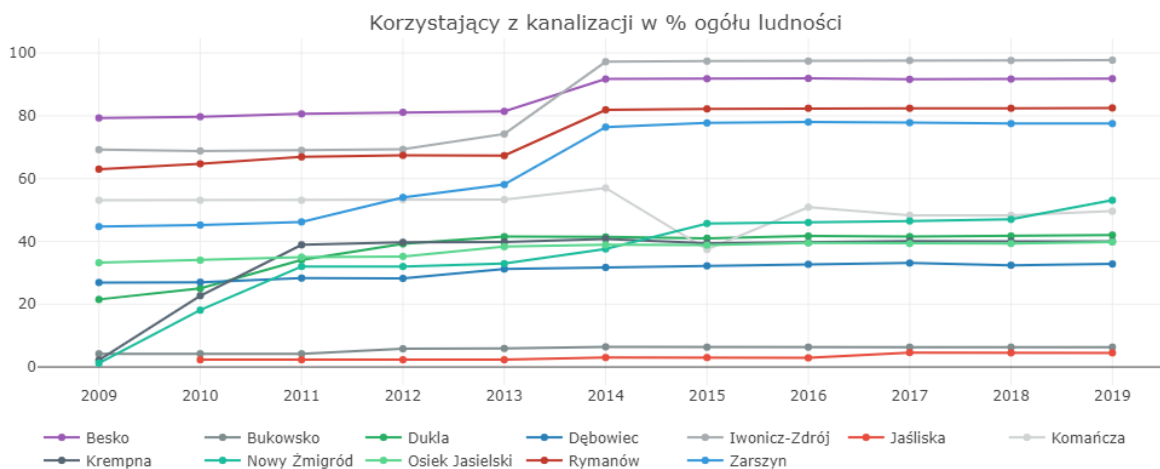
Długość sieci kanalizacyjnej z roku na rok w poszczególnych gminach wzrasta, stając się jedną z priorytetowych inwestycji, na jakie decydują się wóldarze oraz zgłaszają zapotrzebowanie mieszkańcy. Trzeba jednak zauważyć różną dynamikę tego wzrostu. Obecnie najdłuższa sieć kanalizacyjna wyróżnia Rymanów.

Ryc. 68 Długość czynnej sieci kanalizacyjnej w km od 2009 r. do 2019 r. - dynamika

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

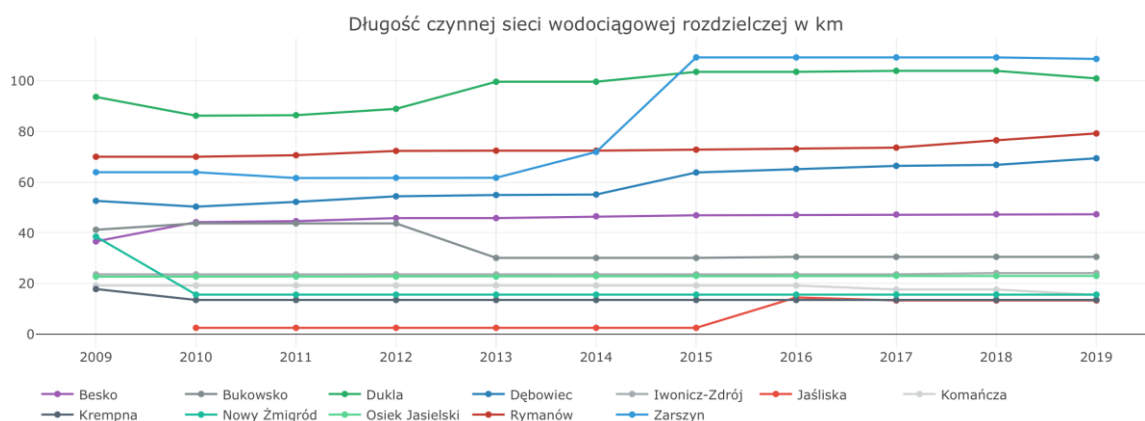
Ryc. 69 Procent mieszkańców korzystających z kanalizacji od 2009 r. do 2019 r.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Największy procent mieszkańców korzystających z kanalizacji to mieszkańcy Gminy Iwonicz-Zdrój, jest to 97,70% oraz Gminy Besko jest to 91,80%. W Gminie Rymanów jest to 85,20%, w Gminie Zarszyn jest to 77,50% zaś w Gminie Nowy Żmigród jest to 53,10% mieszkańców. W pozostałych gminach mniej niż 50% mieszkańców korzysta z kanalizacji. Najgorsza sytuacja jest w Gminie Bukowsko jest to 6,3% oraz Gminie Jaślika 4,5%.

Ryc. 70 Długość czynnej sieci wodociągowej rozdzielczej w km od 2009 r. do 2019 r.

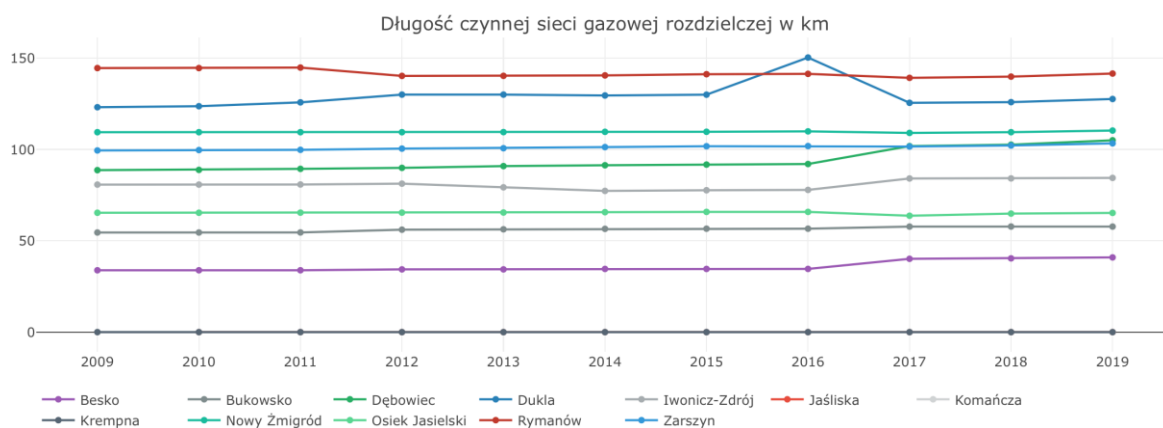

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Na terenie Partnerstwa w przeciągu 10 lat została wybudowana sieć wodociągowa o długości ponad 61 km. Łącznej długości sieci wodociągowej w 2019 r. wyniosła 540,9 km.

O ładzie i strukturze przestrzennej obszaru partnerstwa decyduje również długość czynnej sieci gazowej.

Ryc. 71 Długość czynnej sieci gazowej rozdzielczej w km od 2009 r. do 2019 r.

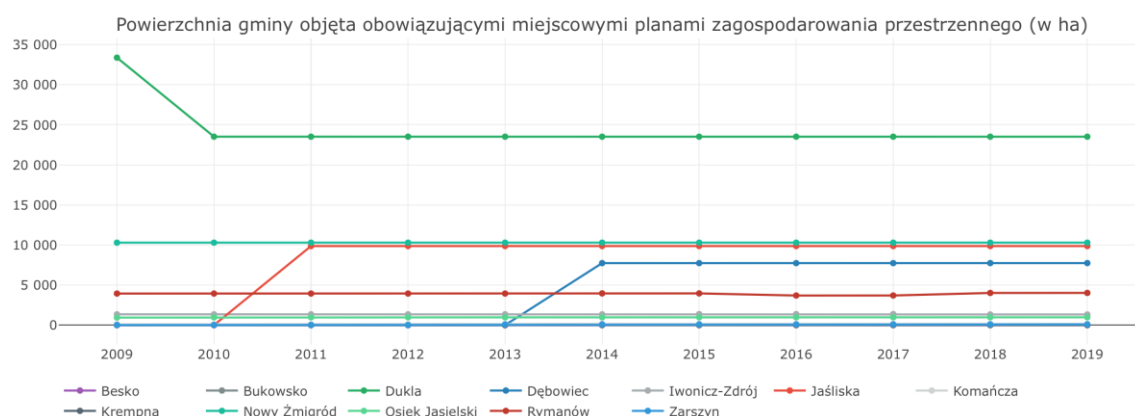

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Sieć gazowa na terenie obszaru partnerstwa ma łączną długość 835,99 km. Największą długość czynnej sieci gazowej rozdzielczej (dane za rok 2019) miała Gmina Rymanów 141,51 km. W tym obszarze obserwowana jest relatywnie niewielka dynamika zmian.

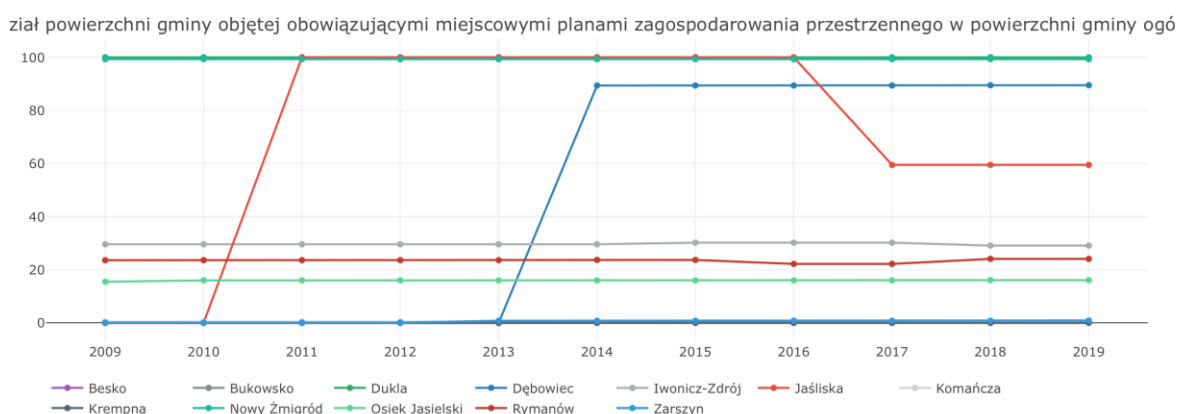
Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego stanowi podstawę planowania przestrzennego w gminie. Ustanawia przepisy powszechnie obowiązujące na danym terenie, będące podstawą wydawania decyzji administracyjnych. sporządzany w celu ustalenia przeznaczenia terenów, w tym dla inwestycji celu publicznego, oraz określenia sposobów ich zagospodarowania i zabudowy.

Ryc. 72 Powierzchnia gmin objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego od 2009 r. do 2019 r.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 73 Procentowa powierzchnia gmin objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego od 2009 r. do 2019 r.

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

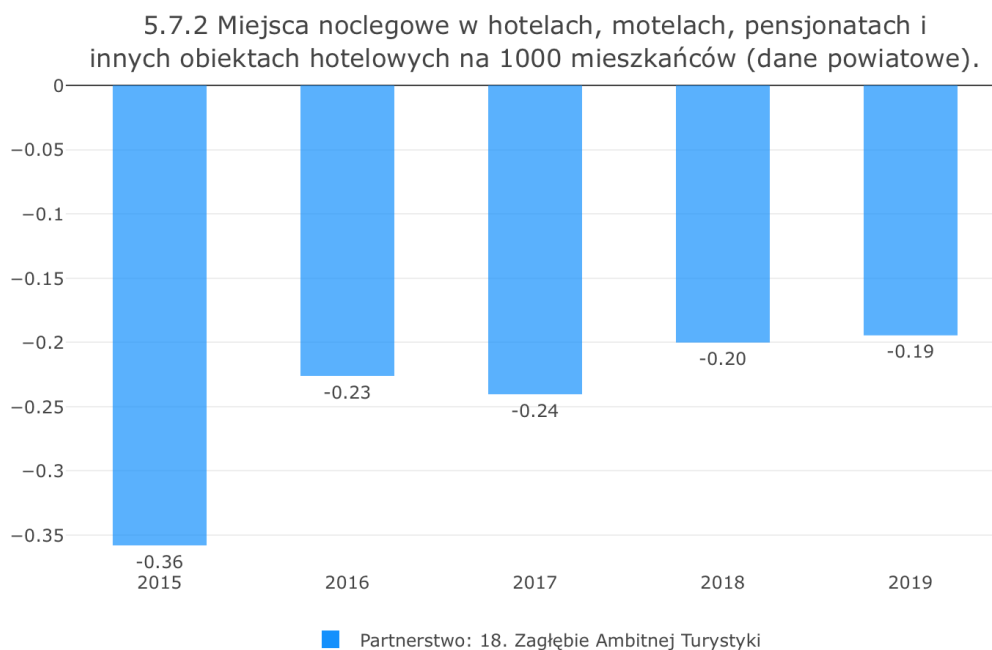
Gminy z obszaru partnerstwa mały bardzo zróżnicowany procent pokrycia powierzchni miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Gmina Nowy

Żmigród niemal w całości objęta jest miejscowym planem, podczas gdy gminy Besko oraz Krempna w ogóle go nie posiadają.

2.2.6. Zasób atrakcyjności turystycznej

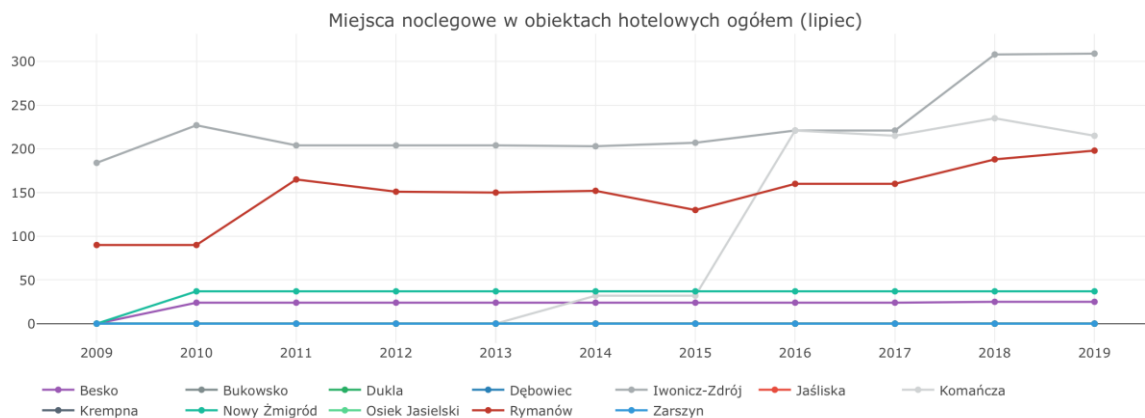
Atrakcyjność turystyczna danego obszaru rozpatrywana jest pod względem liczby, jakości i różnorodności oferowanych dóbr oraz usług. Ma ona istotny wpływ na natężenie ruchu turystycznego, a tym samym determinuje wybory turystów.

Ryc. 74 Miejsca noclegowe hotelowe, motelach i pensjonatach i innych obiektach hotelowych na 1000 mieszkańców

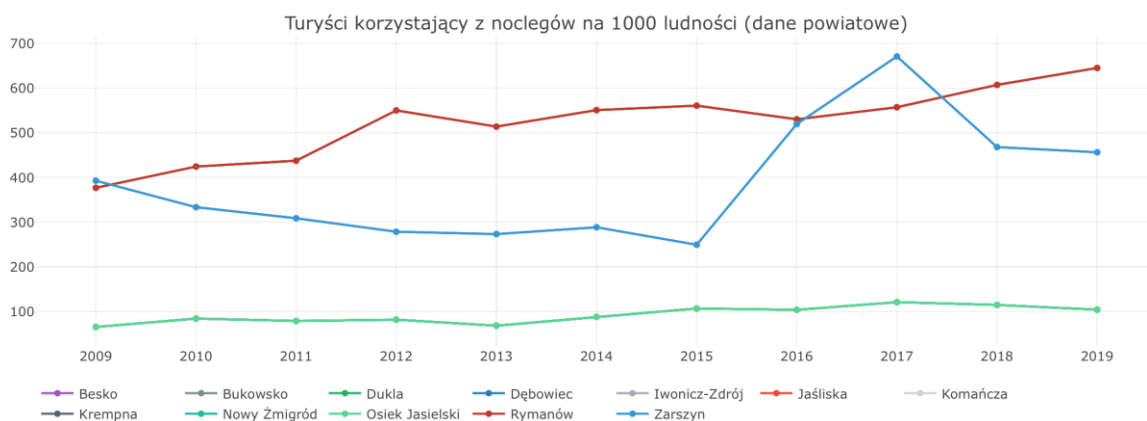
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 75 Miejsca noclegowe w obiektach hotelowych ogółem (lipiec)

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

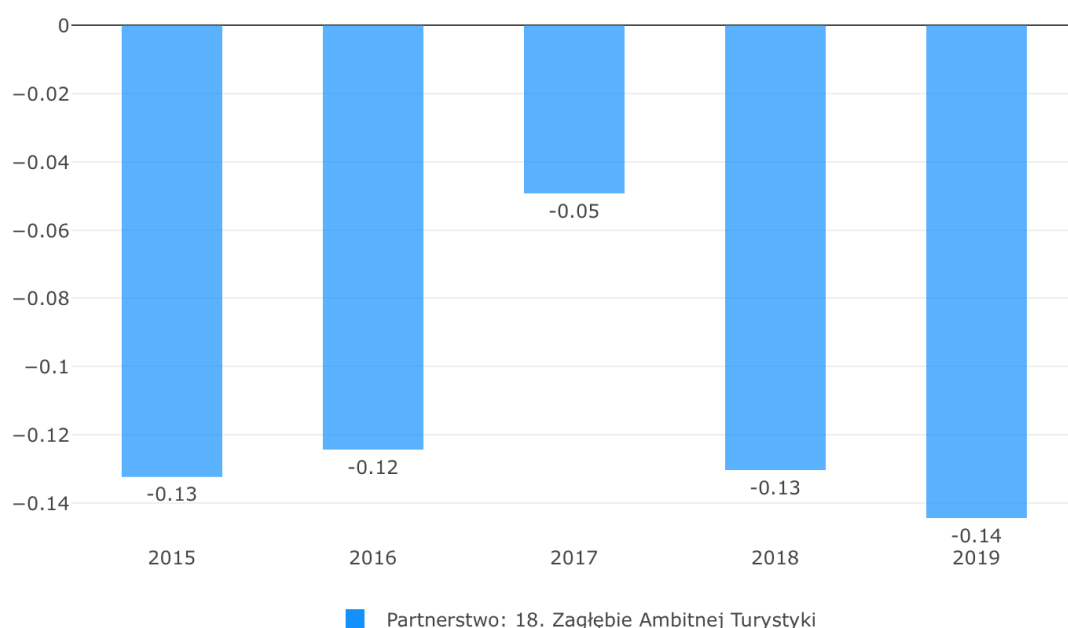
Ryc. 76 Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności (dane powiatowe)

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 77 Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności (dane powiatowe) na tle grupy porównawczej

10.6.1 Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności (dane powiatowe)

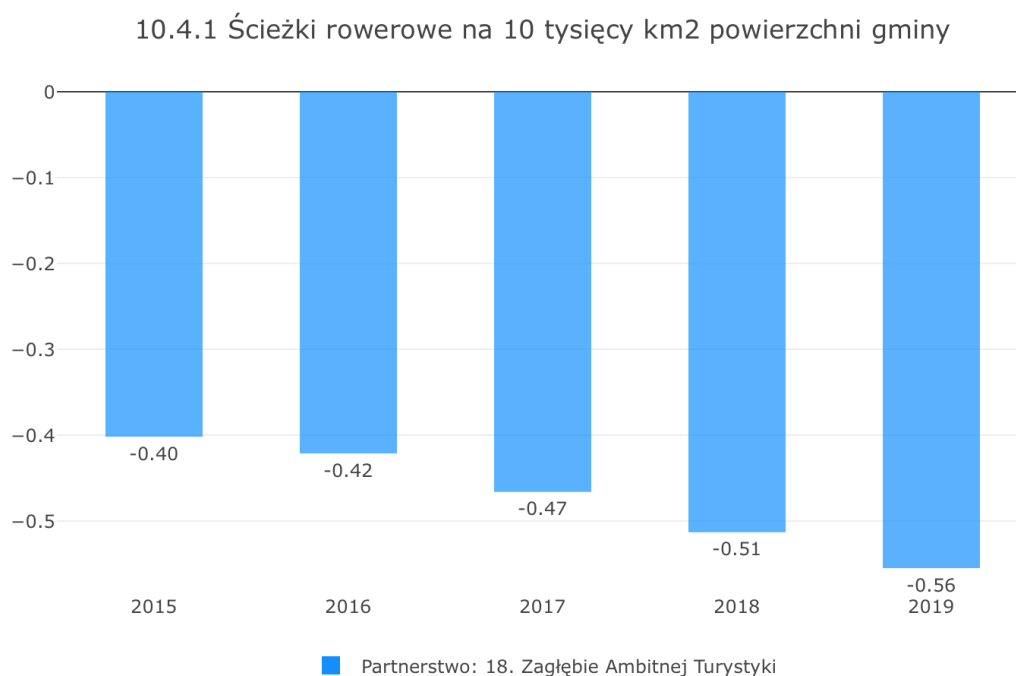

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Analiza powyższych dwóch wskaźników wskazuje na powiązane ze sobą zjawiska – relatywnie słabo rozwiniętą bazę turystyczną oraz związaną z nią mniejszą od średniej w grupie porównawczej liczbę turystów.

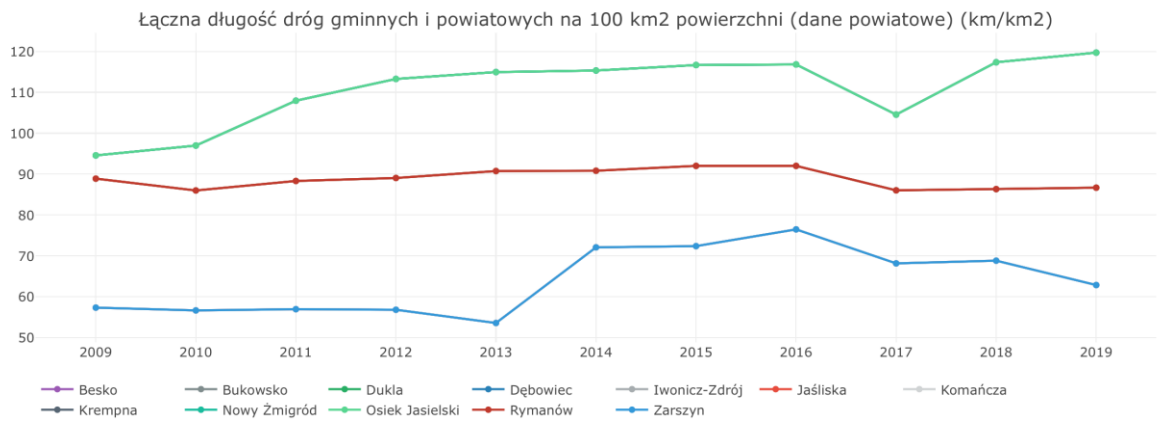
W czasach cywilizacyjnego zgiełku szukamy miejsc, w których moglibyśmy zaznać wytchnienia, wyciszyć się, spędzić kilka dni, nie będąc atakowanym przez negatywne symptomy naszych czasów. Często decydujemy się na relaks na rowerze. Dlatego też powstaje co raz to więcej ścieżek oraz tras rowerowych, które pozwalają połączyć wyjątkowe uroki krajobrazu, zabytków z aktywnością fizyczną. Dlatego też długość ścieżek rowerowych – w kontekście aktywnego wypoczynku – w istotny sposób determinuje atrakcyjność danego obszaru. Niestety, pod tym względem obszar Partnerstwa kształtuje się gorzej od grupy porównawczej.

Ryc. 78 Długość ścieżek rowerowych na tle grupy porównawczej

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

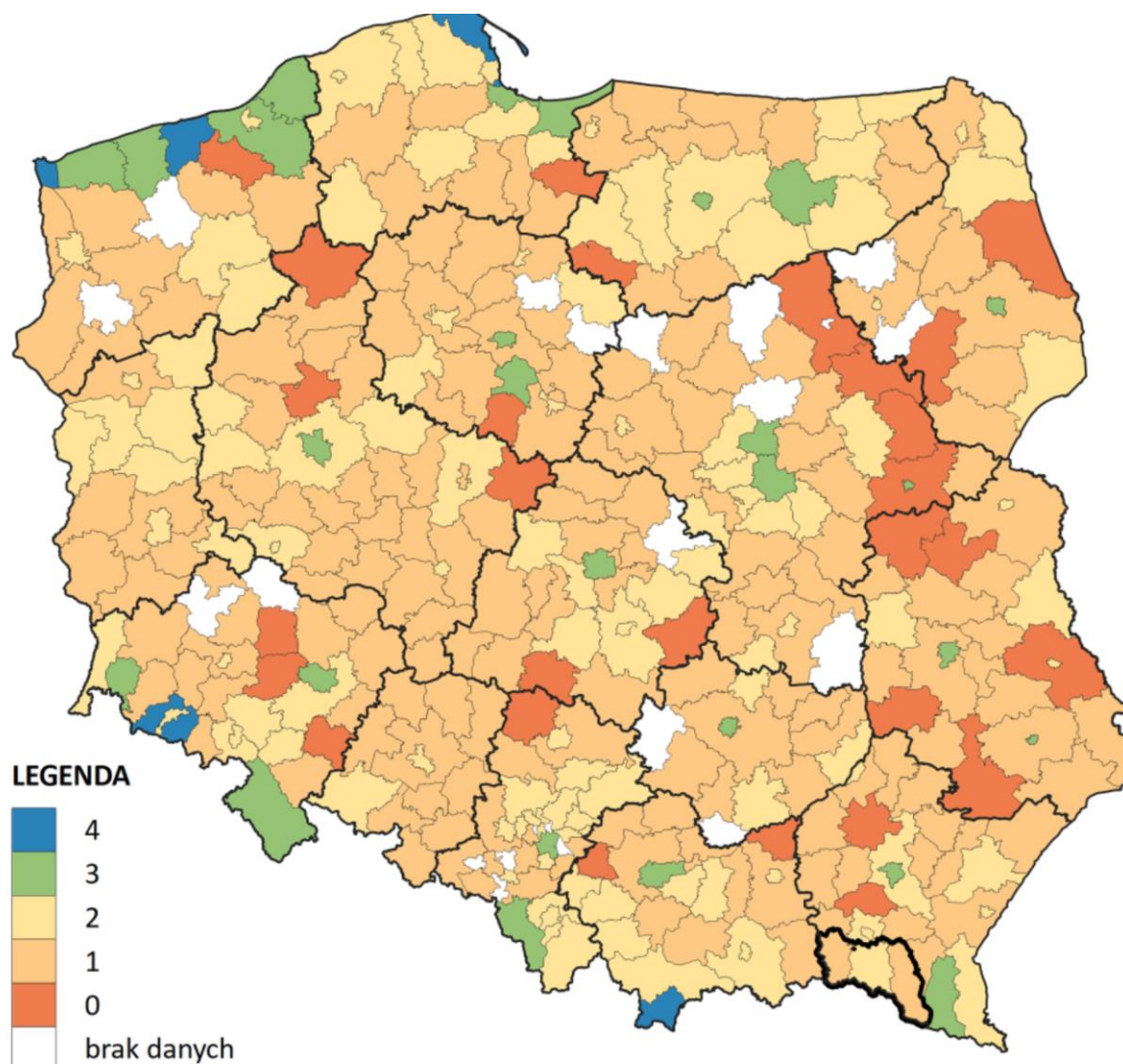
Ryc. 79 Łączna ilość km dróg na 100km² powierzchni powiatowych i Gminnych

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Ryc. 1. Mapa wskaźników funkcji turystycznej

Ryc. 80 Mapa wskaźników funkcji turystycznej

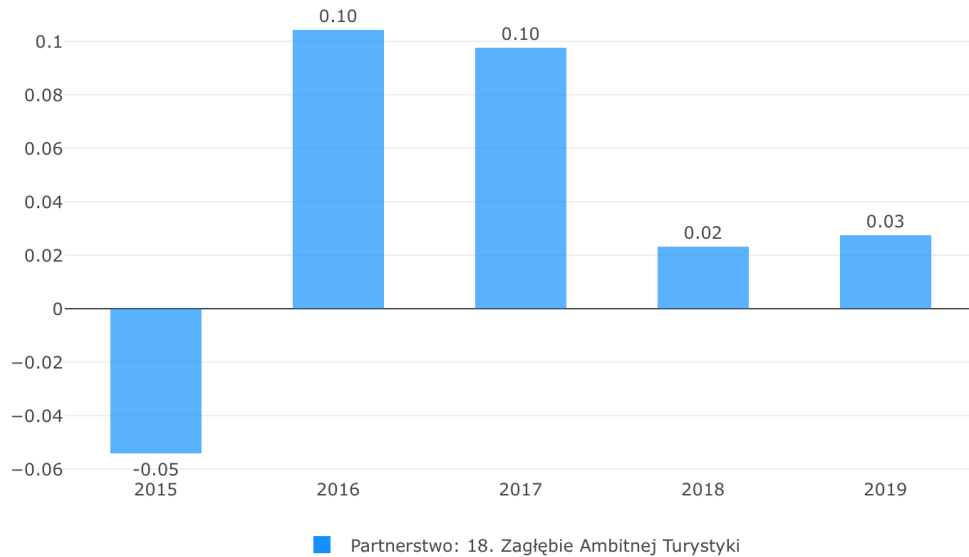
Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie danych z systemu POLTAX

Powyższa mapa przedstawia wskaźnik funkcji turystycznej – obejmujący kilka wskaźników związanych zarówno z poziomem zagospodarowania turystycznego, jak i intensywnością ruchu turystycznego (w ujęciu powiatowym). Wskaźnik ten w powiatach obejmujących partnerstwo kształtuje się na poziomie 1 oraz 2. Widać też, że sąsiedni powiat leski wyróżnia się tym wskaźnikiem na wyższym – 3 – poziomie.

Ze względu na ukierunkowania Partnerstwa na „aktywną turystykę” celowa jest również analiza obszaru kultury fizycznej, sportu i rekreacji. Pierwszym jej elementem jest zestawienie wydatków na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadających na 1 mieszkańca. Poziom tego wskaźnika dla Partnerstwa od 2016 roku jest dodatni, co oznacza lepszą sytuację, niż w grupie porównawczej.

Ryc. 81 Wydatki na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadające na 1 mieszkańca na tle grupy porównawczej

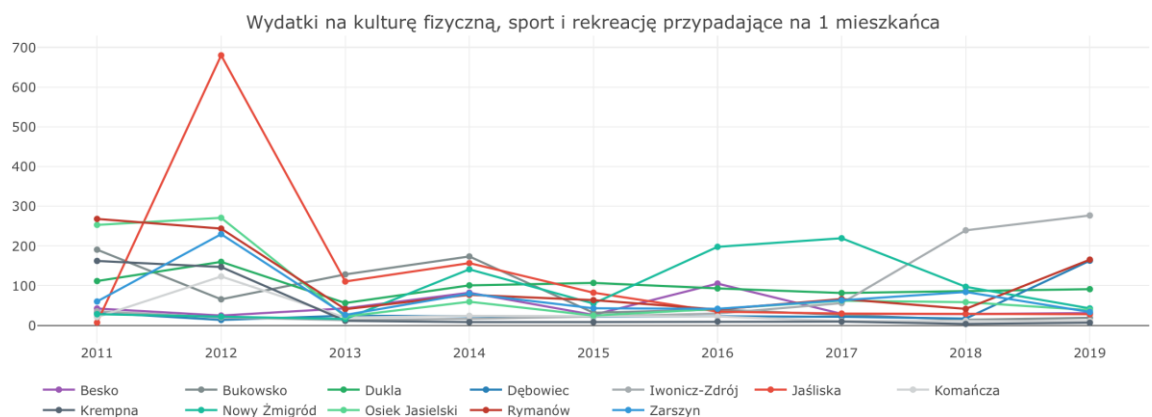
5.2.4 Wydatki na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadające na 1 mieszkańca

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Z drugiej jednak strony należy zauważyć, że w latach 2011 – 2019 tylko w czterech gminach dynamika zmian tych wydatków jest dodatnia (Dębowiec, Iwonicz – Zdrój, Jaślicka, Nowy Żmigród).

Ryc. 82 Wydatki na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadające na 1 mieszkańca

Źródło: Opracowanie ZMP na podstawie Monitora Rozwoju Lokalnego

Działania Partnerstwa ukierunkowane na „aktywną turystykę” muszą być połączone z aktywnością poszczególnych samorządów, celem wsparciem szeroko rozumianego sportu i rekreacji przez samorządy. W taki sposób synergicznie zbudować można rozpoznawalną markę lokalną, dzięki której gminy wchodzące w skład partnerstwa kojarzyć się będą z miejscami aktywnego wypoczynku.

Ogólne wnioski z analizy wskaźnikowej:

- -Endogenne zasoby Partnerstwa, które winny zostać dokładnie zidentyfikowane, zanalizowane oraz wykorzystane należą do obszarów społecznego oraz środowiskowego. Pod tym względem sytuacja w Partnerstwie kształtuje się lepiej, niż w grupie porównawczej.
- Obszar gospodarczy (zwłaszcza w zakresie przedsiębiorczości) kształtuje się gorzej, niż w grupie porównawczej. Zwrócić przy tym należy uwagę na zróżnicowanie pod tym względem poszczególnych gmin na obszarze Partnerstwa.
- Wykorzystanie atrakcyjnego środowiska przyrodniczego na rzecz rozwoju turystyki trafnie zostało zidentyfikowane jako obszar, w którym winna koncentrować się aktywność Partnerstwa a związane jest z tym nadanie turystyce „aktywnego” charakteru, odpowiadającego na współczesne trendy wypoczynku i rekreacji.

3. Analiza potencjałów, barier i potrzeb rozwojowych obszaru partnerstwa

3.1. Potencjał obszaru partnerstwa

Obszar Partnerstwa objęty opracowaniem obejmuje 12 gmin. Pod względem geograficznym, zgodnie z regionalizacją J. Kondrackiego, teren leży w Karpatach fliszowych, w Beskidach Środkowych i obejmuje w swych granicach mezoregiony: Beskid Niski, Pogórza Bukowskie i Jasielskie oraz Kotlinę Jasielsko – Krośnieńską.

Każda z tych jednostek geograficznych wyróżnia się odmienną rzeźbą, stosunkami wysokościowymi, warunkami klimatycznymi i biogeograficznymi.

Kotlina Jasielsko- Krośnieńska - to szerokie obniżenie między Pogórzami Dynowskim i Strzyżowskim na północy a Bukowskim i Jasielskim na południu. Jest to teren rolniczy, przeważnie pokryty polami uprawnymi.

Pogórza Jasielskie i Bukowskie , rozdzielone południkową doliną Jasiołki, stanowią jednostki pośrednie między Kotliną Jasielsko-Krośnieńską a Beskidem Niskim. Ciekawszymi pod względem turystycznym wzniesieniami są: Cieklinka (514 m) i Franków (534 m) w części zachodniej i pasmo wzgórz z Dziadami (647 m) i Kutami (664 m) koło Bukowska.

Beskid Niski to najniższy z naszych Beskidów. Pod wieloma względami jest to region pośredni między Karpatami Zachodnimi - Beskidem Sądeckim - a Karpatami Wschodnimi, do których zaliczamy Bieszczady. Szczyty w Beskidzie Niskim, w jego części środkowej i wschodniej, nie przekraczają 900 m. Najważniejsze masywy pokrywają rozległe kompleksy leśne, np. Baranie (759 m), Kamień nad Jaśliskami (859 m) i Pasika (846 m) w paśmie granicznym, a także pasma Maguy Wątkowskiej (846 m) i Bukowicy (778 m). Wędrując po tych pasmach, możemy poczuć, że cywilizacja została w oddali...

Pod względem geologicznym omawiany region zajmuje środkową część Karpat zewnętrznych i jest w całości zbudowany z utworów fliszowych. Odporność skał osadowych tworzących flisz decyduje bezpośrednio o stosunkach hipsometrycznych, a także o występowaniu przełomów rzecznych, wodospadów, wychodni skalnych. Mniej odporne na procesy denudacyjne warstwy krośnieńskie budują Kotlinę Jasielsko-Krośnieńską i Pogórza Jasielskie i Bukowskie, a w Beskidzie

tworzą obniżenia. W ostatnim z wymienionych regionów znaczenie grzbietotwórcze mają twarde piaskowce: przybyszowskie, cergowskie, z Mszanki i magurskie. Budują one najwyższe szczyty regionu oraz tworzą malownicze wychodnie skalne. Niektóre z tych skał eksploatowano w przeszłości w niewielkich kamieniołomach, które dzisiaj są ciekawymi stanowiskami geologicznymi. Ze skałami fliszowymi związane są liczne osuwiska. W formach tych występują niekiedy jaskinie osuwiskowe, osiągające niekiedy nawet kilkadziesiąt metrów długości.

Skały fliszowe są pułapkami dla złóż ropy naftowej. Przedpole i północna część Beskidu Niskiego to najstarsze na świecie miejsce eksploatacji tego surowca.

Omawiany region południkowo przecina kilka dużych rzek, które mają swoje źródła pod głównym europejskim działem wodnym (biegnie nim granica ze Słowacją). Od zachodu są to: Wiśłoka, Jasiołka, Taba (Tabor), Pielnia, Wiśtok i Ośława. Na Wiśtoku w Sieniawie istnieje sztuczny zbiornik wodny, którego głównym zadaniem jest retencja, tzn. wyrównywanie przepływów i ochrona niżej położonych terenów przed powodzią. Ponadto zbiornik ten zaopatruję w wodę Rymanów, Iwonicz Zdrój i Krosno. Mały zbiornik rekreacyjny znajduje się też na Wiśłocy w Krempnej.

Naturalnymi zbiornikami wodnymi w Karpatach fliszowych są jeziora osuwiskowe. Noszą one zwykle ludową nazwę „Morskie Oko”. Jeziora takie istnieją pod Grońską Budą koło Huty Krempskiej, na tzw. Zwezłyskach koło Pustelni św. Jana z Dukli i pod Cergową. Rzeki i potoki Beskidu Niskiego w wielu miejscach tworzą malownicze przełomy. Na potokach występują niewysokie wodospady. Obszar Karpat wyróżnia się bardzo dużym rozpręszaniem wód mineralnych. Na obszarze ZAT eksploatuje się wody z odwiertów w: Iwoniczu Zdroju, Rymanowie Zdroju i Lubatówce.

Klimat regionu kształtowany jest głównie przez masy powietrza polarnomorskiego (63% dni w roku). W związku ze znacznym obniżeniem bariery Karpat występują tu silne wiatry typu fenowego, tzw. dukielskie i rymanowskie, wiejące z południa lub południowego zachodu wzdłuż ciągów dolin. Występują w półroczu jesienno-zimowym, są ciepłe i suche, a ich prędkość nierzadko dochodzi do 20 m/s.

Przeciętna roczna temperatura w Barwinku wynosi 5,8°C. Miesiącem najchłodniejszym jest luty, najcieplejszym – lipiec. Skrajne odnotowane wartości to 31,7°C oraz -32,6°C. Maksimum opadów przypada na lipiec, a minimum na styczeń. Letnie opady są na pogórzu wyższe niż w głębi gór na skutek spiętrzania się wilgotnych mas powietrza napływających z północnego zachodu. Czas trwania pokrywy śnieżnej w środkowej części Beskidu Niskiego wynosi średnio 90 dni.

Na terenie ZAT wyróżniamy dwa piętra roślinne: piętro pogórza (do wysokości 550 m) i piętro regla dolnego. Średnia lesistość okolicy wynosi około 55%. W górach przeważają drzewostany bukowe (ok. 40%), jodłowe (26%) i sosnowe (19%). Wysoki udział jodły wiąże się ze znikomą obecnością świerka (4%), który tworzy szeroką dysjunkcję (przerwę w występowaniu) pomiędzy dolinami Wisłoki i Osławy.

W wyższych partiach gór (powyżej 400 m) dominuje zespół buczyny górskiej (z domieszką jodły).

Świat zwierzęcy Beskidu Niskiego nie różni się od sąsiednich obszarów górskich. Z dużych drapieżników występują niedźwiedź brunatny i wilk. Najliczniejsze są ssaki kopytne: w większych kompleksach leśnych jelenie i dziki, gdzie indziej – sarny.

Z bogatego świata płazów warto wymienić gatunki górskie: salamandrę oraz traszkę karpacką. Z gadów – żmija zygzakowata i zaskroniec. Do ciekawszych przedstawicieli awifauny należy regularnie pojawiający się bocian czarny. Nad potokami uwijają się pluszcze i pliszki górskie. Najwięcej gatunków można obserwować w rejonie Przełęczy Dukielskiej, przez którą wiedzie ważny szlak ptasich wędrówek.

WALORY KRAJOZNAWCZE

Skałki i grupy skalne - są wychodniami utworów ukrytych pod powierzchnią ziemi, które w procesie erozji zostały odsłonięte i wymodelowane, tworząc niecodzienne obiekty przyrodnicze. Materiałem geologicznym budującym skałki są twarde piaskowce.

Tabela 7 Skałki i grupy skalne na terenie partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis	Miejscowość	Gmina
1.	Diabli Kamień	wychodnia piaskowca magurskiego	Folusz	Dębowiec
2.	wychodnie zboczach Kosmy i Kosińskiej	wychodnie piaskowca magurskiego	Folusz	Dębowiec
3.	Zamkowa Góra	wychodnie piaskowca magurskiego	Mrukowa	Osiek Jasielski
4.	góra Kamień	wychodnie piaskowca magurskiego	Kąty	Nowy Żmigród
5.	Piotruś	wychodnie piaskowca z Mszanki	Tylawa, Daliowa	Dukla, Jaśliska
6.	góra Kamień	wychodnie piaskowca przybyszowskiego	Jaśliska	Jaśliska

7.	góra Kamień	wychodnie piaskowca przybyszowskiego	Rzepedź	Komańcza
8.	góra Mszana	wychodnie piaskowca z Mszanki	Mszana	Dukla
9.	góra Cergowa	wychodnie piaskowca cergowskiego	Jasionka	Dukla

Źródło: Opracowanie własne

Jaskinie osuwiskowe - na opisywanym terenie nie występują jaskinie typu krasowego. Licznie występują natomiast jaskinie o genezie wietrzeniowo-osuwiskowej lub tektonicznej. Ich powstanie wiąże się w powierzchniowymi ruchami masowymi, przede wszystkim osunięciami. Najważniejszym skupiskiem jaskiń w Beskidzie Niskim jest Beskid Dukielski: góra Cergowa i przełom Jasiołki powyżej Dukli.

Tabela 8 Jaskinie osuwiskowe na terenie partnerstwa

Lp.	Miejsce	Opis	Miejscowość	Gmina
1.	góra Cergowa	około 10 jaskiń, większe to: „Na Wierzchowinie”, „Koło Borsucznych Dziur”, „Koło Szkółki”	Nowa Wieś, Jasionka	Dukla
2.	góra Kilanowska	na obszarze o rozmiarach 200×300 m, w obrębie dwóch osuwisk, zinwentaryzowano aż 54 jaskinie. W osuwisku południowym największe to: Jaskinia Kacza i Jaskinia św. Jana. W drugim osuwisku: Gangusiowa Jama (długość korytarzy 190 m, głębokość 11 m) i Lipowicka Szczelina (odpowiednio 105 m i 10 m).	Lipowica	Dukla
3.	góra Kamień nad Kątami	trzy nieduże schrony skalne	Myscowa	Nowy Żmigród
4.	góra Kamień nad Rzepedzią	trzy nieduże schrony skalne	Rzepedź	Komańcza

Źródło: Opracowanie własne

Odkrytki geologiczne - są naturalne, np. w przełomach rzecznych lub osuwiskach, albo antropogeniczne, np. w starych kamieniołomach

Tabela 9 Odkrytki geologiczne na terenie partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
-----	--------	--------------	-------------	-------

1.	Olzy	największa w polskich Karpatach odkrywka łupków menilitowych (tzw. Olzy) z pięknymi fałdami szewronowymi	Rudawka Rymanowska	Rymanów
2.	Olzy	odkrywka piaskowców krośnieńskich w korycie Wisłoka	Mymoń	Besko
3.	odkrywka w Wernejówce	odkrywka łupków menilitowych w zachodniej ścianie koryta Wisłoka	Wernejówka	Rymanów
4.	odkrywka piaskowców przybyszowskich na górze Kamień	odkrywki piaskowców w starych kamieniołomach na górze Kamień. Największa w miejscu zwanym Nad Sinym Wyrem	Jaśliska	Jaśliska

Źródło: Opracowanie własne

Przełomy rzeczne - powstają w miejscach, gdzie rzeka przecina w poprzek elementy tektoniczne z bardziej odpornymi seriami fliszowymi

Tabela 10 Zestawienie przełomów rzecznych na terenie partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	Jar Wisłoka	regresyjny (kaptażowy) przełom rzeki Wisłok, która płynie w głębokim na ok. 35 m korycie	Besko, Mymoń	Besko
2.	przełom Wisłoka w Wernejówce	pierwotnie przypuszczalnie przełom antecedentny, później pogłębiony po powstaniu kaptażu powyżej Wisłoka	Wernejówka	Rymanów
3.	przełom Jasiołki między Piotrusiem a Ostrą	pierwotnie przypuszczalnie przełom antecedentny. Rezerwat przyrody o takiej samej nazwie	Daliowa	Jaśliska
4.	przełom Jasiołki między Cergową a Kilanowską	pierwotnie przypuszczalnie przełom antecedentny. Znane miejsce osuwiskowe powyżej Dukli	Nowa Wieś, Lipowica	Dukla
5.	przełom Wisłoki w Ostryszczem	pierwotnie przypuszczalnie przełom antecedentny. Wisłoka rozcina strukturę budującą Kamień i Suchanię	Myscowa	Nowy Żmigród

Źródło: Opracowanie własne

Wodospady, źródła, lodospady - zaliczone tu walory krajoznawcze dotyczą zjawisk przyrodniczych związanych z wodami. Najbardziej atrakcyjne są wodospady i lodospady. Pierwsze to kilkumetrowe progi skalne na potokach, najładniejsze w okresach deszczowych. Lodospady, występujące w korycie Wisłoka w Rudawce Rymanowskiej, są zjawiskowe, ale efemeryczne. Źródła mają przede wszystkim wartości dydaktyczno-poznawcze.

Tabela 11 Wodospady, źródła, lodospady na terenie partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	wodospad	„Magurski”, na wschód od Folusza, przy szlaku zielonym z tej miejscowości do Mrukowej	Folusz	Dębowiec
2.	wodospad	„Przy Młynie”, na potoku Iwelka, w południowej części wsi	Iwla	Dukla
3.	wodospad	na potoku Wisłoczek, koło Bazy Studenckiej	Wisłoczek	Rymanów
4.	wodospad	na prawym dopływie Wisłoka, po południowej stronie odkrywki skalanej o nazwie Olzy	Rudawka Rymanowska	Rymanów
5.	wodospad	na prawym dopływie Wisłoka, powyżej dawnego przysiółka Puław o nazwie Hamry	Rudawka Rymanowska	Rymanów
6.	źródło	sławne źródło, opisywane już w 1578 r. Wydobywał się z niego z bulgotem metan, który można było zapalić	Iwonicz Zdrój	Iwonicz Zdrój
7.	źródło	„Bulgotek”, naturalny wyciek na prawym brzegu Osławy między Duszatynem a Mikowem	Duszatyn	Komańcza
8.	źródło	Petryfikujące w dolinie potoku Liszna, przed wojną uważane za święte	Smolnik	Komańcza
9.	źródło	„Złota Studzienka” pod Cergową, miejsce kultu św. Jana z Dukli	Cergowa	Dukla
10.	źródła	mineralne – siarczanowe oraz solanki jodowo-bromowe predysponujące miejscowość do uzyskania statusu uzdrowiska	Rudawka Rymanowska	Rymanów
11.	lodospady	zimną na zboczach koryta Wisłoka na wysokości zabudowy tworzą się zjawiskowe lodospady	Rudawka Rymanowska	Rymanów
12.	źródła	z odwiertów wód mineralnych, („Lubatówka 12”, „Lubatówka 4”).	Lubatówka	Iwonicz Zdrój

		W południowej części warzelnia soli jodowo-bromowej.		
13.	źródła	mineralne w Rymanowie Zdroju, ogólnodostępne, np.: „Żelaziste”, „Naftusia”, „Danuta”, „Mieczysław”.	Rymanów Zdrój	Rymanów

Parki narodowe - to duże (ponad 1000 ha) obszary najcenniejsze pod względem przyrodniczym, estetyczno-krajobrazowym, dydaktycznym i naukowym. Z tego powodu są one jednocześnie celem zainteresowań turystów.

Tabela 12 Park narodowy na obszarze partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	Magurski Park Narodowy	Został utworzony 1 stycznia 1995 r. na powierzchni 19 961 ha jako dwudziesty park narodowy w Polsce, przede wszystkim dla ochrony dobrze zachowanej roślinności o cechach przejściowych między Karpatami Wschodnimi i Zachodnimi. W parku dominują zespoły leśne, które zajmują około 93% jego powierzchni. Ważnym elementem zwiększającym różnorodność biologiczną są łąki i pastwiska.	Folusz, Pielgrzymka, Mrukowa, Jaworze, Desznica, Krempna, Myscowa, Polany, Huta Polańska, Ciechania, Ożenna, Grab, Wyszowatka, Rozstajne, Żydowskie, Świątkowa Mała, Świątkowa Wielka, Kotań, Świerzowa Ruska	Dębowiec, Osiek Jasielski, Nowy Żmigród, Krempna, Dukla

Źródło: Opracowanie własne

Parki krajobrazowe - koncepcja tego typu ochrony przyrody narodziła się w latach siedemdziesiątych XX w. Podstawową formą turystycznego wykorzystania parków krajobrazowych jest udostępnienie ich dla ruchu krajoznawczego (szlaki turystyczne, punkty widokowe) oraz dla turystyki kwalifikowanej z wyłączeniem wędrowek motorowych.

Tabela 13 Park krajobrazowy na obszarze partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	Jaśliski Park Krajobrazowy	Został powołany do życia 27 marca 1992 r., ma powierzchnię 20 911 ha. Jego głównym zadaniem jest ochrona górnego dorzecza Jasiołki oraz źródlisk Wisłoka. Występuje tu około 900 gatunków flory naczyniowej i 269 gatunków kręgowców.		Krempna, Dukla, Jaśliska, Komańcza

Rezerwaty przyrody - to stosunkowo nieduże obszary chronione, po których można poruszać się tylko po ścieżkach znakowanych. Wszystkie przedstawione poniżej rezerwaty znajdują się w Beskidzie Niskim lub Bieszczadach Zachodnich. Wśród nich dominują rezerwaty: florystyczne i krajobrazowe.

Tabela 14 Rezerwaty przyrody na terenie partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	Łysa Góra	rezerwat utworzony w 2003 r. o powierzchni 160,74 ha. Obejmuje kompleks leśny na północno-wschodnich stokach pasma Łysa Góra - Polana. Dominuje buczyna karpacka w postaci typowej. Występuje tu kłokoczka południowa i cis pospolity (190 sztuk)	Łysa Góra, Stary Żmigród	Nowy Żmigród
2.	Igiełki	rezerwat florystyczny utworzony w 1989 r. na północ od Mszany, na powierzchni 27,88 ha. W wiekowym drzewostanie jodłowym rośnie około 250 egzemplarzy cisa, z których największe osiągają 6 m wysokości. Z roślin chronionych występują storczyk i kruszynek szerokolistny, zanokcica skalna i bluszcz pospolity.	Mszana	Dukla
3.	Wadernik	rezerwat florystyczny utworzony w 1989 r. na powierzchni 10,78 ha, na tzw. Burej Horze nad Ropianką. Ochronie podlega ok. 180 osobników cisa pospolitego (przeważnie	Ropianka, Mszana	Dukla

		drzewiastych). Odnotowano tu 203 gatunki roślin naczyniowych, w tym liczne objęte ochroną ścisłą, np. storczyki: szerokolistny, plamisty i męski, wawrzynek wilczczyko, podkolan biały i bluszcz pospolity.		
4.	Modrzyna	rezerwat florystyczny utworzony w 1953 r. na terenie wsi Barwinek, na powierzchni 6,80 ha (obecnie 17,84 ha). Chroni się tu naturalne zespoły leśne z modrzewiem polskim. W części południowo-zachodniej stary drzewostan jodłowy z domieszką modrzewia w wieku ok. 200 lat (550 okazów). W części północno-wschodniej drzewostan dębowo-sosnowo-modrzewiowy w wieku 45 lat – naturalne odnowienie na dawnych polach. Jest to jedyne naturalne stanowisko modrzewia w Beskidzie Niskim.	Barwinek	Dukla
5.	Przełom Jasiołki	rezerwat leśny utworzony w 1976 r. na powierzchni 123,41 ha, obejmuje odcinek doliny Jasiołki na zachód od Daliowej oraz północny stok góry Ostrej. Chroni naturalne drzewostany o układzie piętrowym: na dnie doliny łęg olszy szarej, w niższych partiach zboczy – grąd, w wyższych – buczyna karpacka. Ma tu siedliska bocian czarny. Projektowane jest poszerzenie rezerwatu o południowe stoki Piotrusia. Poznanie rezerwatu umożliwi ścieżka edukacyjna.	Daliowa	Jaśliska
6.	Cisy w Nowej Wsi	rezerwat florystyczny o powierzchni 2,18 ha utworzony w 1957 r. na zachodnim stoku góry Cergowej. Naturalne stanowisko cisa pospolitego w zespole buczyny karpackiej. Jest tu obecnie około 45 okazów cisa.	Nowa Wieś	Dukla

		Najokazalszy ma wysokość 10 m i pierśnicę 18 cm.		
7.	Tysiąclecia	rezerwat leśny utworzony w 1963 r. na powierzchni 63,50 ha, na północnych stokach góry Cergowej. Naturalne lasy mieszane: w najniższych partiach olszynka karpacka, wyżej wielogatunkowy grąd (grab, lipa, dąb szypułkowy, trześnia i jesion), w części wschodniej jaworzyna górską (jawor z domieszką buka i wiązu górskiego). W warstwie krzewów ponad 100 okazów cisa pospolitego. Ozdobą flory są stanowiska rzadkich roślin, m.in. kłokoczki południowej, jęczynika zwyczajnego, czosnku niedźwiedziego, kruszczyka szerokolistnego.	Cergowa, Jasionka	Dukla
8.	Źródlika Jasiołki	największy pod względem powierzchni rezerwat w polskich Karpatach: 1585,01 ha. Ochronie podlega zwarty kompleks leśny, głównie bukowy z domieszką jodły. Dużym bogactwem cechuje się roślinność runa leśnego i zespołów łąkowych. Występuje tutaj około 350 gatunków roślin naczyniowych należących do 60 rodzin, w tym 40 gatunków podlegających ochronie. Lasy rezerwatu są ostoją bogatej fauny (m.in. niedźwiedź, wilk, ryś, żbik, borsuk, łoś). Z awiofauny występuje orlik krzykliwy, puszczyki, puchacz, bocian czarny, kruk.	Rudawka Jaśliska, Jasiel, Wisłok Wielki	Jaśliska, Komańcza
9.	Kamień nad Rzepedzią	rezerwat przyrody nieożywionej utworzony w 2014 r., obejmujący grzbiet i północne stoki pasma. Na powierzchni 91,24 ha chroni się wychodnie piaskowców przybyszowskich wraz z otaczającym je drzewostanem.	Rzepedź	Komańcza
10.	Przełom Osławy pod Duszatynem	rezerwat ten zajmuje powierzchnię 312,18 ha i został utworzony w 2000 r. Obejmuje przełomowy odcinek doliny rzecznej o malowniczym krajobrazie	Duszatyn	Komańcza

		oraz otaczający go drzewostan bukowo-jodłowy. Na uwagę zasługuje piękny meander Osławy pod Karnafłowym Łazem, zwany Łokieć.		
11.	Bukowica	rezerwat leśny (292,92 ha) utworzony w 1996 r. w południowo-zachodniej części pasma Bukowicy. Starodrzew bukowo-jodłowy, głównie buczyna karpacka, występująca w trzech podzespołach, typowym, suchym i wilgotnym. W dolinie potoku młaki i wysięki wodne.	Darów	Jaślicka
12.	Zwieźło	rezerwat przyrody nieożywionej, utworzony w 1957 r. o powierzchni 2,20 ha. Składa się on z dwóch części; każda obejmuje jezioro i przyległy las. Zbiorniki wodne powstały w obrębie języka osuwiskowego wielkiego zsuwu z 1907 r.	Duszatyn	Komańcza

Źródło: Opracowanie własne

Punkty widokowe - to specyficzne obiekty krajoznawcze. Głównym walorem takich punktów jest to, że dzięki swemu wyjątkowemu położeniu umożliwiają obserwację otaczającego krajobrazu, jego najciekawszych i charakterystycznych form.

Lp.	Obiekt	Położenie, widok	Miejscowość	Gmina
1.	Góra Trzech Krzyży	na zachód od Nowego Żmigrodu	Mytarz	Nowy Żmigród
2.	Buczniak	na szlaku zielonym z Mrukowej do Mytarza	Brzezowa	Nowy Żmigród
3.	Grzywacka Góra	na szlaku zielonym z Nowego Żmigrodu do Kątów i szlaku czerwonym z Kątów do Chyrowej	Kąty	Nowy Żmigród
4.	Wysokie	na szlaku zielonym z Krempnej do Ożennej, nad Żydowskim	Żydowskie	Krempna
5.	Franków (Patryja)	na północny zachód od Dukli. Wzgórze znane z tragicznych walk we wrześniu 1944 r. Widok na Beskid Dukielski	Teodorówka	Dukla
6.	Tokarnia (Magura)	najlepszy punkt widokowy w paśmie Bukowicy. W panoramie szczyty	Karlików	Bukowsko

		wschodniej części Beskidu Niskiego, zachodniej Bieszczadów i Tatry		
7.	Przymiarki	najlepszy punkt widokowy w obrębie tzw. Wzgórz Rymanowskich. W panoramie szczyty wschodniej części Beskidu Niskiego, zachodniej Bieszczadów i Tatry	Bałucianka	Rymanów
8.	Wierszgóra	punkt widokowy na kotlinę Jaślisk, współczesna droga krzyżowa z kaplicą na szczycie	Posada Jaśliska	Jaśliska
9.	Popowa Polana, Siwice	widokowy grzbiet między Szklarami a Zawadką Rymanowską, w panoramach szczyty Beskidu Dukielskiego, ale także Tatry	Kamionka	Dukla
10.	Wachalowski Wierch	znakomity punkt widokowy na zachodnią część Bieszczadów (Chryszczata, Sulita) oraz wschodnią część Beskidu Niskiego (pasmo graniczne i Bukowicy)	Czystohorb, Jawornik	Komańcza
11.	Kuty	w grzbiecie na wschód od Bukowska, w panoramie grzbiet Bukowicy i zachodnie szczyty Bieszczadów	Kamienne	Bukowsko
12.	Żurawka	w grzbiecie na wschód od Bukowska, w panoramie grzbiet Bukowicy i zachodnie szczyty Bieszczadów	Płonna, Wysoczany	Bukowsko, Komańcza
13.	Kiryndela Wierch	nad Kulaszmem, widok na dolinę Osławy ze szczytami we wschodniej części Beskidu Niskiego i zachodniej części Bieszczadów	Kulaszne	Komańcza
14.	Dział nad Kulaszmem	nad drogą Szczawne - Czaszyn, widok na dolinę Osławy ze szczytami we wschodniej części Beskidu Niskiego i zachodniej części Bieszczadów	Kulaszne	Komańcza
15.	Rzopedka (Rożynkania)	na północny zachód od Rzepedzi, widok na zachodnie szczyty Bieszczadów	Rzepedź	Komańcza
16.	Pohary	na szlaku niebieskim Sanok - Chryszczata, widok na szczyty zachodniej i środkowej części Bieszczadów	Kulaszne	Komańcza

17.	Suliła	na szlaku niebieskim Sanok - Chryszczata, widok na szczyty zachodniej i środkowej części Bieszczadów oraz wschodniej części Beskidu Niskiego	Turzańsk	Komańcza
18.	Polańska	Na Trasie Kurierskiej „Jaga - Kora”, widok na szczyty wschodniej części Beskidu Niskiego i zachodniej partii Bieszczadów	Polany Surowiczne	Jaśliska
19.	Kamarka	na południe od Jaślisk, widok na gniazdo Jawornika, Kamień nad Jaśliskami	Jaśliska	Jaśliska
20.	Bania Szklarska	na północ od Jaślisk, widok na grupę Piotrusia, Kamień nad Jaśliskami, Tatry	Szklary	Jaśliska
21.	Patria	na wschód od Odrzechowej, widok na Wzgórza Rymanowskie, pasmo Bukowicy i Pogórze Bukowskie	Odrzechowa	Zarszyn
22.	Patryja	na wschód od Nowotańca, widok na pasmo Bukowicy i Pogórze Bukowskie	Nowotaniec	Bukowsko
23.	Cergowa	Na południowy wschód od Dukli. Na szczycie znajduje się wysoka (21,7 m) wieża widokowa. W panoramie szczyty Beskidu Niskiego (Lackowa, Busow), Tatry, Góry Słańskie i zachodnia część Bieszczadów.	Cergowa	Dukla

WALORY ANTROPOGENICZNE

Muzea, izby pamięci, zbiory - tego typu obiekty na omawianym terenie dotyczą etnografii (łemkowszczyzny), historii lokalnej, przyrody lub postaci związanych z regionem.

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	muzeum	im. L. Karcińskiego. Ekspozycja historyczna i etnograficzna związana z okolicami Nowego Żmigrodu	Nowy Żmigród	Nowy Żmigród
2.	muzeum	Magurskiego Parku Narodowego w Ośrodku Edukacyjnym MPN. M. in. interesujący multimedialny spektakl prezentujący przyrodę w różnych porach roku	Krempna	Krempna

3.	izba muzealna	Muzeum Narciarstwa im. S. Barbasza. Jedna z największych w kraju kolekcji sprzętu narciarskiego	Cieklin	Dębowiec
4.	izba muzealna	w domu T. Kiełbasińskiego w przysiółku Kolonia, eksponaty łemkowskie i związane z walkami prowadzonymi w okolicy podczas II wojny światowej	Olchowiec	Dukła
5.	muzeum	Kultury Łemkowskiej, założone przez F. Gocza. Ekspozycja historyczno-etnograficzna	Zydranowa	Dukła
6.	izba regionalna	Regionalne Centrum Pamięci Kardynała Karola Wojtyły, pomnik i izba pamięci porucznika F. Geislera	Pastwiska	Zarszyn
7.	muzeum	Muzeum Historyczne przede wszystkim z eksponatami dotyczącymi historii miasta i bitwy dukielskiej	Dukła	Dukła
8.	izba regionalna	Centrum Dziedzictwa z atrakcyjną ekspozycją, ukazującą życie miejscowego chłopstwa,	Besko	Besko
9.	Galeria Rękodzieła Artystycznego	prezentuje prace lokalnych twórców, m.in. ozdoby i biżuteria z filcu	Zarszyn	Zarszyn
10.	izba regionalna	kolekcja ludowych strojów łemkowskich u pani Darii Boiwki	Komańcza	Komańcza
11.	izba regionalna	w budynku „Sokoła”, ekspozycja historyczna i etnograficzna	Rymanów	Rymanów

Źródło: Opracowanie własne

Obiekty sakralne: kościoły, cerkwie, synagogi, kaplice, kapliczki - mówią o historii osadnictwa i różnicowaniu religijnym ludności, tworzą nierozzerwalny element krajobrazu kulturowego. Geograficzne rozmieszczenie kościołów katolickich i cerkwi mówi o historii osadnictwa, a zwłaszcza o występowaniu dawnej granicy między żywiołem wołoskima polskim.

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	kościół katolicki	drewniana świątynia zbudowana w 1419 r., jedna z najstarszych w regionie	Osiek Jasielski	Osiek Jasielski

2.	kościół katolicki	drewniana świątynia zbudowana w 1760 r.,	Załęże	Osiek Jasielski
3.	kościół katolicki	murowana świątynia wzniesiona w latach 1897-1904 wg projektu arch. Jana Sas Zubrzyckiego.	Cieklin	Dębowiec
4.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. Św. Bartłomieja, wybudowana w latach 1838-48	Dębowiec	Dębowiec
5.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Piotra i Pawła z XVI w. Znajduje się tu sanktuarium ks. Władysława Findysza, księdza prześladowanego w czasach PRL	Nowy Żmigród	Nowy Żmigród
6.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Katarzyny, zbudowana w 1500 r. Interesujące gotyckie prezbiterium	Stary Żmigród	Nowy Żmigród
7.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Mikołaja, zbudowana w 1511 r.	Łężyny	Osiek Jasielski
8.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Klemensa, zbudowana w 1911 r. Sanktuarium Matki Bożej Królowej Gór	Skalnik	Nowy Żmigród
9.	kościół katolicki	Sanktuarium MB Saletyńskiej, druga na świecie bazylika Najświętszej Maryi Panny z La Salette	Dębowiec	Dębowiec
10.	kaplica	Pod Trzema Kopcami z posągami Matki Bożej, z miejscem związane są liczne podania, w pobliżu cudowne źródło	Mrukowa	Osiek Jasielski
11.	kościół katolicki	świątynia murowana pw. św. Jana z Dukli, odbudowana po II wojnie światowej	Huta Polańska	Krempna
12.	kapliczki	kapliczki w górnej, obecnie nieistniejącej części wsi, pod lasem Jawornik	Wola Sękowa	Bukowsko
13.	kapliczki	po wschodniej stronie miejscowości, zespół kamiennych kapliczek, zgrupowanych przy tzw. Wisłockiej Drodze	Posada Górna	Rymanów
14.	droga krzyżowa	na Kalwarię (415 m) nad południe od Rymanowa. W latach siedemdziesiątych XIX w. Anna i Stanisław Potoccy ufundowali na jej szczyt Drogę Krzyżową, bardzo dobry punkt widokowy na miasto i okolicę	Rymanów	Rymanów
15.	kaplica	w bocznej dolinie potoku Świętokrzyskiego miejsce kultu z kaplicą zbudowaną w 1868 r. Za potokiem studzienka z wodą, która	Klimkówka	Rymanów

		ma opinię cudownej. W dniu 3 maja odbywa się tu uroczysty odpust.		
16.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z 1755 r., obok klasycystyczna dzwonnica z 1841 r.	Besko	Besko
17.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Michała Archanioła z 1752 r. Wewnątrz późnobarokowe ołtarze. W ołtarzu głównym XVI w. obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem	Wietrzno	Dukla
18.	kościół katolicki	murowany kościół pw. Wniebowzięcia NMP 1756 r.	Jasionka	Dukla
19.	kościół katolicki	murowana, neogotycka świątynia pw. św. Stanisława z 1921 r., projektu J. Sas-Zubrzyckiego. Obok pomnik 38 mieszkańców wsi rozstrzelanych przez hitlerowców 24 lipca 1944 r..	Lubatowa	Iwonicz Zdrój
20.	kościół katolicki	murowany kościół neogotycki z 1900 r. z częściowo barokowym wystrojem wnętrza (prawy boczny ołtarz z 1730 r.).	Równe	Dukla
21.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Michała Archanioła z 1752 r. Wewnątrz późnobarokowe ołtarze.	Wietrzno	Dukla
22.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Iwona z 1895 r. o konstrukcji szkieletowej	Iwonicz Zdrój	Iwonicz Zdrój
23.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Wszystkich Świętych z 1464 r. Wewnątrz polichromia braci Bogdańskich z Jaślick	Iwonicz	Iwonicz Zdrój
24.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Wawrzyńca z lat 1779-81. Wewnątrz XIX-wieczny ołtarz A. Aszklara.	Rymanów	Rymanów
25.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej z lat 1724-32, rozbudowany w 1912 r. W ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Jaślickiej	Jaślicka	Jaślicka
26.	kapliczki	najstarsza, nazywana na Kurhanie, z 1659 r., ponadto „U Murdzyków”, „Na Bożej Męce”, „Na Łamańcach”	Jaślicka	Jaślicka
27.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. św. Michała Archanioła z 1854 r., wewnątrz cenny, gotycki obraz Wizji św. Jana	Klimkówka	Rymanów

28.	kaplica	sanktuarium Znalezienia Świętego Krzyża z 1868 r. W pobliżu studzienka z cudowną wodą. Uroczysty odpust odbywa się 3 maja	Klimkówka	Rymanów
29.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Stanisław, zbudowana w latach 1888-1926 r. Obiekt wykonano wg projektu Stanisław Eljasza Radzikowskiego	Rymanów Zdrój	Rymanów
30.	kaplica	murowana kaplica u podnóża Szczycisk, istniała już w drugiej połowie XIX w. Obok źródło z wodą, która uchodziła dawniej za cudowną	Balnica	Komańcza
31.	klasztor	sióstr nazaretanek p.w. św. Teresy od Dzieciątka Jezus, drewniany, zbudowany w 1929 r. W okresie od 29 września 1955 do 28 września 1956 r. był tu internowany kard. Stefan Wyszyński, któremu poświęcona jest izba pamiątek.	Komańcza Letnisko	Komańcza
32.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. narodzenia Najświętszej Marii Panny z 1754 r. W ostatnich latach gruntownie odnowiony	Królik Polski	Rymanów
33.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. Krzyża Świętego z lat 1882-86 z ciekawym wyposażeniem wnętrza	Bukowsko	Bukowsko
34.	kościół katolicki	drewniana świątynia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XVII w.	Jaćmierz	Zarszyn
35.	kaplica grobowa	murowana z 1827 r. rodzin Ostaszewskich i Grotowskich	Jaćmierz	Zarszyn
36.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Marcina i Matki Boskiej Szkaplerznej z drugiej połowy XIX w. Budynek imponuje rozmiarami: 32 m długości, 20 m szerokości i 33 m wysokości	Zarszyn	Zarszyn
37.	kościół katolicki	murowana świątynia pw. św. Mikołaja z drugiej ćwierci XVIII w., późnobarokowy	Nowotaniec	Bukowsko
38.	cerkiew	Świątynia pw. św. Michała Archanioła zbudowana pod koniec XVIII stulecia	Pielgrzymka	Osiek Jasielski
39.	cerkiew	murowana cerkiew pw. św. Dymitra, zbudowana w 1790 r. (obecnie kościół parafialny)	Desznica	Nowy Żmigród

40.	cerkiew	drewniana świątynia pw. św. Kosmy i Damian z XVII w., jedna z najładniejszych na Łemkowszczyźnie	Krempna	Krempna
41.	cerkiew	drewniana świątynia pw. św. Kosmy i Damian z początku XVIII w., jedna z najładniejszych na Łemkowszczyźnie	Kotań	Krempna
42.	cerkiew	drewniana świątynia pw. św. M. Archanioła z 1762 r. (obecnie kościół katolicki)	Świątkowa Mała	Krempna
43.	cerkiew	drewniana świątynia pw. św. M. Archanioła z 1757 r. (obecnie kościół katolicki)	Świątkowa Wielka	Krempna
44.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Jana Złotoustego z lat 1905-1910. Obiekt o niespotykanej bryle. Obecnie użytkowana przez katolików obu obrządków.	Polany	Krempna
45.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Paraskiewii z 1796 r. W wyposażeniu świątyni zachowały się dawne ikony (obecnie kościół katolicki)	Myscowa	Krempna
46.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka pw. Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja wybudowana w 1932 r.	Olchowiec	Dukla
47.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka pw. Opieki Matki Boskiej (pokrow). Posiada murowane prezbiterium z początku XVIII w. oraz drewniane: nawę i babiniec. Obecnie kościół katolicki	Olchowiec	Dukla
48.	cerkiew	murowana świątynia greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzicy z 1787 r.	Tylawa	Dukla
49.	cerkiew	murowana świątynia greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzicy z II połowy XVII w.	Trzciana	Dukla
50.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzicy z 1855 r.	Zawadka Rymanowska	Dukla
51.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka z 1933 r. o cechach tzw. ukraińskiego stylu narodowego	Daliowa	Jańsiska
52.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka p.w. św. Dymitra z 1868 r. Obecnie służy jako kościół katolicki	Radoszyce	Komańcza
53.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka p.w. św. Onufrego, wybudowana w latach	Wisłok Wielki	Komańcza

		1850-54. Obecnie służy jako kościół katolicki		
54.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. Narodzenia Bogurodzicy z 1874 r.	Sieniawa	Rymanów
55.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy z 1863 lub 1869 r. Ozdobą cerkwi jest piękna polichromia wykonana przez P. Bogdańskiego	Wróblík Królewski	Rymanów
56.	cerkiew	murowana świątynia p.w. Wniebowzięcia Matki Boskiej, zbudowana w latach 1882 - 1888. Cerkiew zbudowana na planie krzyża greckiego, wpisanego w kwadrat nawy. W części centralnej posiada jedną dużą kopułę, cztery mniejsze wznoszą się na narożnikach nawy.	Wróblík Szlachecki	Rymanów
57.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. Wniebowzięcia Bogurodzicy z XVII w., jedna z najstarszych na łemkowszczyźnie. Gruntownie odnowiona (2013 r.)	Bałucianka	Rymanów
58.	cerkiew	murowana świątynia p.w. Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja, zbudowana w 1843 r. Obecnie (2021 r.) trwają prace remontowe	Królik Wołoski	Rymanów
59.	cerkiew	murowana świątynia p.w. św. Mikołaja, zbudowana w 1812 r. Wewnątrz odnowiony ikonostas.	Wola Niżna	Jaśliska
60.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. Orędownictwa Matki Boskiej (ukr. Pokrow). Pierwotny budynek pochodził z 1802 r. Był drewniany, o konstrukcji zrębowej, trójdzielny, orientowany. 13 września 2006 r. świątynia doszczętnie spłonęła wraz z wyposażeniem. Odbudowano ją w dawnym kształcie i uroczystie poświęcono 13 października 2010 r. Zachowała się stojąca obok bramka-dzwonnica, pochodząca z 1834 r.	Komańcza	Komańcza
61.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. Orędownictwa Matki Boskiej (ukr. Pokrow), wybudowana w latach 1986-88 w narodowym stylu ukraińskim, na planie krzyża greckiego. Górna część świątyni stanowi	Komańcza	Komańcza

		rekonstrukcję drewnianej cerkwi przeniesionej z Dudyniec koło Sanoka		
62.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka p.w. św. Mikołaja, wybudowana w 1824 r., o konstrukcji zrębowej, trójdzielna, orientowana	Rzepedź	Komańcza
63.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Mikołaja, zbudowana w 1806 r. We wnętrzu ikonostas z początku XIX w.	Smolnik	Komańcza
64.	cerkiew	drewniana świątynia greckokatolicka z 1882 lub 1888 r., wewnątrz niekompletny ikonostas z lat budowy świątyni	Szczawne	Komańcza
65.	cerkiew	drewniana świątynia p.w. św. Michała Archanioła z 1803 r. Budynek jest w typie wschodniołemkowskim (osławskim). Jest to jedyna cerkiew na łemkowszczyźnie z pięcioma wieżyczkami. Na osi świątyni drewniana dzwonnica z 1817 r., podobno najwyższa w polskich i słowackich Karpatach. 21 czerwca 2013 r. świątynia została wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO.	Turzańsk	Komańcza
66.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Jana Chrzciciela z 1813 r.	Odrzechowa	Zarszyn
67.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Jana Ewangelisty z 1805 r.	Pielnia	Zarszyn
68.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Piotra i Pawła z 1848 r., opuszczona, w ruinie	Nagórzany	Bukowsko
69.	cerkiew	murowana świątynia pw. św. Piotra i Pawła z 1826 r.	Wolica	Bukowsko
70.	synagoga	murowana świątynia wzmiankowana już w 1712 r. W 2005 r. przekazana Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, odbudowana. Obecnie służy celom sakralnym.	Rymanów	Rymanów
71.	synagoga	ruiny świątyni wzniesionej w 1758 r. Zachowane mury do wysokości dachu	Dukla	Dukla

Źródło: Opracowanie własne

Zabytki architektury i budownictwa, zespoły miejskie, grodziska - tworzą zróżnicowaną grupę obiektów zarówno pod względem tematycznym, jak i wiekowym. W różny sposób opowiadają o przeszłości i teraźniejszości regionu.

Tabela 15 Zabytki architektury i budownictwa, zespoły miejskie, grodziska na obszarze partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	dwór	rodziny Balów z przełomu XIX-XX w	Samokłęski	Osiek Jasielski
2.	most	kamienny mostek koło cerkwi, unikatowy na łemkowszczyźnie, zabytek architektury	Olchowiec	Dukla
3.	chyże	chałupy łemkowskie: koło cerkwi i w przysiółku Kolonia	Olchowiec	Dukla
4.	zapora	zapora wodna na Wiśtoku o wysokości 38 m i jezioro o powierzchni 1,3 km ²	Sieniawa	Rymanów
5.	zabudowa uzdrowisko wa	pijalnia wód mineralnych z 1885 r., zabytkowe sanatora i pensjonaty	Rymanów Zdrój	Rymanów
6.	zabudowa uzdrowisko wa	jeden z najstarszych karpaccich źródeł, w centrum uzdrowiska grupa 22 zabytkowych budynków z XIX i początku XX w., m.in. Dom Zdrojowy (1859-61), willa „Bazar” (1875-80), łaźienki Mineralne (1669-75), Stary Pałac z 1837 r. i „Biały Orzeł” (1912) w stylu szwajcarskim	Iwonicz Zdrój	Iwonicz Zdrój
7.	zabudowa małomiasteczkowa	zachowany miejski układ urbanistyczny, z fragmentem małomiasteczkowej zabudowy drewnianej, zarys murów miejskich z XVI w., kapliczki przydrożne – najstarsza „Na Kurhanie” z 1659 r.	Jaśliska	Jaśliska
8.	zabudowa małomiasteczkowa	zachowany miejski układ urbanistyczny, barokowy kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca zbudowany w latach 1779-81, murowana synagoga wzmiankowana już w 1712 r.,	Rymanów	Rymanów
9.	zabudowa małomiasteczkowa	zabudowa rynku z ratuszem, barokowy kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny z 1765 r. - niezwykle wystrój wnętrza w stylu saskiego rokoka. Późnobarokowy zespół pałacu Mniszchów: budynek główny i dwie oficyny, na tyłach pałacu park francuski	Dukla	Dukla

		z 1765 r. Kościół i klasztor bernardynów, który powstał w latach 1761-1764		
10.	most	kamienny most na Iwonce, wzniesiony w 1782 r. J. Ossolińskiego	Iwonicz	Iwonicz Zdrój
11.	zbór	dawny zbór ariański wzniesiony w 1599 r. przez J. Sienieńskiego, w XVIII w. przebudowany na spichlerz	Iwonicz	Iwonicz Zdrój
12.	pałac	Załuskich z 1883 r., eklektyczny, obecnie własność Uniwersytetu Rzeszowskiego	Iwonicz	Iwonicz Zdrój
13.	dzwonnica	odrestaurowana dzwonnica parawanowa (przepruta trzema arkadami) zwieńczona dwoma daszkami	Płonna	Bukowsko
14.	dzwonnica	murowana dzwonnica na planie ośmiokąta z początku XX w.	Kulaszne	Komańcza
15.	tunel	pod Przełęczą Łupkowską o długości 642 m, na trasie pierwszej kolei łączącej Galicję z Węgrami, wybudowany w 1874 r.	Łupków	Komańcza
16.	ślądu obozu warownego	na południowy wschód od Łupkowa, w pobliżu słupa granicznego 1/85 zachowały się ślady wałów obronnych obozu warownego stacjonujących tu w latach 1768-1770 konfederatów barskich.	Łupków	Komańcza
17.	dzwonnica	murowana dzwonnica z 1730 r., dwukondygnacyjna, w odbudowie (2021 r.), jedyny zachowany obiekt z dawnej zabudowy wiejskiej	Polany Surowiczne	Jaśliśka
18.	dwór	murowany, eklektyczny dwór z połowy XIX w., zbudowany przez F. Laskowskiego	Bażanówka	Zarszyn
19.	kapliczki	murowane, przydrożne z XVIII i pierwszej połowy XX w.	Długie	Zarszyn
20.	zabudowa małomiasteczkowa	drewniane, mieszczkańskie domy wokół rynku	Jaćmierz	Zarszyn
21.	dwór	murowany, zbudowany ok. 1900 r., rodziny Gniewoszków	Nowosielce	Zarszyn
22.	dzwonnica	murowana, z drugiej połowy XIX w., stoi na cerkiewnym wzgórku	Wola Sękowa	Bukowsko
23.	Walik	grodzisko, VIII-X w.	Brzezowa	Nowy Żmigród
24.	Grodzisko	grodzisko, VIII-X w.	Wietrzno	Dukla

Źródło: Opracowanie własne

Cmentarze - wiele mówią o przeszłości regionu, o jego zróżnicowaniu religijnym, ale też o ciężkich walkach w okresach I i II wojny światowej. Szczególną rolę w krajobrazie Beskidu Niskiego odgrywiają nekropolie z Wielkiej Wojny. Większość z nich powstała na pobożowiskach bitwy gorlickiej 1915 r. W miasteczkach zachowały się cmentarze izraelskie.

Tabela 16 Cmentarze wojenne na obszarze partnerstwa

Lp.	Obiekt	Opis obiektu	Miejscowość	Gmina
1.	cmentarz wojenny	nr 11, założony na planie dwóch okręgów nieco na siebie nachodzących o średnicach 22 i 14 metrów	Wola Cieklińska	Dębowiec
2.	cmentarz wojenny	nr 8, projektu D. Jurkowicza. Spoczywa tu 216 żołnierzy rosyjskich, austriackich i niemieckich.	Nowy Żmigród	Nowy Żmigród
3.	cmentarz wojenny	nr 9, projektu D. Jurkowicza	Łysa Góra	Nowy Żmigród
4.	cmentarz wojenny	nr 7, projektu D. Jurkowicza	Desznica	Nowy Żmigród
5.	cmentarz żydowski	Jeden z większych w regionie, około 250 nagrobków.	Nowy Żmigród	Nowy Żmigród

Źródło: Opracowanie własne

3.2. Bariery, problemy, deficyty obszaru partnerstwa

Bariery, problemy, deficyty to negatywne zjawiska, czynniki czy też niewykorzystane potencjały, które uniemożliwiają lub utrudniają realizację kierunków i celów rozwojowych, którymi chcą podążać gminy z obszaru partnerstwa.

W celu zdefiniowania kluczowych problemów w partnerstwie został zastosowany związek przyczynowo-skutkowy w układzie:

przyczyna - problem niższego rzędu - główny problem - skutek

Problemy kluczowe (główne) zostały zaprezentowane w grupach tożsamyh rodzajowo obejmujących tabele w wymiarach:

- społecznym,
- gospodarczy,
- środowiskowo-przestrzenny,
- finansowy,
- instytucjonalny.

WYMIAR GOSPODARCZY

PROBLEM: NIEDOSTATECZNY POZIOM DOSTĘPNOŚCI ATRAKCJI TURYSTYCZNYCH

Oczekiwane skutki	Rozwój niezrównoważony, incydentalny, korzyści ograniczone do grupy mieszkańców	Duże uzależnienie procesów rozwojowych od napływu środków zewnętrznych	Brak wizji i spójnej koncepcji rozwoju	Zniechęcenie sporej części mieszkańców i atmosfera ciągłego narzekania.	Nieoptymalne wykorzystanie lokalnych zasobów	Oczekiwanie na pomoc publiczną i wsparcie zewnętrznych instytucji
Problem główny	<i>Niedostateczny poziom dostępności atrakcji turystycznych</i>					
Problem niższego rzędu	Niedostateczna liczba turystów przekładająca się na niską opłacalność działalności komercyjnej w branży turystycznej – opłacalność inwestycji uzależniona od możliwości pozyskania dofinansowań.		Niski poziom inicjatywy i pomysłów na lokalny rozwój społeczno-gospodarczy w branży turystycznej.		Rozporozszona oferta produktów (usług) turystycznych (brak zintegrowanych pakietów)	Niska jakość i ilość niekomercyjnej infrastruktury
Przyczyny	Zbyt mała intensywność dofinansowań na obszarze ZAT	Niekorzystne warunki finansowania poprzez zbyt duże wymogi w stosunku do możliwości wykorzystywania zaliczkowania, kredytów i pożyczek.	Niskie dochody z działalności turystycznej i okołoturystycznej.	Ryzykowność inwestycji – duże prawdopodobieństwo niezwrócenia się inwestycji na przestrzeni kilkunastu lat.	Brak współdziałania lub współdziałanie jest zbyt słabe.	Zbyt mała intensywność dostępnych dofinansowań dla instytucji na obszarze ZAT – brak finansowań dedykowanych

WYMIAR GOSPODARCZY

PROBLEM: MAŁA ILOŚĆ PRZEDSIĘBIORSTW

Przewidywane skutki	Zbyt duża i bezwarunkowa pomoc Państwa dla osób bezrobotnych	Rezygnacja z prowadzenia działalności przy małym dochodowym branżach w danym terenie wobec pracy jedynie na daniny publiczne	Nieopłacalność prowadzenia firmy				Mały potencjał indywidualnych przedsiębiorców
Problem główny	<i>Mała ilość przedsiębiorstw</i>						
Problem niższego rzędu	Niska samowystarczalność obszaru ZAT (korzystanie z usług w innych obszarach)		Mała rentowność firm			Niechęć do zrzeczania się	
Przyczyny	Wysokie oczekiwania finansowe pracowników	Zbyt duże koszty prowadzenia działalności (ZUS, podatki) przy niskim popycie	Duża ilość „fachowców” działających w szarej strefie	Umiarkowane i słabe możliwości wynajęcia atrakcyjnych lokali użytkowych	Brak ulg w opłatach, wysokie koszty podatku od powierzchni działalności gospodarczej i udogodnień dla przedsiębiorców np. uzbrojenie terenów inwestycyjnych	Brak osób chętnych do pracy	Niepewność rzetelnej współpracy i właściwego zarządzania grupą przedsiębiorstw

WYMIAR GOSPODARCZY

PROBLEM: ZANIKAJĄCE GOSPODARSTWA ROLNE

Przewidywane skutki	Import produktów i towarów z innych regionów i krajów	Likwidacja rodzimej produkcji					
Problem główny	<i>Zanikające gospodarstwa rolne</i>						
Problem niższego rzędu	Znikoma liczba produktów lokalnych	Niestabilny rynek produktów rolnych	Mała liczba osób zainteresowanych produkcją rolną			Mało urodzajne gleby	
Przyczyny	Przekonanie o nieopłacalności produkcji	Zanikająca wiedza o wytwarzaniu produktów	Duża konkurencja związana z importem produktów zagranicznych	Stereotyp tkwiący w świadomości głównie młodych osób o wyglądzie gospodarstwa rolnego (dawne gospodarstwa indywidualne)	Niestabilny dochód	Niski prestiż pracy w gospodarstwie rolnym	Niesprzyjający klimat w obszarach górskich

WYMIAR ŚRODOWISKOWO – PRZESTRZENNY

PROBLEM: ZNIKOME WYKORZYSTANIE ZASOBÓW NATURALNYCH

(PARKI, REZERWATY, OBSZARY NATURA 2000)

Oczekiwane skutki	Rozwój Bieszczadów i wchłonięcie Beskidu Niskiego jako obszaru tożsamego z Bieszczadami	Lokowanie środków dotacyjnych w inne regiony	Brak atrakcji turystycznych zwiększających ruch turystyczny w najciekawszych lokalizacjach (np. wież widokowych/obserwacyjnych)	Rezygnacja z inwestycji w sytuacji długoletniego oczekiwania na zmianę MPZP oraz z powodu niepewności czy inwestycja będzie możliwa w danej lokalizacji	Rezygnacja z pobytu lub jego ograniczenie na obszarze ZAT	Znudzony turysta szybko opuszcza teren ZAT
Problem główny	<i>Znikome wykorzystanie zasobów naturalnych (parki, rezerwaty, obszary naturalne 2000)</i>					
Problem niższego rzędu	Niedostateczna promocja marki Beskidu Niskiego		Znaczne ograniczenia tworzenia infrastruktury na obszarach chronionych		Niewystarczająca ilość ścieżek rowerowych i edukacyjnych stanowiących łączniki pomiędzy istniejącymi szlakami	Brak ogólnodostępnej oferty turystyki kwalifikowanej dla całego obszaru ZAT
Przyczyny	Przytłoczenie regionu Beskidu Niskiego przez Bieszczady	Brak oferty wspólnej regionu ZAT i Beskidu Niskiego, a tym samym brak indywidualnego kojarzenia przez turystę obszaru ZAT	Zbyt restrykcyjne interpretowanie przepisów prawa przez instytucje ochrony przyrody bez poszanowania konieczności koegzystencji przyrody i człowieka	Zbyt czasochłonne (po kilka lat) procedury zmiany MPZP	Brak odpowiedniego udostępnienia lasów i zły stan dróg i ścieżek	Małe zainteresowanie interesariuszy ofertami wspólnymi

WYMIAR ŚRODOWISKOWO – PRZESTRZENNY

PROBLEM: TERENY POD ZABUDOWĘ

Przewidywane skutki	Stagnacja w rozwoju gospodarczym	Brak konkurencyjności na rynku usług ze strony nowo powstałych przedsiębiorstw	Znikomy ruch obrotu nieruchomościami	Znikomy ruch inwestycyjny zarówno komercyjny jak i niekomercyjny, mała atrakcyjność terenu.		
Problem główny	<i>Tereny pod zabudowę</i>					
Problem niższego rzędu	Wysokie ceny działek budowlanych			Migracja ludności w poszukiwaniu nieruchomości pod zabudowę mieszkaniową i usługową		Znaczne ograniczenia tworzenia infrastruktury na obszarach chronionych
Przyczyny	Wysokie koszty uzbrojenia terenu	Niekorzystne przepisy prawa o zagospodarowaniu przestrzennym w tym bardzo długi czas oczekiwania na zmianę zapisów MPZP	Mała liczba działek pod zabudowę – brak konkurencyjnych ofert sprzedaży nieruchomości	Niekorzystne przepisy prawa o zagospodarowaniu przestrzennym w tym bardzo długi czas oczekiwania na zmianę zapisów MPZP	Mała liczba działek pod zabudowę – brak konkurencyjnych ofert sprzedaży nieruchomości	Zbyt restrykcyjne interpretowanie przepisów prawa przez instytucje ochrony przyrody bez poszanowania konieczności koegzystencji przyrody i człowieka

WYMIAR SPOŁECZNY

PROBLEM: NIEKORZYSTNE SALDO MIGRACJI Z TERENU ZAT

Oczekiwane skutki	Brak potencjału osobowego na obszarze ZAT	Zmniejszanie się dochodów własnych gmin na obszarze ZAT	Nie opłacalność prowadzenia działalności	Długi czas przemieszczania się	Wyjazdy w poszukiwaniu lepiej płatnej pracy	Osiedlanie się w pobliżu skupisk zakładów pracy
Problem główny	<i>Niekorzystne saldo migracji z terenu ZAT</i>					
Problem niższego rzędu	Brak wystarczającej ilości mieszkań i terenów pod zabudowę		Słaba dostępność do szerszego zakresu usług		Niskie zarobki	Znikoma ilość zakładów pracy
Przyczyny	Długotrwała procedura zmiany MPZP	Znikoma liczba mieszkań gminnych	Mała liczba osób zamieszkujących ten teren oraz niewielka gęstość zaludnienia	Niekomfortowy dojazd do większych miast – brak drogi szybkiego ruchu	Mały ruch gospodarczy	Mała opłacalność prowadzenia zakładów oraz ograniczenia tworzenia dużych zakładów w MPZP

WYMIAR SPOŁECZNY

PROBLEM: SŁABA INTEGRACJA ŚRODOWISKA PRZEDSIĘBIORCÓW I ZAMYKANIE SIĘ NA INICJATYWY SPOŁECZNE

Przewidywane skutki	Pogłębiający się rozdźwięk pomiędzy społecznikami a przedsiębiorcami	Izolacja środowisk	Brak koordynacji podobnych inicjatyw społecznych	Budowanie błędnego obrazu przedsiębiorcy jako człowieka nastawionego wyłącznie na maksymalizację zysku	
Problem główny	<i>Słaba integracja środowiska przedsiębiorców i zamykanie się na inicjatywy społeczne</i>				
Problem niższego rzędu	Brak finansowania inicjatyw społecznych przez miejscowy biznes		Nierozumienie się środowisk przedsiębiorców i społeczników	Brak autorytetów w inicjatywach lokalnych	
Przyczyny	Brak korzyści dla firm	Negatywne postrzeganie ludzi bogatych	Brak nawyków i autorytetów przedsiębiorców społeczników	Zawężanie roli przedsiębiorcy tylko do sponsora działań	Mała chęć działania grupowego zarówno u społeczników jak i przedsiębiorców

WYMIAR SPOŁECZNY

PROBLEM: MENTALNOŚĆ SPOŁECZEŃTWA

Przewidywane skutki	Wyniszczenie się i obojętność społeczna	Zwiększenie się liczby osób niezdolnych do pracy	Brak osób do prac fizycznych	Wysokie opłaty publiczne od przedsiębiorców i osób pracujących na rzecz osób korzystających z pomocy społecznej		
Problem główny	<i>Mentalność społeczeństwa</i>					
Problem niższego rzędu	Aprobata społeczeństwa do niezdrowego stylu życia		Pogarda dla pracy fizycznej	Niechęć do jakiegokolwiek pracy		
Przyczyny	Brak reakcji społecznej na negatywne postawy i zachowania (alkoholizm, narkotyki, cyberuzależnienie, przemoc)	Brak zainteresowania zdrowiem drugiego człowieka	Negatywny stereotyp osoby pracującej fizycznie jako osoby o niższym statusie społecznym	Materialna i finansowa pomoc Państwa dla osób korzystających z pomocy społecznej bez jakichkolwiek zobowiązań – np. odpracowania publicznego otrzymanej pomocy wg. stawek najniższej pracy za godzinę.	Zbyt wysokie wymagania finansowe względem pracodawcy	Uzależnienia

WYMIAR SPOŁECZNY

PROBLEM: MAŁA AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA OBYWATELI

Przewidywane skutki	Niska partycypacja społeczna w zarządzaniu	Kontestowanie decyzji władz	Brak zadowolenia i identyfikacji z osiągniętych sukcesów	Dewastacja przestrzeni wspólnej		Zanikanie działalności społecznych	
Problem główny	<i>Mała aktywność społeczna obywateli</i>						
Problem niższego rzędu	Mała dbałość o mienie wspólne		Zaśmiecanie przestrzeni	Anonimowość i izolacja		Brak odpowiedzialności za gminę	Małe zainteresowanie włączania się w inicjatywy społeczne
Przyczyny	Brak wiary w sprawczość	Złe doświadczenia osób starszych z poprzedniego systemu	Niska ocena osób zajmujących się polityką i sprawami społecznymi	Konformizm i „niewychylenie się”	Brak poszanowania do mienia wspólnego	Dbłość wyłącznie o mienie własne wywodzące się z doświadczenia wcześniejszych pokoleń	Zanikanie postaw pro społecznych i brak prestiżu dla osób angażujących się społecznie

WYMIAR SPOŁECZNY

PROBLEM: STAŻĄCE SIĘ SPOŁECZEŃSTWO

Przewidywane skutki	Ograniczona liczba miejsc			Współfinansowanie pobytu osób starszych w placówkach opiekuńczych	Brak możliwości podjęcia pracy przez domownika opiekującego się osobą starszą
Problem główny	Starzejące się społeczeństwo				
Problem niższego rzędu	Znikoma liczba placówek opiekuńczych			Niskie dochody osób starszych	Konieczność opieki nad osobami starszymi w domu
Przyczyny	Wysokie koszty inwestycji	Brak dofinansowania na utworzenie placówek dla firm	Wysokie koszty utrzymania obiektu i długi okres zwrotu nakładów inwestycyjnych	Większość obecnych emerytów pobiera świadczenia z tytułu pracy na roli, które są bardzo niskie	Brak możliwości umieszczenia osoby starszej w placówce opiekuńczej

WYMIAR INSTYTUCJONALNY

PROBLEM: NISKA ELEKTRONIZACJA USŁUG DLA MIESZKAŃCÓW OBSŁUGIWANYCH PRZEZ URZĘDU

Przewidywane skutki	Opóźnienia w załatwianiu spraw urzędowych	Mniejsze zaufanie społeczeństwa z powodu błędów systemowych	Zwiększone nakłady na dostosowanie w sprzęt do świadczenia e-usług	Budowanie błędnego obrazu urzędnika jako opieszałego i niekompetentnego w wykonywaniu swoich obowiązków	
Problem główny	<i>Niska elektronizacja usług dla mieszkańców obsługiwanych przez urzędy</i>				
Problem niższego rzędu	Niski poziom motywacji do wdrażania nowych rozwiązań informatycznych		Niewystarczające środki finansowe na wyposażenie w sprzęt do e-usług	Brak odpowiedniej wiedzy o możliwości świadczenia usług publicznych przez internet	Skomplikowana i długotrwała procedura wdrażania oraz zakupywania nowych regulacji w tym PZP
Przyczyny	Niewystarczająca wiedza użytkowników w zakresie wykorzystania narzędzi teleinformatycznych	Brak doświadczenia we wdrażaniu systemów informatycznych	Obawa przed wdrożeniem i wykorzystaniem nowych rozwiązań teleinformatycznych	Ograniczone środki finansowe na zakup nowoczesnego sprzętu i oprogramowania	Słaba dynamika rozwoju portali administracji publicznej

WYMIAR INSTYTUCJONALNY

PROBLEM: NISKI POZIOM INNOWACYJNOŚCI

Przewidywane skutki	Oslabienie możliwości inwestycyjnych	Wykluczenie cyfrowe mieszkańców	Stagnacja w rozwoju infrastruktury	Spadek atrakcyjności terenu
Problem główny	<i>Niski poziom innowacyjności</i>			
Problem niższego rzędu	Niewystarczająca infrastruktura ICT na terenie partnerstwa		Niska elektronizacja usług dla mieszkańców obsługiwanych przez urzędy	
Przyczyny	Brak wkładu własnego JST do skorzystania ze środków zewnętrznych		Brak środków własnych na zadania inwestycyjne	
	Niejasne procedury oceny wniosków na dofinansowanie zadań inwestycyjnych		Niskie zainteresowanie mieszkańców, w zakresie świadczenia usług elektronicznych	
	Małe zainteresowanie dużych firm realizowaniem inwestycji ICT		Przestarzały sprzęt w urzędach	

WYMIAR FINANSOWY

PROBLEM: NIEDOSTATECZNE FINANSE GMIN

Przewidywane skutki	Oslabienie możliwości inwestycyjnych	Stagnacja w rozwoju infrastruktury	Brak możliwości finansowania dużych inwestycji w sytuacji konieczności realizacji zadania przy wykorzystaniu dotacji na zasadach refundacji poniesionych kosztów	Brak możliwości finansowania zadań przy przejściowym braku środków na rachunku bankowym gminy	Ograniczone możliwości inwestycyjne
Problem główny	<i>Niedostateczne finanse gmin</i>				
Problem niższego rzędu	Brak wkładu własnego do skorzystania ze środków zewnętrznych		Wskaźniki finansowe (relacja pomiędzy wydatkami bieżącymi i inwestycyjnymi) które ograniczają możliwości kredytowe	Brak możliwości kredytowania wydatków bieżących	Zbyt mała ilość przedsiębiorstw
Przyczyny	Zbyt duże wydatki na oświatę i opiekę społeczną ze środków własnych gmin	Ciągłe zwiększanie zadań i obowiązków gmin przez ustawodawcę bez zabezpieczenia środków finansowych na ich realizację	Przepisy prawne		Ograniczenia wynikające z form ochrony przyrody (przeważnie zakaz budowy dużych obiektów) Brak ulg w opłatach i udogodnień dla przedsiębiorców np. uzbrojenie terenów inwestycyjnych

3.3. Determinanty potrzeb rozwojowych obszaru partnerstwa

Rozważania dotyczące wyzwań Partnerstwa czy też - posługując się językiem technicznym - rozpatrywania drzewa wyzwań (w następstwie przyczynowo-skutkowym do drzewa problemów) wymagają komentarza wstępnego, jednak odnoszącego się konkretnie do obszaru i mieszkańców Partnerstwa Zagłębie Ambitnej Turystyki, w szerszym kontekście migracji i zasobu miejsc pracy w ogóle.

Wiadomo, że od lat 70-tych ubiegłego wieku pojęcia takie jak kapitalizm menedżerski oraz drenaż mózgow na stałe weszły do kanonu dysput ekonomiczno-społecznych. W efekcie zachodzących procesów społecznych w obrębie kapitalistycznego ładu, czy też w ogóle szerzej - ładu światowego - opisanego tzw. Porozumieniem z Bretton Woods, pojawiło się zapotrzebowanie na najtęższe głowy w centralach firm, banków i również państw. Wcześniej również mieliśmy do czynienia z migracjami - już w epoce homo neardentalensis grupy ludzi spotykały się w celu "wymiany materiału genetycznego". W pewnym sensie migracja - tak jak wędrówki zwierząt - jest pewnym ugruntowanym zwyczajem społecznym. Jednak drenaż mózgow z czasem przekształcił się w wielki przemysł migracyjny, gdzie nie tylko posiadacze najtęższych głów i największych zdolności są pożądanymi w obcych krajach ale i zwykli zjadacze chleba, Mówi się wręcz o wtórnym niewolnictwie bo niestety - szalone tempo migracji ma również twarz handlu ludźmi z sensie formalno-prawnym. Migracja stała się więc problemem samym w sobie, autonomicznym. Po prostu jest a niektórzy ekonomiści, filozofowie i etycy uważają ją wręcz za pożądane, pozytywne zjawisko. Inni - za przejaw upadku cywilizacji i człowieczeństwa. W między czasie system z Bretton Woods upadł i dziś potencjał migracyjny i przemysł migracyjny prawie nie ma już żadnych barier.

Jednak w obszarze Partnerstwa Zagłębie Ambitnej Turystyki skłonność do migracji ma jednak charakter wtórny, bowiem deklaracje i czyny młodzieży i dorosłych mieszkańców świadczą wyraźnie, że wyjeżdżają nie z chęci, z mody ale z pewnego przymusu, który jest efektem braku odpowiedniego zasobu, przyzwoicie płatnych miejsc pracy. Sentyment do Małej Ojczyzny jest u nas ogromny - dlatego migracja jako postawa i moda - występuje w mniejszości a decydują - tak jak przed wojnami światowymi i za czasów PRL - względy ekonomiczne, wyostrome przez systemową utratę zasobu miejsc pracy w stolicach powiatów: Jaśle, Krośnie i Sanoku.

Niezależnie więc od pewnego technicznego ujęcia tzw. Drzewa Problemów w tabelach oraz - odpowiednio - Drzewa Wyzwań, wyszczególnione zostaną w formie opisowej, najwięcej o wyzwaniach mówiące, tak zwane wyzwania mierzalne.

Wymiar	Problem	Wyzwanie
Gospodarczy	<i>Niedostateczny poziom dostępności atrakcji turystycznych</i>	Wybudowanie (wyremontowanie) określonej liczby kilometrów Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych z urządzeniami retencyjnymi zgodnie z polityką "Zielonego Transportu" Unii Europejskiej. W tej sprawie 8-9 lipca 2020 r. została podpisana deklaracja ws. Utworzenia Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych przez przedstawicieli 30 samorządów ZAT oraz ZBGP.
		Przygotowanie i uzbrojenie terenu oraz doprowadzenie do wybudowania, najlepiej lokalnymi siłami mikro-przedsiębiorców, 12 "campów młodzieżowych", po jednym w każdej gminie Partnerstwa.
		Utworzenie południowo-zachodniego pasa rekreacji: Dębowiec - Osiek Jasielski - Nowy Żmigród - Dukla - Jaśliśka przylegającego do obszarów chronionych Magurskiego PN.
		Utworzenie północno-wschodniego pasa rekreacji Iwonicz - Rymanów - Jezioro Sieniawskie - Rudawka-Puławy - Odrzechowa- Karlików -Komańcza, przylegającego do Pasma Bukowicy
	<i>Niedostateczne finanse gmin</i>	Doprowadzenie do innowacyjnego, wspólnego wnioskowania o środki na Wielofunkcyjne Drogi Turystyczne z PGL Lasy Państwowe i/lub na terenie PGL Lasy Państwowe (i analogicznie wraz z dużymi gospodarstwami rolnymi)

		Proponowanie innowacyjnych rozwiązań w zakresie ustawodawstwa dotyczącego budownictwa drogowego we wspólnym systemie inwestorskim (gmina/PGL/starostwo/gospodarstwo rolne) oraz innowacyjnych rozwiązań w zakresie ochrony przyrody w ramach hodowli lasu produkcyjnego.
		Niski poziom współpracy międzysektorowej
	<i>Mała ilość przedsiębiorstw</i>	Utworzenie komórki wspólnej dla ZAT zajmującej się monitoringiem naborów i przygotowywaniem wniosków o dotacje.
	<i>Znikające gospodarstwa rolne</i>	Utworzenie przykładów do powielenia gospodarstw rolnych: ekologiczne, ogrodnicze, hodowlane ekstensywne, mlecznego, owczarskie, ekstensywne, intensywne mleczne, i inne
		Utworzenie modelowego węzła innowacyjnej dystrybucji spożywczych produktów rolnych wysokiej jakości w połączeniu z funkcjami stacji naprawczej i wartościowego spędzania wolnego czasu.
Społeczny	<i>Niekorzystne saldo migracji z terenu ZAT</i>	Utworzenie systemu szeroko rozumianego bezpośredniego wsparcia inwestycyjnego dla mieszkańców w zakresie uspołdzielzonego budownictwa mieszkaniowego i indywidualnego
		Tworzenie spółdzielczości w przemyśle edukacyjno-wychowawczym.
		Aktywizacja opieki senioralnej w odpowiedzi na starzejące się społeczeństwo.

Środowiskowo-przestrzenny	<i>Znikome wykorzystanie zasobów naturalnych (parki, rezerваты, obszary naturalne 2000)</i>	Obrona polskich lasów przed "zamknięciem rezerwatowym" i obrona funkcji produkcyjnej PGL Lasy Państwowe.
		Koordinacja prawa miejscowego w zakresie ładu przestrzennego - opracowanie planów zagospodarowania przestrzennego spójnych dla 12 gmin ZAT
		Utworzenie w każdej gminie przynajmniej jednego stanowiska retencji z funkcją rekreacyjną.

3.4. Kluczowe wyzwania, kierunki strategicznej interwencji i współpracy

Nie ulega wątpliwości, że korzeniem całego drzewa problemów w obszarze Partnerstwa jest deficyt stabilnych, ambitnych, przyzwoicie płatnych i trwałych miejsc pracy gdyż za stabilnymi dochodami pojawia się - szczególnie w bardziej dojrzałej, bez-inflacyjnej gospodarce - sens życia, które, w jego przejawach pewnego dostatku materialnego, ale i w tym dotyczącym zaspokajania wyższych potrzeb, da się sensownie zaplanować.

Stabilny dochód w miejscu, które kocham, z którym jestem związany, w którym posiadam oparcie w rodzinie i przyjaciółach, które jest piękne, oferuje wspianą przyrodę i kulturę, które ma w sobie wspólny dla wszystkich współobywateli sentyment do Beskidu Niskiego i kolei ludzkich losów, w tym właśnie miejscu na ziemi, to jest warunek wystarczający by młody człowiek poradził sobie ze swoim życiem, mieszkaniem i założeniem rodziny.

Dlatego - nie abstrahując zupełnie od szczegółowych zagadnień poruszanych w Drzewie Problemów i innych rozdziałach - najważniejszym wyzwaniem jest utworzenie w Zagłębiu pewnego zasobu **trwałych miejsc pracy** i właśnie determinanty tego zadania są w centrum zainteresowania Rady Zagłębia Ambitnej Turystyki i w naturalny sposób również Grupy Roboczej Partnerstwa.

Ze wszystkich wskazań analitycznych wskazanie na ambitną turystykę a więc szerzej - na **przemysł edukacyjno-wychowawczy** jako wyzwanie cywilizacyjne wagi ciężkiej - jest najbardziej oczywiste, najsilniejsze i w zasadzie nie ma alternatywy. Bowiem obszar Partnerstwa posiada idealne warunki właśnie do ambitnej turystyki polegającej na przemieszczaniu się siłą własnych mięśni i przyjaznego - w obydwie strony - ulokowania właśnie tutaj zespołu młodzieżowych campów - stwarzania wartościowych alternatyw wykorzystywania czasu w formie pracy nad sobą przez cały rok.

Warto zwrócić uwagę, że brak realnej możliwości "ogarnięcia się", znalezienia porządnego źródła stałego dochodu - z przyczyn braku takiej możliwości dla innych osób niż wybitne - i jednocześnie odbieranie z otoczenia ciągłej presji na takie właśnie "ogarnięcie się" musi wywołać frustrację, utratę poczucia własnej wartości a nawet depresję. Dlatego nie dziwnym jest postawom "zwykłych ludzi", pozostawionych często w sytuacji bez szans na sukces, że oni apatią i roszczeniowością reagują wysnuwane wizje o zaangażowaniu, zaradności

i wyzwolonemu radzeniu sobie w życiu (bo czy my sami byśmy sobie na ich miejscu poradzili?).

Za to gdy rzeczywiście zasób miejsc pracy zacznie powstawać - wówczas te postawy zmieniają się a jeśli w niektórych wypadkach - nie ulegną zmianie to przynajmniej należy takiej zmiany oczekiwać. Co komu z narzędzi gdy nie ma zapotrzebowania na wykonywaną nimi pracę. A w takiej sytuacji są najczęściej osoby zmarginalizowane społecznie.

Zatem najważniejsze znaczenie mają takie kierunki współpracy w Partnerstwie, które najbardziej sprzyjają wytworzeniu zasobu miejsc pracy, który będzie w stanie odmienić los wielu mieszkańców.

Efektom tej współpracy gmin Partnerstwa na właściwych kierunkach musi być podjęta faktyczna to jest skoncentrowana i interwencja, na kierunkach tożsamyh z zasadą priorytetyzowania działań (pkt. 6.4 Porozumienia Zagłębie Ambitnej Turystyki).

W tym raporcie diagnostycznym nie wskazano dokładnie pełnej listy miejscowości, w których miałyby być zlokalizowane kluczowe przedsięwzięcia w postaci Magurskiego Pasa Rekreacji i Pasa Rekreacji Przełomów Wisłoka, podobnie jak nie opisano szczegółowo dlaczego wstęga Wielofunkcyjnych Dróg Turystycznych ma takie właśnie a nie inne usytuowanie w terenie. Wiadomo jednak, że istnieją konkretne uwarunkowania tych - już faktów - planistyczno-urbanistycznych.

Tak samo jak istnieje powszechny konsensus, że te właśnie, trzy składowe mają stworzyć ostrze harpuna strategicznej interwencji - ostrze harpuna jako symbolu koncentracji i priorytetyzacji siły ulepszania, którą mądra współpraca i interwencja mają wyzwolić.

Nie bez przyczyny nazwy Pasów Rekreacji są identyczne z nazwami dwóch etapów tego samego wyścigu kolarstwa szosowego: Zagłębie Ambitnej Turystyki Pętla Magurska Road Maraton i Zagłębie Ambitnej Turystyki Przełomy Wisłoka Road Maraton. Zresztą, w wymiarze symbolicznym: wyrzeźbione ciężką pracą a nawet cierpieniem na trasie treningu i wyścigów, ciało kolarza jest najpiękniejszym i najbardziej dosadnym symbolem sensu pracy i sensu pracy nad sobą - w ogóle.

Dlatego zaproponowana symbolika nie ma lepszego odpowiednika: będzie ciągle przypominać uczestnikom przedsięwzięć Zagłębia, co jest ich celem, gdzie tkwi ich własny sens pracy i sens życia.

1. Wielofunkcyjne Drogi Turystyczne - przebieg wstęgi i sięgaczy czyni zadość najlepszym wzorcom praktycznego działania wypracowanym przez

najwybitniejszych teoretyków i praktyków prakseologii a więc prof. Władysława Tatarkiewicza oraz prof. Witolda Kieżuna.

1.1. Wstęga ma kierunek, z zachodu na wschód (z Zakopanego do Soliny) tak poprowadzony aby nie ominąć "jasielskich gmin", Dębowca i Osieka Jasielskiego i zbliżyć się do samego Jasła na tyle by możliwy był do wybudowania sięgacz z tego miasta. Dodatkowo ten - pozornie wsteczny - przebieg głównej wstęgi Rowerstrady uaktywni zapomniane Pogórze jasielskie a nawet umożliwi (być może) lokalizację jednego z campów właśnie w pobliżu (na północ od) odcinka WDT pomiędzy Żmigrodem a Bóbrką. Również dzięki temu pozornie wstecznemu przebiegowi wstęga WDT może biec efektywnie na wschód przez rejon Podkarpackich Uzdrowisk i to względnie łatwym ale przepięknym widokowo terenem na północ od nich. Dzięki temu główna wstęga WDT spełnia postulat Rowerstrady Solina Zakopane - bycia pewnym kręgosłupem dróg turystycznych w ogóle i będzie bardzo łatwo dostępna dla mieszkańców całych Dołów Jasielsko-Sanockich (praktycznie nieograniczona możliwość nie tylko budowy (kwestia nakładów) ale wskazania gotowych sięgaczy z wielu miejsc Dołów Jasielsko-Sanockich i Pogórza Strzyżowskiego. Łatwy będzie też dojazd autem i łatwa lokalizacja wypożyczalni rowerów.

1.2. Wstęga jednak musi się rozdzielić nad Jeziorem Sieniawskim - raz że jest ono pewnym naturalnym środkiem ciężkości rekreacji i wychowania czyli przemysłu edukacyjno-wychowawczego a dwa - jedna z wstęg, prawie gotową i oryginalnie uznaną przez włodarzy i organizacje społeczne za najbardziej atrakcyjną (i stwarzającą możliwość podłączenia Zarszyna) marszrutą podąża na wschód - "oby szybciej do Velo Sanu i nad Solinę" zaś druga odnoga głównej wstęgi, też po w dużej mierze gotowych i rzeczywiście najwłaściwszych arteriach z przewagą zakładowych dróg PGL Lasy Państwowe, podąża przez Przełomy Wisłoka, Centrum Kardynała Wojtyły, Rudawkę, Wernejówkę do Surowicy (gdzie, przez Polany Surowiczne, muszą zostać podłączone Jaśliska i cały obszar wschodniego koniuszka Magurskiego Pasa Rekreacji) a stamtąd znów na wschód przez najbardziej różnorodną w Polsce gminę Komańcza i dalej jako łącznik południowy przez Baligród do Cisnej (aby połączyć się z Green Velo).

Działanie jest jak widać zgodne z zasadą "Trzech E": efektywnie realizuje cel, ekonomicznie realizuje cel bowiem maksymalnie używa istniejących odcinków i w równy sposób obdarowuje wszystkie gminy dobrodziejstwem bliskości głównej wstęgi WDT. Jest też ono nacechowane elastycznością bowiem drogi opisane główną wstęgą mogą mieć status techniczny i formalno-prawny (czy droga rowerowa, czy droga zakładowa leśna) dostosowany w równym stopniu do potrzeb rowerzystów (wystarczający) i lokalnych mieszkańców (wspomagający życie

codzienne). Waler ten można byłoby nazwać Etyczną Kooperacją Włączającą albo Planowaniem Inkluzywnym. Jest on nie do przecenienia i powinien być maksymalizowany we wszystkich działaniach Zagłębia Ambitnej Turystyki.

Warto podkreślić, że wstęga jest przede wszystkim pragmatycznie uzgodniona (włodarze i organizacje społeczne) i odpowiedni dokument podpisany (zmiana przebiegu w jednym miejscu musi skutkować wygięciem całego dużego odcinka - podobnie jak krzywe w grafice komputerowej - aby utrzymać waler Planowania Inkluzywnego), zaakceptowana jako pewien wzór działania przez Interreg Europa - wymieniona z nazwy i jest już częścią planu działania zakomunikowanego w przestrzeni publicznej a nawet już są prowadzone prace nad dokumentacją wykonawczą czy wręcz słyszy się o rozpoczynaniu budowy (odcinek Velo San).

2. Magurski Pas Rekreacji i Pas Rekreacji Przełomów Wisłoka są konceptami będącymi efektem wieloletnich wysiłków think-tankerskich członków Rady Zagłębia Ambitnej Turystyki i osób zaprzyjaźnionych. Dość powiedzieć, że koncepcja zyskała nazwę pasa rekreacji dopiero na styczniowym posiedzeniu Rady Zagłębia i Grupy Roboczej Partnerstwa, które odbyło się w Osieku Jasielskim (mimo że tematyka z tego zakresu w ogóle nie była w porządku obrad - co dobrze charakteryzuje siłę formatu Zagłębia Ambitnej Turystyki). Aktualnie koncepcja jest na tyle dojrzała, że w toku dalszych prac Porozumienia i Partnerstwa będzie stopniowo wypełniana treścią: jakie obiekty, w jakich lokalizacjach, sposób włączania mikro-przedsiębiorców, udział inwestycji komunalnych, harmonogramy działania, źródła finansowania, itd.

2.1. Przebieg Pasów Rekreacji uwzględni postulaty Planowania Inkluzywnego i Kooperacji Włączającej oraz - co najważniejsze - opiera się na fundamentach sprzyjających warunków naturalnych i możliwości formalno-prawnych, do których wykreowane obiekty rekreacyjno-wychowawcze będą w odpowiedni sposób dopasowane w dalszych pracach planistycznych.

3.1. Otwarta zostanie też robocza **współpraca w zakresie statusu technicznego i formalno-prawnego** poszczególnych, konkretnych odcinków **Głównej Wstęgi WDT**.

4. Ważnym kierunkiem współpracy Partnerstwa będzie próba **uwspólniania gospodarki odpadowej** - w kierunku pełnej i rzeczywistej gospodarki obiegu zamkniętego, małej retencji z funkcją rekreacyjną oraz stworzenia wspólnej sieci wzorcowych gospodarstw rolnych.

5. Osobnym, konkretnym przejawem współpracy Partnerstwa będą również

prace nad wzorcowym projektem **Campu Młodzieżowego** w 2 wersjach wielkości obiektu.

Spis rysunków:

Ryc. 1 Położenie geograficzne Zagłębia Aktywnej Turystyki	14
Ryc. 2 Szkielet układu komunikacyjnego Partnerstwa Zagłębia Aktywnej Turystyki	15
Ryc. 3 Koncepcja Zagłębia Aktywnej Turystyki	21
Ryc. 4 Mapa produktów i usług turystycznych Zagłębia Aktywnej Turystyki.....	23
Ryc. 5 Przepływ usług edukacyjnych - Licea Ogólnokształcące.....	54
Ryc. 6 Przepływ usług dot. podstawowej ochrony zdrowia	55
Ryc. 7 Przepływ usług związanych z kulturą - kino i teatr	56
Ryc. 8 Przepływ usług związanych z kulturą - sport i rekreacja	56
Ryc. 9 Ogólny wskaźnik rozwoju w Partnerstwie	64
Ryc. 10 Ogólny wskaźnik rozwoju MRL dynamika 2015-2019	65
Ryc. 11 Pozycja gmin w partnerstwie na tle grupy porównawczej.....	66
Ryc. 12 Wskaźnik rozwoju w obszarach na początku i końcu badanego okresu	67
Ryc. 13 MRL – wymiar społeczny	68
Ryc. 14 MRL – wymiar gospodarczy	69
Ryc. 15 MRL – wymiar środowiskowy	69
Ryc. 16 Sytuacja demograficzna w Partnerstwie.....	70
Ryc. 17 Różnica liczby mieszkańców w wieku 20-24 i 60-64.....	72
Ryc. 18 Liczba mieszkańców w wieku 25-34 lat na 1000 mieszkańców	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Ryc. 19 Przyrost naturalny w latach - wskaźniki dynamika	74
Ryc. 20 Współczynnik dzietności kobiet.....	74
Ryc. 21 Saldo migracji ogółem Zagłębie Aktywnej Turystyki	76
Ryc. 22 Saldo migracji mieszkańców w wieku 15-39 lat na 1000 mieszkańców Zagłębie Aktywnej Turystyki	76
Ryc. 23 Prognoza GUS 2017-2030, zmiana liczby ludności ogółem	77
Ryc. 24 Prognoza GUS 2017-2030, mapa starości, odsetek osób 65+ w 2030 roku	78
Ryc. 25 Dynamika liczby absolwentów w liceach ogólnokształcących w Partnerstwie.....	79
Ryc. 26 Dynamika liczby absolwentów w technikum w partnerstwie	80
Ryc. 27 Dynamika liczby absolwentów w technikum w partnerstwie	80

Ryc. 28 Przedszkola – liczba miejsc	81
Ryc. 29 Liczba dzieci objętych opieką w żłobkach (do 3 lat)	81
Ryc. 30 Liczba porad lekarskich w poszczególnych gminach - dynamika	82
Ryc. 31 Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej	83
Ryc. 32 Osoby korzystają ze środowiskowej pomocy społecznej	83
Ryc. 33 Liczba przestępstw na terenie obszaru partnerstwa	84
Ryc. 34 Liczba przestępstw stwierdzonych przez policję w zakończonych postępowania przygotowawczych przeciwko życiu i zdrowiu	84
Ryc. 35 Liczba osób odwiedzających filharmonie, muzea, wystawy, koncerty	85
Ryc. 36 Czytelnicy bibliotek na 1000 ludności.....	85
Ryc. 37 Nowooddana powierzchnia mieszkaniowa w Gminach z Partnerstwa.....	86
Ryc. 38 Liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w obszarze partnerstwa	87
Ryc. 39 Podmioty gospodarcze w ujęciu poszczególnych gmin.....	88
Ryc. 40 Nowo zarejestrowane podmioty gospodarcze.....	88
Ryc. 41 Liczba podmiotów zarejestrowanych w REGON na 1000 mieszkańców.....	89
Ryc. 42 Wyrejestrowane podmioty gospodarcze	89
Ryc. 43 Udział w podatku dochodowym osób fizycznych – PIT od 2009 r.....	90
Ryc. 44 Dochody budżetu gmin z tytułu udziału CIT od 2009 r. do 2019 r.	90
Ryc. 45 Udział podatników z dochodami zagranicznymi w liczbie podatników ogółem	91
Ryc. 46 Liczba wystawionych PIT-11 przez pracodawców z gminy ogółem – różnica	92
Ryc. 47 Liczba otrzymanych PIT-11 w gminie ogółem – różnica w latach (2019-2015).....	93
Ryc. 48 Wskaźnik – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w REGON	94
Ryc. 49 Wskaźnik – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w REGON na 1000 mieszkańców w poszczególnych gminach.....	95
Ryc. 50 Organizacje społeczna na 1000 mieszkańców	95
Ryc. 51 Organizacje społeczna na 1000 mieszkańców	96
Ryc. 52 Kwota wydatków na dotacje bieżące do organizacji pożytku publicznego przypadające na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej na tle grupy porównawczej	97

Ryc. 53 Nowo zarejestrowane fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców na tle grupy porównawczej	98
Ryc. 54 Oferty pracy przypadające na 1000 mieszkańców	99
Ryc. 55 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto	100
Ryc. 56 Wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto na koniec roku.....	100
Ryc. 57 Stopa bezrobocia w obszarze partnerstwa od 2004 r. do 2019 r. – dane powiatowe	101
Ryc. 58 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (PLN) w obszarze partnerstwa	101
Ryc. 59 Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem na 1000 mieszkańców.....	102
Ryc. 60 Udział bezrobotnych zarejestrowanych do 25 roku życia na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	102
Ryc. 61 Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem na 1000 mieszkańców na tle grupy porównawczej	103
Ryc. 62 Liczba bezrobotnych zarejestrowanych do 25 roku życia na 1000 mieszkańców gminy	103
Ryc. 63 Udział powierzchni obszarów cennych przyrodniczo prawnie chronionych.....	104
Ryc. 64 Udział powierzchni lasów w ogólnej powierzchni JST	105
Ryc. 65 Pokrycie lasami poszczególnych gmin z obszaru partnerstwa	105
Ryc. 66 Procentowe pokrycie lasami poszczególnych gmin z obszaru partnerstwa.....	106
Ryc. 67 Długość czynnej sieci kanalizacyjnej w km od 2009 r. do 2019 r.	106
Ryc. 68 Długość czynnej sieci kanalizacyjnej w km od 2009 r. do 2019 r. - dynamika.....	107
Ryc. 69 Procent mieszkańców korzystających z kanalizacji od 2009 r. do 2019 r.	107
Ryc. 70 Długość czynnej sieci wodociągowej rozdzielczej w km od 2009 r. do 2019 r.....	108
Ryc. 71 Długość czynnej sieci gazowej rozdzielczej w km od 2009 r. do 2019 r.....	108
Ryc. 72 Powierzchnia gmin objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego od 2009 r. do 2019 r.....	109
Ryc. 73 Procentowa powierzchnia gmin objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego od 2009 r. do 2019 r.....	109
Ryc. 74 Miejsca noclegowe hotelowe, motelach i pensjonatach i innych obiektach hotelowych na 1000 mieszkańców	110
Ryc. 75 Miejsca noclegowe w obiektach hotelowych ogółem (lipiec).....	110
Ryc. 76 Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności (dane powiatowe)	111

Ryc. 77 Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności (dane powiatowe) na tle grupy porównawczej	111
Ryc. 78 Długość ścieżek rowerowych na tle grupy porównawczej	112
Ryc. 79 Łączna ilość km dróg na 100km ² powierzchni powiatowych i Gminnych	113
Ryc. 80 Mapa wskaźników funkcji turystycznej	114
Ryc. 81 Wydatki na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadające na 1 mieszkańca na tle grupy porównawczej	115
Ryc. 82 Wydatki na kulturę fizyczną, sport i rekreację przypadające na 1 mieszkańca.....	115

Spis tabel:

Tabela 1 Sytuacja demograficzna w Partnerstwie.....	70
Tabela 2 Zmiany w strukturze ludności w poszczególnych grupach wiekowych.....	71
Tabela 3 Zmiana liczby w wieku poprodukcyjnym na 100 mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym.....	72
Tabela 4 Liczba mieszkańców w wieku 25-34 na 1000 mieszkańców ogółem	73
Tabela 5 Urodzenia żywe	75
Tabela 6 Rozkład podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości (stan na dn. 31.12.2019 r.)	87
Tabela 7 Skałki I grupy skalne na terenie partnerstwa	119
Tabela 8 Jaskinie osuwiskowe na terenie partnerstwa	120
Tabela 9 Odkrytki geologiczne na terenie partnerstwa	120
Tabela 10 Zestawienie przełomów rzecznych na terenie partnerstwa	121
Tabela 11 Wodospady, źródła, lodospady na terenie partnerstwa.....	122
Tabela 12 Park narodowy na obszarze partnerstwa	123
Tabela 13 Park krajobrazowy na obszarze partnerstwa.....	124
Tabela 14 Rezerваты przyrody na terenie partnerstwa	124
Tabela 15 Zabytki architektury i budownictwa, zespoły miejskie, grodziska na obszarze partnerstwa	137
Tabela 16 Cmentarze wojenne na obszarze partnerstwa	139

